

**A MAGYARSÁGKUTATÓ INTÉZET
KUTATÓKÖZPONTJAINAK
2019. ÉVI PUBLIKÁCIÓI**

Archeogenetikai Kutatóközpont

Neparácski, Endre – Maróti Zoltán – Kalmár Tibor és mtsai: (Y-kromoszómás) haplocsoportok a Kárpát-medencében feltárt hun, avar és honfoglalás kori leletekből. *Scientific Reports* 9, 16569 (2019).

(Eredeti cím: Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin)

A hun, avar és honfoglaló magyar nomád népségek pontos eredetét nem ismerjük, csak annyi bizonyos, hogy az eurázsiai sztyeppéről érkeztek a Kárpát-medencébe és jelentősen befolyásolták annak politikai viszonyait és etnikai összetételét. A fenti népségek genetikai rokonságának felderítése során 49 leletnek határoztuk meg az Y kromoszómás haplocsoportját, valamint olyan autoszómás lókuszt, amelyek alkalmasak a földrajzi származás megállapítására.

A hunkori leletek haplocsoportjai alátámasztják az európai hunok hsziungnu (ázsiai hun) származását. Az avar kori leletek többsége kelet-eurázsiai Y-haplocsoportokat hordoz, ami a ma élő északkelet-szibériai és burját népségre jellemző, és autoszómás lókuszaik többnyire keveredésmentes ázsiai összetételt mutattak. Ezzel szemben a honfoglaló magyarság egy vegyes összetételű népségnek mutatkozott, amely tiszta európai, tiszta ázsiai, valamint kevert genetikai összetételű emberekből állt, ami egy viszonylag frissen összeált csoport benyomását kelti. Változatos összetételű apai és anyai vonalaik azt mutatják, a férfiak és nők ugyanazon régiókból származtak; Közép és Belső-Ázsiából, valamint az európai pontuszi-kaspi sztyeppéről.

Eszmetörténeti Kutatóközpont

Klima Gyula – Hall, Alex (eds.): *Being, Goodness and Truth*. (PSMLM, vol. 16.) Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2019. ISBN (10): 1-5275-3765-X. ISBN (13): 978-1-5275-3765-1.

Az öt tanulmányt tartalmazó kötet két részben tárgyalja a skolasztikus értékelmélet (axiológia) a jóság és a létezés logikai összefüggését megállapító alaptézisének (*ens et bonum convertuntur*—*a létező és a jó konvertálhatók*) implikációit. Az első rész három tanulmánya az érték-etika (*virtue ethics*) egyik filozófiai-teológiai alapproblémáját, az Isten által adományozott és a természetes úton szerzett erények viszonyának kérdését vizsgálja. A második rész két tanulmánya az alaptézist, mint az objektív értékítéletek metafizikai megalapozását diszkutálja, egyrészt a célokság, másrészt az arisztotelianus anyag-forma (*hylomorphism*) szempontjából. A kötet Aquinói Szent Tamás Szentencia-kommentárja egyik releváns passzusának angol nyelvű fordításával zárul.

Klima Gyula: *A lélek mint a test formája, és a művészet mint a lélek formája*. Műhelytanulmányok, I. (2019) 3. sz. 5–14. ISBN: 978-615-5869-38-9.

Ez az írás az MMA Kutatóintézete által szervezett előadás publikált verziója. A bevezető a következő módon írja le az előadás programját:

„Ennek az előadásnak a célja egy olyan neoarisztotelianus fogalmi térkép fölvázolása, amelyen belül meglehetősen pontossággal tudjuk ki jelölni a művészetek helyét mind az egyes emberek, mind közösségeik, azaz, az emberi társadalmak életében. Persze ennek valaki rögtön ellenveheti, hogy még ha esetleg jó is valamire egy effajta „konceptuális térkép” – bármi legyen is az –, miért kell ennek pont arisztotelianusnak, sőt egyenesen neoarisztotelianusnak lennie? A talán túlságosan is rövid válasz erre az,

hogy a premodern nyugati eszme történetben domináns arisztotelianus filozófia olyan „common sense” alapfogamakkal dolgozik, amelyek minden látszat dacára ma is alkalmazhatók, és a helyes megértéssel rekonstruált rendszerük talán a legjobb ellenszerét nyújthatja a modern, sőt immár posztmodern fogalmi káosznak. Mindenesetre remélem, hogy az itt következő vizsgálódások fényében még ez a rövid válasz is védhetővé válik, mihelyst gazdagabb tartalmat nyer.”

Az előadás konklúziója szerint:

„Egy igazi műalkotás formája olyan érzéki forma, amely érzékeinken keresztül direktre szól az értelmünkhöz is, amennyiben az alkotó elméjében az alkotás folyamatában megtisztult ideát olyan elemi erővel nyomja érzékeinkre, hogy az a saját elménkben lappangó ideát is megtisztítja és új, gazdagabb tartalommal tölti meg, olyannyira, hogy az ideát immár ideálként összehasonlítván annak silány, hamis utánzataival, akár tette is sarkall. Természetesen, ez az ideatisztogatás nem más, mint amit a görög szóval katarzisznak nevezünk. Az igazi műalkotás tehát érzékeink révén egész értelmünket, és ezzel egész emberi valónkat megmozgatja. Így tehát az igazi műalkotás olyasvalami, ami egy érzéki élményben, akár szépben, akár csúnyában, akár tragikusban, akár komikusban, akár harmonikusban, akár disszonánsban, de mindenféleképpen önmagunk katartikus megértését nyújtja: valami olyasmi, ami érzékileg kényszerítő erővel ébreszt rá arra, hogy mi is az *embernek* az az ideája, amit az Isten húsban vérben kimondott Igéje közvetített számunkra.”

Klima Gyula: *Aquinas’ Real Distinction and its Role in a Causal Proof of God’s Existence*. Roczniki Filozoficzne (Philosophical Annals), LXVII. (2019) 4. sz. 7–26.

Ez a tanulmány (amely a folyóirat speciális számába történt meghívásra készült) amellet érvel, hogy a létezés és lényeg reális distinkciójának metafizikai tézise alapján Aquinói Tamásnak „A létezőről és a lényegről” című munkájában előadott istenérve sikeresen védhető a minden kozmológiai

istenérv ellen felvonultatott két tipikus ellenvetéssel szemben. Ezek közül az első, a "self-sufficiency objection", minden kozmológiai érvet már az első premisszájánál megakasztana, amennyiben azt állítja, hogy az empirikus jelenség, amelynek meglétét az érv egyedül Isten meglétével állítja magyarázhatónak, egyáltalán nem szorul semmi magyarázatra, mivel a jelenség nem igényel semmilyen (nemhogy egy „végső”) fenntartó okot (ld. pl. tehetetlenségi mozgás, ami a modern fizika szerint, szemben Arisztotelész fizikájával, nem igényel semmilyen mozgatót, nemhogy egy Első Mozgatót). A másik fajta ellenvetés, az „infinite regress objection”, szerint még ha igaz is, hogy egy csomó természeti jelenségnek kell, hogy legyen valami aktuális hatóoka, és annak is lehet, hogy kell, hogy legyen egy további hatóoka stb., nincs semmi ellentmondás abban, hogy eme hatóokok sorozatában a végtelenbe menjünk, tehát nem kell egy Első Hatóok létezését elfogadnunk (amelyet persze az utolsó lépésben az érv Istenként azonosítja). Mind a kortárs analitikus tomista, Anthony Kenny, mind a középkori francia nominalista, Jean Buridan, ellenvetéseit megcáfolván, a tanulmány azt mutatja meg, hogy Tamás híres „intellectus essentiae” érve meggyőzően bizonyítja a reális distinkció téziséét, és ezáltal a teremtmények radikális függőségét létezésük minden pillanatában a Teremtő folyamatos kreatív aktusán (valahogy úgy, ahogy a földre vetülő napfény függ a nap ragyogásán), ami egycsapásra kicsorbítja "self-sufficiency objection" élet. A tanulmány hátralévő része azt igyekszik kimutatni, hogy az arisztotelészi hatóok fogalmának helyes értelmezésével az „infinite regress objection” megkerülhető, amellet érvelvén, hogy noha hatóokok egy végtelen sorozata logikailag nem lehetetlen, de egy termodinamikailag fenttarthatatlan rendszert eredményezne. A cikk függeléke az informális tárgyalás fő érveinek formális rekonstrukcióját nyújtja.

Németh Zsolt: *A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai. Északkelet és a Tisza völgye.*

Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. A Magyarságkutató Intézet kiadványai 6. ISBN: 978-615-6117-03-8

Több szempontból is különleges könyvet tart a kezében a kedves Olvasó. Egyrészt a benne tárgyalt Árpád-kori templomok önmagukban különlegesekek, elsősorban alaprajzi és építészeti szempontból. Szó esik benne hazánk egyetlen ikerszentélyes templomáról, egy ikertemplomunkról és tíz körtemplomról, ismertet egy hajdan 18 falfülkével ellátott hosszházas templomot és egy olyan épületet, amelynek alaprajza és díszítő elemei egyszerre mutatnak rokonságot kaukázusi és asturiai templomokkal. Ezek az alaprajzi formák egyértelművé teszik, hogy bennük a szentmiséktől eltérő, más szertartások is zajlottak. A kötet egyebek között ezek jellegére próbál választ találni.

A kiadvány másik érdekessége, hogy fizikus szerzője mennyire széles spektrumon vizsgálja a tárgyalt épületeket. Olyan kérdéseket tesz föl, amelyeket mások számára fel sem merültek. A történeti háttér és a régészeti kutatások ismertetésén túl figyelembe vesz egyházi szemponthoz, foglalkozik az épületek tájolásával és szakrális geometriájával, a mértékrendszerrel, amely szerint emelték őket, a bennük működő fény és hangok szerepével, és az utóbbival kapcsolatos saját kísérletekről is beszámol. A sokféle szempont összevetésével a lehető legteljesebb képet igyekszik kialakítani arról, hogy megálmodóik miért éppen ilyenre tervezték és építették e templomokat. Szokatlanságuk bizonyítéka, hogy az utókor valamennyit átalakította vagy lebontotta, mert nem tudta úgy használni, ahogy építtetői még képesek voltak.

A gazdagon illusztrált könyv különleges abban is, hogy közel tudja hozni az olvasóhoz Árpád-kori templomainknak a ma emberétől látszólag távoli világát. Ezt támogatja a szerző közérthető stílusa, illetve a gondolatmeneteinek követését segítő 93 fénykép és 31 ábra. A kötet arra bátorít, hogy vegyük birtokba saját örökségünket: bölcs eleink alapos tudásáról és

korunkénál sokkal egészségesebb világlátásáról tanúskodó szakrális épületeit. Keressük fel és csodáljuk meg őket, és részesüljünk mindabból, amit még ma is adni tudnak nekünk!

Klasszika-filológiai Kutatóközpont

Adorjáni Zsolt: Kallimachos Artemis-himnusza. Megjegyzések a művészi egység és a datálás kérdéséhez. *Antik Tanulmányok*, 63. (2019) 1. sz. 1–38. ISSN: 0003-567X

Kallimachos Artemis-himnusza az a költemény a himnuszok könyvében, melynek művészi egysége különösen Wilamowitz elmarasztaló ítélete hatására élénk vita tárgyát képezi mind a mai napig. Jelen tanulmányban ehhez a kérdéskörhöz szólok hozzá. Először megvizsgálom a himnusz helyét a könyvben és viszonyát a többi vershez. Ezek után kísérletet teszek az egység jellegének meghatározására a kohéziós elemek feltérképezésével, miközben eredményeimet kritikusan ütköztetem korábbi befolyásos nézetekkel, különösen a „fejlődépszichológiai” irányzattal. Végezetül a vizsgálatot kiszélesítem a költemény tágabb történelmi kontextusára és ennek keretében javaslatot teszek datálására is.

Adorjáni Zsolt: Plato Pindaricus. Pindarosi allúzió Platón Phaidrosában. *Antik Tanulmányok*, 63. (2019) 2. sz. 189–199. ISSN: 0003-567X

Az alábbi tanulmányban amellet érvelek, hogy Platón Phaidrosának egyik passzusában tudatos és jól megszerkesztett allúzió olvasható Pindaros első pythói ódájára és az abban kulcsszerepet játszó Typhón mitikus alakjára. A nyelvi és gondolati párhuzamok elemzésével feltárulnak a platóni szövegrész eddig rejtett jelentésrétegei, többek között a Pindaroson túlmutató zenei metaforák. Ezzel együtt felszínre kerülnek olyan témák, mint egység és sokaság, zenei éthos és kritika, melyek Platón gondolatrendszerében központi jelentőségűek és az elemzett passzus kifejezőmódját meghatározzák.

Goulet Monique – Parisse Michel (Kondákor Szabolcs /ford./; Sarbak Gábor /szerk.): *Középkori latin nyelvkönyv egyetemi hallgatóknak*. Budapest, Szent István Társulat, 2019. (Bibliotheca discipulorum) ISBN: 9789632778495

A könyv egy eredetileg középkorral foglalkozó történész hallgatóknak szánt háromkötetes könyvsorozat első tagja. Ez az egyetlen olyan tankönyv, mely középkori szövegekből válogatott példákon és feladatokon keresztül vezet be a latin nyelv alapjaiba, így nemcsak betekintést nyújt a középkori forrásokba, hanem a tanulót már a nyelvtanulás kezdetén bevonja ennek a kornak a szövegvilágába. A bevezetőt és 23 leckét tartalmazó, szószereddettel is ellátott első rész két egyetemi félév anyagát tartalmazza, melyet a különböző szövegtípusokat (például annaleseket, okleveleket, mirákulumokat, leveleket, verseket) bemutató fordítási gyakorlatok egészítenek ki. Az önálló tanulást a két bevett magyarországi nyelvtanra hivatkozó lapalji jegyzetek, illetve a második részben a latinnal párhuzamos – de akár a könyv behajtható füleivel is letakarható – magyar fordítás segíti, lehetővé téve, hogy a könyvet kiegészítő olvasmányok és feladatok forrásaként a gimnáziumi latintanításban is haszonnal forgathassák.

Simon Lajos Zoltán: Bukolikus költészet a reformáció korában: Joachim Camerarius és Petrarca. In: Békés Enikő – Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Lázár István – Molnár Dávid (szerk.): *A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*. MTA BTK ITI, Budapest, 2019. 121–130. (Convivia Neolatina Hungarica 3.) ISBN: 9786155478697

Tanulmányunkban a XVI. század egyik legnagyobb filológusának, id. Joachim Camerariusnak kevésbé ismert és kutatott bukolikus költészetét, azon belül is a schmalkaldeni háború megrázkódtatásairól szóló, önéletrajzi ihletésű XII. eklogáját vizsgáljuk. A reformáció korának latin nyelvű bukolikus költészetét rendkívüli termékenység és kísérletező kedv jellemezte. Vergilius mellett meghatározóvá vált Theokritos eredetiben való tanulmányozása (maga Camerarius dórizáló görög nyelven is írt eklogá-

kat), valamint Baptista Mantuanus karmelita szerzetes *Adulescentia* című, a műfajt a nyers realizmus jegyében megújító, példátlan népszerűségnek örvendő eklogáskönyve. E három modell mellett azonban a kutatás mind- eddig alig szentelt figyelmet a latin bukolicus műfajban is kiemelkedőt alkotó Petrarca hatásának. Joachim Camerarius XII. eclogájának elemzésével bizonyítjuk, hogy a háborús csapások szuggesztív megjelenítésében a német humanista legfőbb mintaképe nem Vergilius, hanem Petrarca *Argus c.* eclogája volt, mely Bölcs Róbert király halálát, a Nápolyi Endre elleni merényletet és a Nápolyi Királyság romlását örökíti meg a komor tárgyhoz illő epikus fenséggel. Kimutatjuk továbbá, hogy e magyar tárgyú költemény számos utánczóra talált az Alpokon túli országokban, s fontos szerepet játszott mind a *genus humile* szintjét meghaladó, epikus műfaj- változat, mind pedig a Camerariusra is oly jellemző keresztény-sztoikus világvételeiben.

**Somogyi Szilvia: A brassói dékánóság plébánosai és plébániahálóza-
tának jellegzetességei a 15. században. In: Tötös Áron – K. Markaly
Aranka – Koloh Gábor – Horváth Illés (szerk.): *Ezerarcú Erdély. Politi-
ka, társadalom, kultúra*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2019.
35–75. (Studia Historica Transylvaniensia 2.)**

A magyar egyháznak a kereszténység felvétele után még évszázadokra volt szüksége ahhoz, hogy kialakuljon egy olyan hierarchikus szervezete, amely területét teljes egészében behálózta, átszötte. A hierarchikus szervezet csúcán álló egyháziak személyének vizsgálata – pl. a püspökségek archon- tologiai kutatásai révén – a forrásadottságok miatt a jobban kutatható tudom- ányterületek közé tartoznak. Ez már nem mondható el a plébániahálózat részletekbe menő, egyes plébániákig „fúrni próbáló” kutatására, amelyről csak töredékes adatokkal rendelkezünk. A tanulmány a késő középkori ma- gyar egyházszervezet egy különleges egyházigazgatási egységét, a brassói dékánóságot próbálja „vallatni” a tárgyban. A dékánóság azért különleges, mert bár földrajzilag az erdélyi püspökség területébe ékelődött, valójában az

esztergomi érsek közvetlen joghatósága alá tartozott a vizsgált időszakban. Az írás a dékánuság 14 településének plébániáit és plébánosait vizsgálja, összefüggéseket próbál keresni a papok tanultsága, egyetemjárása és az általuk később elnyert plébánia „értéke” között, valamint az egyedi területi jellegzetességek és hálózatok nyomait keresi, és kísérletet tesz a plébánosok általi hivatalviselés átlagos idejének megbecslésére is.

Somogyi Szilvia: Az esztergomi szinodális könyvről: új források, redakciók és szövegtöbbségek nyomában. (Előtanulmány egy disszertációfejezethez). In: *Magyar Könyvszemle*, 135. (2019) 1. sz. 1–17.

A késő középkori magyar egyháztörténet kiemelten fontos forrásai a zsinati határozatok. Ezek az egyházmegyék, és a IV. lateráni zsinat által elrendelt éves gyűléseik, az egyházmegyei zsinatok partikuláris jogalkotásának forrásai. Mivel normaszövegek, ezért a késő középkori egyház, és híveinek életébe csak egy viszonylag szűk keresztmetszeten át engednek számunkra bepillantást, vizsgálatuk mégis elengedhetetlen. A magyar egyházmegyék közül az esztergomiból rendelkezünk egy olyan késő középkori zsinati könyvvel, amely többféle szerkesztésben maradt fenn. Eredetének vizsgálata évszázadok óta az egyháztörténeti kutatások homlokterében áll. Forrásainak feltárása azért elengedhetetlen, mert így különíthetők el a külföldről átvett határozatok, és az esztergomi egyházmegye saját rendelkezései. A tanulmány ezeknek a forrásoknak a feltárására tesz kísérletet, és az egyházmegye zsinati könyvét egy tágabb értelmezési keretbe helyezi. A kutatás eredményeként feltételezhető, hogy az egyházmegye olyan határozatokra építette fel saját határozatait, amelyek a klasszikus kánonjog híres képviselőjétől Wilhelmus Durandustól származnak. Ezeket Durandus 1292–1293-ban a mendei egyházmegye számára adta ki, és utóbb a novarai, a pavai, a krakkói és az esztergomi egyházmegye is átvette őket. Ennek az Európában gyorsan elterjedt alapszövegnek a tárgya a hét szentség, azok kiszolgáltatása, és a szöveg az egyházmegyék lelkipásztorkodó papsága számára szól.

Györfy Györgyné (sajtó alá rendezte: Solymosi László – Szovák Kornél – Dreska Gábor): *Az Árpád-kori kiadott magánoklevelek jegyzéke: Kutatási segédeszköz.* Typotex Kiadó, Budapest, 2019. ISBN: 9789634930198

A magyar történelem írott forrásai között kiemelkedő jelentősége van a jogbiztosító dokumentumoknak, az ún. okleveleknek. A latin nyelvű írásbeliséggel az oklevelezés is Szent István államalapításával honosodott meg hazánkban, a tömegessé válás fejlődési szakaszát azonban szerény kezdetek után csak a 13. század elején érte el. Az Árpád-kor első két évszázadát hozzávetőleg 200 oklevélszöveg dokumentálja, a 13. században a diplomák száma jelentősen megnő, egy becslés alapján 10.000-re tehető. Az okleveleket három csoportra szokás osztani, megkülönböztetünk uralkodói / királyi és pápai, valamint magánokleveleket, ez utóbbi csoportba sorolunk minden olyan kibocsátótól származó dokumentumot, amit nem a pápa vagy a magyar király nevében bocsátottak ki, függetlenül annak hivatali vagy szűkebb értelemben vett magán jellegétől. A számszerű becslés alapja az eddigiekben Szentpétery Imrének az Árpád-kori királyi oklevélrepertóriumra volt, ami hozzávetőleg 6000 tételt tartalmaz, a magánokleveleket közel 4000-re tették. Az utóbbi szám alapja, mint kiderült, a Györfy György monumentális vállalkozása segédeszközeként született oklevéljegyzék volt. A neves középkorkutató 1950-ben kezdte meg az adatgyűjtést az Árpád-kori történeti földrajz megírásához, és ennek érdekében különböző segédeszközöket készíttetett. Többek között feleségével, a forrásfordításai és néprajzi munkái révén nevet szerzett Ruitz Izabellával összeállította a 3726 tételt számláló magánoklevél-jegyzéket. Ennek a kéziratának hosszú ideig asztalfiókban feküdt, csak a legutóbbi években került elő, igaz, akkor egyszerre két példányban is. A sajtó alá rendező szerzőhármas megszerkesztette, mutatókkal látta el és kigyomláta a Györfyné által gyűjtött anyagot, ami tartalmában természetesen az 1950-es évek végének vagy az 1960-as éveknek a szilárd ismeretanyagát tükrözi. Manapság már a Magyar Országos Levéltár adatbázisa segítségével könnyűszerrel megál-

lapíthatók az akkori tudás hiányosságai is, a kötet azonban fontos alapját képezi a további oklevélkutatásnak. Az oklevéljegyzék a Kiadónál digitális formában is hozzáférhető.

Szovák Kornél: Hunyadi Mátyás, az egyház és a vallás. In: Bódvai András (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv*. Magyarság Háza, Budapest, 2019. 105–123. ISBN: 978-615-00-6291-4.

A magyar kormány a 2018. esztendő t Mátyás király- emlékévvé nyilvánította, a középkori uralkodó trónralépésének 560. évfordulója alkalmából. A kötet, amiben az írás napvilágot látott, az évforduló ünnepi reprezentatív kiadványa, melyben a korszak kutatói különböző nézőpontokból értékelik Hunyadi Mátyás uralkodását és személyiségét, mintegy tablóként mutatják be, mennyiben is változott a történettudomány megítélése a korábbiakhoz képest. A tanulmány három, egymással szorosán összefüggő tényezőt tesz vizsgálat tárgyává: az király viszonyát az egyetemes Egyházhoz, illetve annak kormányzójához, a római pápához, továbbá az uralkodó egyházkormányzati módszereit saját országai részegyházaival kapcsolatban, végül a személyes vallásosság kérdését veszi górcső alá. Köztudott, hogy Hunyadi Mátyás 1458. évi januári megválasztása többek között azért is lehetett egyhangú és zökkenőmentes, mert mind a pápa, mind a magyar főpapok egy emberként álltak ki mellette. Ehhez képest uralkodása végére a pápasággal való kapcsolatai fokozatosan egyre feszültebbekké váltak, a magyar prelátusok pedig megeléglvén módszereit 1470-ben ügyetlen összeesküvést szőttek ellene, s ezt követően jelentősen megváltoztak Mátyás főpapkinevezési módszerei. A kezdeteket a Római Kúria és a Magyar Királyság török ellenes együttműködése határozta meg, míg a végkimenelet az uralkodó államrezonnal kapcsolatos korszerű elképzelései. A vallási meggyőződést a humanizmussal kapcsolatos állásfoglalás teszi különösen érdekessé. A várakozás tudniillik az lenne, hogy a hagyományos vallási értékeket sorra megkérdőjelező humanistákat támogató király milyen képzetekkel is rendelkezett a szüleitől örökölt vallási meggyőződés kér-

désében. A forrásadatok arra vallanak, hogy a humanizmusban nem valamiféle felvilágosult világképet látott Mátyás, sokkal inkább a politikáját támogató propagandalehetőséget, míg a magán vallásgyakorlata minden elemében összevágott Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet ezügyben tanúsított magatartásformáival.

Takács László: Szent Jeromos és Szent Ágoston vitája a fordításról. *Antikvitás és reneszánsz*, 2. (2019) 3. sz. 51–62. ISSN: 2560-2659

Szent Jeromos és Szent Ágoston, mielőtt megbékéltek volna egymással, több kérdésben is éles vitát folytattak egymással. Ezek egyikének oka az volt, hogy Szent Jeromos – Damasus pápa kérésére – belefogott a Biblia addig használatban lévő szövegeinek a revíziójához, majd az eredetileg az Újszövetség könyveire összpontosító munkát folytatta az ószövetségi könyvekkel. A korábbi, *Vetus Latina*-nak nevezett fordítás azonban – Szent Jeromos véleménye szerint, aki Origenes nyomán dolgozott, annak *Hexapla*-ja fölhasználásával – számos ponton helytelen szöveget nyújtott, s ezeket az egyházatya részben a héber, részben más görög fordítások fölhasználásával módosította. Szent Ágostonnak nem tetszett, hogy Szent Jeromos jól ismert szövegrészeket is módosít, hiszen az ő püspöksége alá görög és latinajkú közösségek is tartoztak, amelyek ettől kezdve másképpen mondtak bizonyos szövegeket. A legjellemzőbb példa a Jónás feje fölé növény kérdése, amely a *Septuaginta*-ban tők, Szent Jeromosnál viszont borostyán.

Takács László: Roma aeterna: örök asylum vagy „nyílt Város”? In: Munding Márta – Zachar Péter Krisztián (szerk): *A vallás szerepe a politika alakításában egykor és ma. Politikaelméleti tanulmányok I.* Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Budapest, 2019. 63–72. ISBN: 9786155343100

Róma városa a megalapításakor Livius Ab urbe condita-ja szerint asylum-ként jött létre, vagyis olyan helyként, hogy az oda menekültek, akik korábban máshol valamilyen büntetendő cselekedetet követtek el, mene-

déket találtak, a városállam nem adta ki őket. Ugyanez a fajta tolerancia később is jellemző volt Rómára, hiszen egyáltalán nem tiltotta azoknak az ún. misztériumvallásoknak a gyakorlását, amelyek Keletről kerültek Itáliába, mint például a perzsa Mithras vagy az egyiptomi Íszisz kultusza. Ez azonban meglehetősen sommás megállapítás, hiszen a római köztársaság – ahogy arról szintén Livius számol be – rendkívül keményen és szigorúan lépett föl a bacchanáliák ellen, és a Dionysos-kultuszban résztvevőket halállal sújtotta. A tanulmány azt mutatja be, milyen körülmények között került sor a római állam határozott föllépésére valamilyen idegen kultusz ellen, s mi lehetett az oka, hogy közel három évszázadon keresztül a keresztények is ki voltak téve Róma erőteljes repressziójának.

Takács László: Mátyás tréfás mondása. In: Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pósan László – Takács Levente (szerk.): *Hunyadi Mátyás és kora*. MTA-Debreceni Egyetem Magyarország a középkori Európában Lendület kutatócsoport, Debrecen, 2019. 65–70.

Galeotto Marzio Mátyás király tréfás mondásairól szóló anekdota-gyűjteményében szó esik arról, hogy az uralkodó egyik kedvenc mondása az volt, hogy „három olyan dolog van, ami nem kívánatos: a fölmelegített mártás, a kiengesztelődött barát és a szakállas feleség”. Mátyás mondását Marzio természetesen latinul idézi, s azt nem árulja el, hogy milyen helyzetekben idézte Mátyás ezt az egyébként közkeletű versikét, amelynek volt egy általan nem említett sora is, amely a tudatlan orvosra (*medicus indoctus*) vonatkozott. A tanulmány azt a két problémát járja körül, hogy egyfelől milyen nyelven mondta ezt oly gyakran Mátyás, latinul-e vagy olaszul, másfelől pedig, hogy volt-e valamilyen aktuális politikai üzenete e mondásnak. Mindezt azért is érdemes megvizsgálni, mert meglepő a *medicus indoctus* elhagyása. Ennek oka föltehetően az lehetett, hogy a *medicus* szó a firenzei Medici-családra utalhatott volna, s Mátyás valószínűleg el akarta kerülni, hogy tréfálkozása miatt diplomácia feszültség támadjon Firenze és a Magyar Királyság közt.

Takács László: Seneca and the Domus Aurea as Political and Cultural Symbol. In: Olivier Devillers – Manuel de Souza (eds.): *Le Palatin, émergence de la colline du pouvoir à Rome, de la mort d'Auguste au règne de Vespasien.* (Neronia X.) 14–79 C. Ausonius Éditions – Université Bordeaux Montaigne, Bordeaux, 2019. 321–326.

A nagy római tűzvész (Kr.u. 64) után Nero császár hatalmas város-építési programba fogott. Ennek a programnak egyik szimbolikus eleme volt palotájának, az ún. nevezett Domus Aurea-nak a fölépítése. A minden elemében alaposan kigondolt terv előzménye lehetett, hogy Nero – Seneca hatására – tudatosan alakította úgy saját nyilvánosság előtt megjelenő képét, mintha ő lenne Apollónak, a Napistennek és a költészet istenének reinkarnációja. Ehhez a Phoebus-Apollo-képet tükrözte megjelenésében, de Nero is így jelenítette meg metaforákban a félbemaradt *De clementia* című dialógusában. A tanulmány azt a kérdést járja körül, hogy milyen szerepe lehetett Senecának ennek a szimbolikus és propagandisztikus képnek a kialakításában, illetve, hogy van-e köze a Domus Aurea-nak ehhez a senecai elképzeléshez – amely nyilvánvalóan kapcsolatban van a filozófus egyiptomi tapasztalataival –, s hogy nem Ovidiusnak a Nap palotájáról adott leírása ihlette-e a Domus Aurea koncepcióját.

Becker, Rotraud – Tusor Péter (Forráskiadás készítője): "Negozio del S.r Card. Pasman". Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632 (With Unpublished Vatican Documents). MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Róma – Budapest, 2019. ISBN: 9789633083598

Tusor Péter: The notes of Secretary of State Azzolini on Pázmány's negotiations in Rome. In: Rotraud Becker – Tusor Péter: *"Negozio del S.r Card. Pasman". Péter Pázmány's Imperial Embassy to Rome in 1632. (With Unpublished Vatican Documents.)* MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Róma – Budapest, 2019. 91–167. ISBN: 9789633083598

A nemzetközi kooperációban folytatott kutatás eredményeit tartalmazó kötet az egyetemes és magyar historiográfia régi adósságának tesz eleget. Pázmány Péter 1632. évi viharos római követjárása nemcsak a magyar történelem, különösen az egyház- és diplomáciatörténet fontos fejezete. Egyúttal a pápaságtörténet és a 400 éve zajló harmincéves háború kiemelt eseménye, melynek modern és alapos feldolgozását a korszak neves ismerője, Georg Lutz már évtizedekkel ezelőtt sürgette. A kutatás forrásbázisát Pázmány követségének 19. és 20. századi eleji kiadott iratai (főként Pázmány által írt, részben neki címzett dokumentumok), a pápai Államtitkárság és a bécsi nunciatura Rotraud Becker által 2013-ban (NBDIV/5) publikált levelezése (*Nuntiatur des Ciriaco Rocci. Ausserordentliche Nuntiatur des Girolamo Grimaldi, 1631–1633*), illetve a jelen kötetben közreadásra kerülő államtitkársági jegyzőkönyvek (a pápai audienciákról, Pázmány tárgyalásairól Azzolini államtitkárral) és *discorsók*, továbbá az esztergomi prímási levéltárból feltárt kiegészítő anyag képezi. A kötet angol nyelvű, a Chapter I–II magyarul is olvasható, a források olaszul és latinul íródtak, használatukat angol és magyar tartalmi kivonatok segítik. Az angol részeket Gátas-Palotai Ágnes fordította, Rotraud Becker fejezetét (*Chapter I*) pedig németből Forgó András magyarította.

Tusor Péter: Esterházy Miklós nádor „Considerationes”-ei az 1638. évi nemzeti zsinathoz (Forrásközlés a vatikáni könyvtárból). *Fons. Forráskutatás és történeti segédtudományok*, 26. (2019) 131–143.

A kora újkori magyar országi zsinatok „de reformatione” szinódusok voltak, alapvetően a tridentianus reform módozataival foglalkoztak, a hittel (de fide) kapcsolatos problémákat elvétve tárgyaltak. Különlegességüknek számít azonban az e tanulmányban feltárt világi főúri részvétel a határozathozatalban. A világi elem a 15. század egyetemi zsinatainak még meghatározónak mondható, élükön Zsigmond római és magyar király összehívó, szervező szerepével. Trientben még ott vannak az uralkodók képviselői, I. Ferdinánd előterjesztésekkel is él a Zsinaton. Az alsóbb

szinteken azonban a protestánsokkal ellentétben katolikus viszonylatban a zsinat kizárólag a klérus ügye lesz, e folyamatban az 1638. évi, Lósy Imre prímás (1637–1642) által egybehívott magyar nemzeti zsinat üdítő kivétel. Ezen ugyanis az ország nádora, Esterházy Miklós (1625–1642) félhivatalos előterjesztésekkel élt, erősen kritizálva a felsőklérus viszonyait, sőt egyenesen visszaéléseit. A Biblioteca Apostolica Vaticana Barberini-gyűjteményében két másolatban is megtalálható forrás feltárására és publikálására a vatikáni magyar történeti kutatások erőterében kerül sor jelen közlemény keretében. Az irat jelentőségét mutatja, hogy egy példányát a prímási levéltárban is megőrizték. A nádor által elősorolt – és a tanulmányban gondosan elemzett – 14 pont a korabeli egyházi élet fontos részleteit, valós problémáit tárják az utókor elé. Javasatai jórészt bekerültek a zsinati kánonokba, bár érdemi foganatjuk nem lett. Az 1638. évi világi közreműködés katolikus magyar zsinaton a kora újkorban egyszeri alkalom volt. Esterházy Miklóst egyfelől interkonfesszionális motivációk (lutheránus, kálvinista hatás), másfelől a kora újkori rendiség magyarországi sajátosságai, a „prelati et barones” szoros közjogi kooperációja ösztönözhatta fellépésre. Az uralkodói abszolutizmus és a katolikus hegemonia megszilárdulásával nemcsak a világi katolikus elit ilyen jellegű megnyilvánulásai, hanem maguk a zsinatok is háttérbe szorultak. A szekularizáció kiteljesedő folyamatában az egyháziak egyre csökkenő mértékben tudtak beleszólni kormányzati, politikai ügyekbe, a világiak pedig az egyház belső életébe: ezt a jelek szerint 1638-ban még meglévő és elfogadott lehetőséget az állam monopolizálta mindinkább magának, legszemléletesebb módon a jozefinizmus és posztjozefinizmus.

Tusor Péter: Veszprémi püspökök proszopográfiai/proszopológiai forrásai a vatikáni levéltárban, 1629–1696 (Széchényi György processzusainak kivonataival). In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században. A veszprémi Szaléziánumban 2018. szeptember 6-án*

rendezett konferencia előadásai. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2019. 167–206.

A tanulmány a veszprémi püspöknek a Vatikáni Titkos Levéltárban (Archivio Segreto Vaticano) található ügynevezett kánoni kivizsgálási jegyzőkönyveinek (processus informativus) 17. századi személyi anyagáról: kortárs tanúvallomásokról és okirat-melléletekről nyújt áttekintést. A bevezetőben elemzésre kerülnek az archontológia, proszopográfia/proszopológia és biográfia fogalmai. A dolgozat a vatikáni forrásokra mint a egyházmegyei levéltár hiányzó kora újkori Personalia-anyagának pótlásaként tekint. A korabeli magyar sajátosságoknak megfelelően egy püspök rendszerint több egyházmegye élén is megfordult, a kutatás proszopográfiai/proszopológiai jellegéből kifolyólag az egyházi pályát végig kísérő összes jegyzőkönyv személyi anyaga tárgyalásra kerül, nemcsak a veszprémi püspöki kinevezéskor készültek. Különösen jelentősek a Veszprémről történt áthelyezés alkalmával lefolytatott kihallgatások, hiszen ilyenkor – a pápai bullák megléte estén – már nem a teljes életútról, hanem az előző püspökségben végzett főpásztori tevékenységről vallottak a tanúk. A vizsgált forrásokból nem csupán új vagy pontosabb életrajzi adatok nyerhetők, hanem alkalmanként a megélt spiritualításra utaló mélyrétegek is feltárnak a főpapi életutakban. Sőt az egyházmegyetörténet számára a vatikáni püspöki processzusok módszeres kutatásának köszönhetően az is kitapinthatóvá válik, hogy a veszprémi püspökség átfogó újjászervezése, amely a káptalan 1630. évi restitúciójával vette kezdetét, kontinuos folyamat volt. A sümegi központtal rendelkező püspöki egyházkormányzat nemcsak a javadalom igazgatásáról gondoskodott, hanem az 1630-as években már a lelkipásztori ellátás módszeres szervezése, bővítése is napirenden volt. A pasztorális attitűd erősödése és szervezettsége a 17. század közepére még nyilvánvalóbb. Az archontológiai/proszopográfiai/biográfiai hasznosíthatóságú forrásértéken, a spirituális „metaadatok” szolgáltatásán, valamint az egyházmegye-történet árnyalásán túl a kánoni kivizsgálások tanúvallomásai szövegszerűen egyfajta sajátos antológiaként idézik, elevenítik

meg a kora újkori magyar epizkopátus tagjait 1612-től kezdődően, köztük Veszprém főpásztorait. A kérdőpontokat és sorszámukat elhagyva a jegyzőkönyvek vallomásai – egy-egy adott tanú ismereteitől, válaszadó kedvétől és a nunciatúrai tisztviselő lejegyzési hajlandóságától függően – narratív biogrammokat, összességében pedig egy narratív „forrásproszopológiát” eredményezhetnek a kora újkorra. A párhuzamos, olykor négy tanúvallomásnak köszönhetően a kérdőpontok mentén azonos felépítésű, ám eltérő szövegrétegek jelenhetnek, jelennek meg. Több jegyzőkönyv esetén pedig szinte a teljes életútra, leszámítva a püspöki karrier utolsó állomását. A tanulmányban elemzetteket annak a Széchényi Györgynek vatikáni Personalia-anyagának kivonatatos közlése szemlélteti, aki tíz esztendeig, 1648–1658 között volt a veszprémi egyházmegye főpásztora, és ekként szentelték fel 1653-ban.

László Gyula Kutatóközpont és Archívum

Gróf Péter: Ötven éve hunyt el Zsitvay Tibor, Visegrád mecénása. *Honismeret*, XLVII. (2019) 6. sz. 16–21.

Zsitvay Tibor (1884–1969) jogász, igazságügyi miniszter, a Magyar Nemzetgyűlés, majd az Országgyűlés Képviselőházának elnöke, a Magyar Turista Szövetség elnöke, jelentős szerepet játszott Visegrád életében. 1926-tól volt tagja a Visegrád műemlékeinek feltárását, megóvását célul tűző civil szervezetnek, a Visegrádi Várbizottságnak. 1933-ban az ő támogatásával épült meg Visegrádon a Nagyvillám hegyen levő kilátó, majd 1934-ben szintén a Nagyvillámom a Budapesti Orvosok Turista Egyesületének turistaháza. Zsitvay Tibor nagy tisztelője volt a szabadságharc fővezérének, Görgei Artúrnak, aki élete utolsó négy évtizedét jórészt Visegrádon töltötte. 1933-ban a tábornokról elnevezett ún. Görgey-bércen, közadakozásból emlékművet emeltetett. A kezdetektől, 1934-től támogatta a visegrádi királyi palota régészeti feltárását. Visegrádi mecénási tevékenységének talán legmonumentálisabb alkotása a Mátyás-emlékmű, a dunai torony és a IV. Béla király-szobor felállítása 1939-ben. A visegrádi plébániatemplom mellett áll Árpád-házi Boldog Margit szobra, amelyet 1943. július 19-én, Margit szentté avatása előtt néhány hónappal a Zsitvay-család támogatásával avattak fel.

Zsitvay Tibort 1945 után koholt vádakkal szabadságvesztésre ítélték, a börtön elől kénytelen volt nyugatra menekülni. 1969-ben svájci számkivettségében érte a halál. Hamvai a visegrádi családi sírboltban nyugszanak.

<https://honismeret.hu/honismeret-folyoirat/2019-6-szam>

Katona-Kiss Attila: Adatok a kun legénybotok művelődéstörténeti hátteréhez. In: Nagy Gábor (szerk): József Attila Múzeum Évkönyve III. József Attila múzeum, Makó, 2019. 8–22. ISSN:2559-9488.

A különböző terelőeszközök között a gömbszerű fémfejjel szerelt bot is mindennapi használati tárgya, „kézbevalója” volt a szilaj pásztoroknak a XVIII–XIX. században. Azonban a gazdálkodási módok változásával, az ősfoglalkozások háttérbe szorulásával, valamint a vele történt virtuskodások megrendszabályozásának köszönhetően egyre inkább elvesztette eredeti funkcióját, végül pedig a XIX. század utolsó évtizedeire a legénység tárgyasult jelképévé lett a Nagykunságban. A múzeumok néprajzi gyűjteményeiben fellelhető ilyenféle tárgyak története azonban nemcsak a XVI–II. századtól adatható: a kun legénybotok végén található fémgombok előképei végső soron azok a csillagbuzogányok voltak, melyek viszonylag nagy számban ismeretesek a Kárpát-medence területéről, elterjesztésüket pedig az Árpádok korában magyar földön megtelepedett besenyőkhöz és kunokhoz köti a kutatás.

A Néprajzkutatók III. Makói Találkozóján 2018. szeptember 6-án elhangzott előadás tanulmányra formált változata a régészeti, nyelvészeti és néprajzi adatok széleskörű felhasználásával rajzolja meg a fegyverből szimbólummá vált tárgy történetét.

Katona-Kiss Attila: Az oguz és a besenyő történelem sarokpontjai a VIII–IX. században. In: Kovács András (főszerk.): Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új sorozat X–XI. (XX–XXI.) 2015–2016. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2019. 73–99. ISSN 1842-5089.

A dolgozat a VIII–IX. századi eurázsiai steppe folyamatosan változó geopolitikai képébe illesztve mutatja be a besenyők és az oguzok történetének ezen időszakát. A türkök bukása után felemelkedő Ujgur Kaganátus csak az egykori keleti türk földeket tudta ellenőrzése alá vonni, az Altajon túli területeken új politikai struktúrákat hoztak létre az ujgur főség alól elszakadó, nyugatabbra vándorolt egykori hódolt népek. Ide tartoztak a felbomló Nyugati Türk Birodalom nyugati szárnyán szállást foglaló besenyők és oguzok is. A két nép történetének menete számos párhuzamot

mutat ebben a korszakban, útjaik olykor keresztezhatték is egymást – az eseménytörténeten túl a tanulmány ezekre a közös pontokra fokozott figyelmet fordít.

Bene András – Benkő József – Domokos Ferenc – Magó Károly – Wittmann Attila: „Nekünk roncs, nekik temető” – Válogatás II. világháborús légi tevékenységek magyarországi, kiemelten Békés megyei emlékeiből. (Szerk.: Katona-Kiss Attila.) Nagy Gyula Területi Múzeum, Orosháza. 2019. (Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából, 20.)

Fenti címen volt megtekinthető 2017. november 9-e és 2018. január 13-a között az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeumban az az időszaki kiállítás, melynek törzsanyaga ennek a kötetnek a gerincét képezi. A tanulmány szerzői hosszú évek szakirodalmi, levéltári és terepi kutatásait adják benne közre – különösen igaz ez a Békés megyével kapcsolatos légiesemények vonatkozásában. A dolgozat három nagyobb egységre tagolható. Az első fejezet betekintést nyújt a lezuhant repülőgépek maradványainak, a tulajdonképpeni roncsok felderítésének, azonosításának és megtalálásának metodikájába. A második fejezet a tanulmány szerzőinek szűkebb hazája, Békés megye 1944. évi légitevékenységeinek történetéhez nyújt értékes adatokat, míg a harmadik egység egyfajta tárlat, válogatás az 1944–1945 folyamán a magyar légtérben zajlott és repüléstörténetileg értékelhető eseményeket idézi meg. A tanulmányt összefoglalás, valamint a felhasznált források és szakirodalom felsorolása zárja.

Háborúból megszállásba. Fekete Sándor önéletírásának hetedik kötete (1918–1920). A kézírásos szöveget átírta, gondozta és sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona-Kiss Attila. Nagy Gyula Területi Múzeum, Orosháza, 2019. ISBN: 978-963-88816-4-9

Fekete Sándor (1892–1975), orosházi gazdálkodó 1963 és 1972 között vetette papírra tizennyolc kötetes, számos korabeli dokumentummal hitelesített önéletírását. Ez a monumentális memoárfolyam páratlan kordo-

kumentum, melynek nagy része máig kiadásra vár. A Nagy Háború vége és az azt követő válságos évek centenáriuma vizont elkészült a „VII. könyv” kiadása. A bevezető tanulmánnyal, valamint történeti, földrajzi és néprajzi jegyzetekkel bőven ellátott, átírt és központosított szövegű naplóban Fekete Sándor, népfelkelő tizedes az eseményeket átélte, szemlélődő ember hitelességével mondja el tapasztalatait, benyomásait az 1918 júliusától 1920. március végéig tartó időszak történéseiről, a balkáni hadszíntér alban frontjától a Tiszántúl román megszállás alóli felszabadulásáig.

A kötet az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeumban megvásárolható.

Olasz Judit – Verena Seidenberg – Susanne Hummel – Szentirmay Zoltán – Szabados György – Melegh Béla – Kásler Miklós: DNA profiling of Hungarian King Béla III and other skeletal remains originating from the Royal Basilica of Székesfehérvár. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11. (2019). ISSN: 1345–1357.

A few decades after the collapse of the Avar Khaganate (c. 822 AD), Hungarian invaders conquered the Carpathian Basin (c. 862–895 AD). The first Hungarian ruling dynasty, the Árpáds played an important role in European history during the Middle Ages. King Béla III (1172–1196) was one of the most significant rulers of the dynasty. He also consolidated Hungarian dominance over the Northern Balkans. The provostry church of the Virgin Mary (commonly known as the Royal Basilica of Székesfehérvár) played a prominent role as a coronation church and burial place of medieval Hungarian kings. The basilica's building and graves had been destroyed over the centuries. The only royal graves that remained intact were those of King Béla III and his first spouse, Anna of Antioch. These graves were discovered in 1848. We defined the autosomal STR (short tandem repeat) fingerprints of the royal couple and eight additional individuals (two females and six males) found in the Royal Basilica. These results revealed no evidence of first-degree relationship between any of the investigated individuals. Y-chromosomal STR-

profiles were also established for all the male skeletons. Based upon the Y-chromosomal data, one male skeleton showed an obvious patrilineal relationship to King Béla III. A database search uncovered an existing Y-chromosomal haplotype, which had a single-repeat difference compared to that of King Béla. It was discovered in a person living in an area close to Hungary. This current male line is probably related paternally to the Árpád Dynasty. The control region of the mitochondrial DNA was determined in the royal couple, and, in the remains of the inferred relative. The mitochondrial results excluded sibling relationship between the King and the patrilineal relative. In summary, we successfully defined a Y-chromosomal profile of King Béla III, which can serve as a reference for the identification of further remains and disputed living descendants of the Árpád Dynasty. Among the examined skeletons, we discovered an Árpád member, whose exact affiliation, however, has not yet been established.

<https://link.springer.com/article/10.1007/s12520-018-0609-7>

Szabados György: Romok között porló tetemek. *Magyar Hírlap* 52. (2019) január 10. 9.

170 évvel ezelőtt Székesfehérvárott – a középkori Magyar Királyság koronázó városában, amely az Árpád-korban a Szent István-i monarchia fővárosának tekintendő – egy tudományos felfedezés történt. 1848 decemberében a Szűz Mária Bazilika romjai közül előkerültek egy uralkodói pár földi maradványai. A feltárt királyi párt még Pauer János és Érdy János azonosította III. Béla (1172–1196) és első felesége, Antiochiai Anna személyével. Noha ezt az eredményt többen kétségbe vonták, Könyves Kálmán (1095–1116) és első hitvese, Felícia tetemeit vélvén a csontokban felfedezni, de az ellenvetések nem állják ki a tudományos kritika próbáját: a történeti, régészeti, embertani és archeogenetikai ismérvek a XXI. század tudásával igazolják XIX. századi tudósaink helyes meglátását.

https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/Romok_kozott_porlo_tetemek

Szabados György: A „kettős honfoglalás” elmélete az írott kútfők tükrében. *Bajai Honpolgár. Baja és környéke honismereti és kulturális folyóirata*, 30. (2019) 7–8. sz. 28–30.

A több hullámban történt magyar bejövétel gondolata az első Árpád-kori krónikák és geszták óta helyet kapott történetírásunkban. Ezt az elméletet újabban László Gyula fémjelzi, aki a „kettős honfoglalás” kifejezést alkalmazta rá. Ennek lényege, hogy a magyarság egyes csoportjai jóval a honfoglalás előtt bebocsáttatást nyertek az Avar Kaganátusba, ezért Álmos és Árpád népe nagy tömegű magyarságot talált a Kárpát-medencében. Őket a legvalószínűbb eshetőség szerint a 670-es években bevándorló „griffes-indás” kultúrájú kései avarok, vagyis „onogur-magyarok”, „elő-magyarok” leszármazottainak tartotta, de hangsúlyozta, hogy más megoldás is elképzelhető. Az elmélet kidolgozása során a neves régészprofesszor régészeti, történeti, embertani és nyelvi kútfőket egyaránt csatasorba állít. Az írásos emlékekből az tűnik elő, hogy az Avar Kaganátus népét több hullámban gyarapították steppei eredetű beköltöző csoportok, közöttük a 670-es évek során betelepült onogurok. Azt is lehet tudni, hogy az avar állam összeomlása (822 körül) nem járt népének kihalásával, hanem ellenkezőleg: a túlélők leszármazottai megérték Álmos és Árpád bejövetelét, majd a magyar köznép részévé váltak. Ezért a „kettős honfoglalás” elméletének *történeti* forrása alapja megvan, sőt általa egy logikus rekonstrukciót adhatunk a Kárpát-medence késő-népvándorláskori múltjáról: a honfoglalók és a helyben találtak zömének kulturális és etnikai rokonsága elfogadásával érthető igazán, miként ment végbe gyorsan és zökkenőmentesen a Kárpát-medence magyar birtokba vétele.

Szabados György: „Országnak nagy örömeivel” – Szent István székesfehérvári koronázásáról. *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve – Szent István Király Múzeum közleményei: C Sorozat*, 47. (2019) 105–116.

István királlyá koronázásának helyszínéről történetírásunk nem alakított ki közmegegyezést. Laskai Osvát XV. század végi közlése nyomán a Székesfehérvárott végbement koronázás vált elfogadottá, ám IV. László király egyik 1274-ben kelt oklevelére hivatkozva újabban inkább Esztergomot szokás megjelölni a szertartás helyeként. Noha a forráskritika gyakorlata szerint egy késő-középkori ferences hitszónok aligha vetekedhet egy Árpád-kori királyi kancellárián kiállított oklevéllel, most mégis Laskai Osvát híradását kell hitelesnek elfogadnunk. Egyrészt azért, mert IV. László oklevele nem szól István megkoronázásának esztergomi helyszínéről, hanem csak az esztergomi érsekség koronázói tevékenységéről. Másrészt az 1038 utáni események logikai rendje szintén a székesfehérvári helyszín mellett szól. A második magyar király Orseolo Péter fehérvári koronázásáról van korai adatunk, márpedig az István-i politikát felújító I. András számára a német hűbért vállalt nőági rokon egy ily fontos legitimációs kérdésben nem teremthetett követendő példát, ezért Szent István esztergomi koronázása esetén az Árpádok fiági uralmát helyreállító I. Andrásnak oda kellett volna visszatérnie; ehhez képest őt is Székesfehérvárott koronázták. Ráadásul István esetleges esztergomi koronázása esetén az esztergomi érseket sem lehetett volna rávenni arra, hogy Székesfehérvárott végezze el a szertartást. Mivel Szent István a XI. század eleji bolgár hadjáratán szerzett zsákmányából nem megalapította, hanem megadományozta a székesfehérvári Szűz Mária Bazilikát, ezért annak építése megelőzte és nem követte a bolgár háború (1003? 1015?) idejét. Ennélfogva kijelenthető, hogy Istvánt 1000 végén a Szűz Mária Bazilikában koronázták meg, amelynek építése így 997 és 1000 közé keltezhető.

Kásler Miklós – Szabados György: Második fejezet. Történeti háttér. A Turul-nemzetségtől a szent királyok nemzetségéig. In: Kásler Miklós – Szentirmay Zoltán (szerk.): *A Mátyás-templomban elhelyezett Árpád-házi csontvázak azonosítása. Történeti, régészeti, antropológiai, radiológiai, morfológiai, radiokarbon kormeghatározási és genetikai adatok felhasználásával.* Gabriel Méry-RATIO, Budapest, 2019. 23–42.

Az Álmóstól származó nagyfejedelmek és királyok fiágon mintegy 450 éven keresztül uralkodtak, és ebből a dinasztiaiból sok tehetséges uralkodó származott. A magyar monarchia ereje a dinasztia vallásos tiszteletében gyökerezett. Álmos születését isteni jóslat előzte meg. Erre az ősi szakralitásra rétegződött Szent István korától kezdve a keresztény szemlélet szerinti „dei gratia” azaz az Isten kegyelméből való uralkodás. Csakhogy a szakralitás oly erősnek bizonyult, hogy új formában is tovább élt. Feltűnő, hogy ez a dinasztia milyen sok szentet adott a kereszténységnek. I. István király és fia Imre herceg, I. László király, valamint II. András lánya Erzsébet, illetve IV. Béla két lánya Margit és Kinga a katolikus, I. László király lánya Piroska-Eiréné bizánci császárné az ortodox egyház szentjévé vált. A nemzetség utolsó királyának, III. Andrásnak a lányát, Erzsébetet boldoggá avatták. (I. István királyt legújabbán az ortodoxia is szentként tiszteli.) A szentté avatások az utókor értékítéletét tükrözik, de az uralkodóház nem kanonizált tagjai közül vallásos és világi szempontból is kiemelkedőnek tartandó két király, akik koruk kiművelt fői közé számítottak. Könyves Kálmán püspöki székből került királyi trónra, ahol törvénykezésével és a magyar–horvát perszonálunió megteremtésével alkotott maradandót. III. Béla bizánci császári trónörökösként szerzett ismereteit fordította magyar királysága javára, és tette országát birodalomná. Az Árpád-házi uralkodók legfontosabb politikai hagyatéka, hogy a magyarság ma egy magyar-nak nevezett állam keretei között él Közép-Európában.

Biczó Piroska – Gődény Mária – Szabados György – Szentirmay Zoltán: Harmadik fejezet. Régészeti, antropológiai és radiológiai adatok. Kásler Miklós – Szentirmay Zoltán szerk.: *A Mátyás-templomban elhelyezett Árpád-házi csontvázak azonosítása. Történelmi, régészeti, antropológiai, radiológiai, morfológiai, radiokarbon kormeghatározási és genetikai adatok felhasználásával. Budapest, 2019. 43–76.*

A Szűz Mária Bazilika falain belül korábban feltárt és Árpád-korinak tartott sírhelyek utólag nehezen voltak lokalizálhatók és a bennük

lévő csontvázak egyedi azonosítása is nehéznek bizonyult. Például a sírokból kiemelt csontvázak hat különálló antropológiai vizsgálat után jutottak el végső nyughelyükre a Mátyás templom két szarkofágjába. Az is problémát okozott, hogy az egymást követő antropológiai vizsgálatkor az eredmények a korábbi adatokkal nem voltak egybevetve. Szakítva a korábbi gyakorlattal, az általunk vizsgált valamennyi csontváz különböző időpontokban megadott életkorát táblázatba foglaltuk, hogy az antropológiai kormeghatározás pontosságát ellenőrizhessük. Két esetben is láttuk, hogy a kormeghatározás az átlagosnál sokkal nagyobb szórást mutatott, ami a csontszerkezet súlyosfokú posztmortális károsodásával magyaráztunk. III. Béla és első felesége, Antiochiai Anna csontváza ez egyedül érintetlen sírból került elő és kilétüket a tudomány mi napig elfogadta. Azonban a királyi házaspár teljes körű szakmai közmegegyezéssel elfogadott meghatározását a közelmúltban Tóth Endre régész elvetette, mert a sírokban fellelt tárgyakat túl régiesnek találta III. Béla korához képest. Ezt a felvetést azonban a régibb történeti és a legújabb radiológiai módszerek segítségével egyértelműen meg lehetett cáfolni. Ismert, hogy Könyves Kálmán jobb fülében és a környező rostacsontokban súlyos gennyes gyulladás alakult ki, és a nagytömegű felgyülemlett genny a fülén keresztül folyt ki. Az ilyen betegségek mindig a környező csontok súlyos károsodásával járnak, ami képalkotó vizsgálattal kimutatható. Gődény Mária III. Béla koponyájáról részletes computer tomográf (CT) képeket készített. A több száz, magas felbontású réteg alapján a 3D-ben rekonstruált koponya jól szemléltette, hogy mind az agykoponya, koponya-bázis, mind az arckoponya ép. Ennek a leletnek az alapján Tóth Endre felvetését el lehetett vetni. Éry Kinga és munkatársai a Mátyás templomban őrzött csontvázakon részletes antropológiai vizsgálatot végeztek. A Mátyás templom altemplomában jelenleg is őrzött, a harmadik sírból származó II/52-3 jelzésű csontvázat Éry és munkacsoportja az eredetivel nem tartotta azonosnak, ismeretlen eredetű elcseréltnek vélték és ezért nem vették be monográfiájukba. Az ismeretlen eredet megállapításakor

túlzottan támaszkodtak az antropológiai kormeghatározásra, ami nem megbízható erősen károsodott csontszerkezet esetén, és következtetésük hibásnak bizonyult.

Szabados, György: The origins and the transformation of the early Hungarian state. In: Suzana Miljan – B. Halász Éva – Simon Alexandru (eds.): *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*. Cluj-Napoca – Zagreb – London, 2019. 9–30. (Minerva III. Acta Europaea, vol. 15 / Studies in Russia and Eastern Europe, vol. 14.)

The first Great Prince Álmos organized the monarchic state in the north region of the Black Sea c. 850. His political formation contained the population of a territorial unit governed by a sovereign power (with permanent institutions, centralization of supreme authority the ruling system had ideological basis, specialization of governmental roles with an official hierarchy), and as it had been established in the cultural community of the Eurasian steppe without using the post-Roman political tradition, it must be regarded as steppe-empire or steppe-state.

Álmos and his son Árpád conquered the Carpathian Basin, thus the Hungarian Great Principality represented the type of the Eurasian steppe empires in Central Europe from c. 862 until 1000. Then this early Hungarian state had been re-organized as a Christian Kingdom by Saint Stephen I, who was the 5th descendant of Álmos. Saint Stephen I as the last Great Prince (997–1000) and first King (1000–1038) of Hungary, joined the post-Roman Christian political system and cultural commonwealth of the Latin Europe.

The year of 1000 is only a symbolical date to separate two eras in the Hungarian past. But if we consider the political phenomena (the two types of the early Hungarian statehood and the way of transformation) in their complexity, there can be found important characteristic features which are in contradiction with each other. On the one hand the territo-

ry of the state and the dynastical legitimacy of the supreme power – and the dynasty itself – remained the same, the population remained the same, too (or at least its changes caused by immigrant groups were independent from the political/governmental changes). On the other hand, the royal legitimacy was completed by a new component: the Christian king could rule only "by the favour of God", new dignities and institutions had been initiated and the elder ones could not survive. The new Hungarian state was established with the opposite forces of the continuity and innovations, as well.

Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpont

Németh Dániel: Újra a *bagoly*-ról. *Magyar Nyelv*, 115. (2019) 4. sz. 212–218.

A Magyar Nyelv 113. évfolyamának 3. számában jelent meg egy rövid írásom az addig ismeretlen eredetűnek tartott *bagoly* szóról. Elsősorban a *bogár* szó etimológiai lehetőségének párhuzamát láttam meg a *bagoly* háttérében. A felvetésem röviden összefoglalva: ha a *bogár* hangutánzó eredetű és a *bűg* igével függhet össze, akkor lehet-e a *bagoly* töve is ez az ige, amelynek többeseji magánhangzója háromféle nyíltsági fokot mutat (*bűg* : *bogár* : *bagoly*, vö. *mukkan* : *mókus* : *makog*)? Vagy lehet, hogy a *bűg* ige mellett annak *bog* változata, amelyből a *bagoly* létrejött, vö. a nyelvjárási *bogoly* alakkal. Erre a felvetésre reagált Horváth László, aki a felvetett etimológia helyett (mert jobb eredetmagyarázattal ő sem tud szolgálni) a szófejtés egyes részeinek kifogásolásával és általánosabb szemléleti-módszertani okokból való kritikájával foglalkozik. A válaszomban megpróbálok a korábbi rövid ötletemet jobban kibontani.

Németh Dániel: Egy esztergomi passionale magyar nyelvű töredékei. *Magyar Nyelv*, 115. (2019) 1. sz. 64–74.

Tanulmányomban egy 15. századról csonkán fennmaradt latin nyelvű kézirat, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött, MS I 178 jelzetű darab két magyar nyelvű töredékének a lehetséges lejegyzési idejét, a fellelhető szövegpárhuzamát és az azokkal való viszonyukat vizsgálom. Az első kötetáblán látható Szent Pál levele a rómabelieknek töredéke Sylvester János 1541-ben nyomtatásban megjelent bibliafordításával mutat párhuzamot. A hátsó tábla töredékének párhuzama a Peer-kódexben található *Te deum laudamus*, ez a töredék nélkül magányos változat lenne,

így viszont feltételezhető, hogy szóbeli hagyományokra épülő változatot másoltak a kódexbe, annak scriptora nem feltétlenül azonos a fordítóval. Nehézséget jelent, hogy a megtalált párhuzamokkal nem teljesen egyezik a két töredék, emellett az egyedinek tűnő betűformák és a két részlet némileg eltérő hangjelölése nehezíti a datálást.

Németh Dániel: II. Nyelvtörténeti érdekességek Palóccországból. Bevezetés a történeti szövegekhez. In: Pomozi Péter (szerk.): *Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 39–68. (A Magyarságkutató intézet Kiadványai 10.)

A nyelvtörténetben lezajló változások egymással párhuzamos változatokat eredményeznek, így a területi változatok gyakran időbeli változatokat, diakrón változások különböző állapotait mutatják. A Palóc olvasókönyvben közlünk a mai palóc nyelvjáróterületen megfigyelhető jelenségeket már az ómagyarban korban is mutató szövegeket. Fontos, hogy ezen jelenségek megléte nem jelenti feltétlenül azt, hogy ezek közvetlenül a mai palóc nyelvjárás nyomai lennének a régiségben, hiszen azonos változatok több nyelvjárásban is lehetnek. Emellett a török hódítás következtében a magyar nyelvterületen nagy belső mozgások következtek be, amelyek felkavarták a nyelvjárások történeti előzményeit. A nyelvemlékek betűhű közlése mellett értelmezést is közlünk. A nyelvemlékek kiválasztásakor – a korszakok lehetőségeihez mérten – többféle műfajú és stílusú szöveget válogattunk össze, amelyek több hasonlóságot is mutatnak a palóc nyelvjárással.

Pomozi Péter: Erkölc a konyhából – Falvédőszólások. Szólásmentés 50. (2019.)

A „nem most jöttem a falvédőről” tipikusan olyan mondás, melyben az öntelt városiasság akaratlan is a vidéket gúnyolja. Pedig a sokszor lesajnált magyar falvédőszövegek is hagyományos (paraszti) kultúránk kö-zép-európai beágyazottságát mutatják.

Az efféle, kárpát-medencei magyar portákon többnyire fekvő téglalap alakú, régebben len- vagy kendervászon konyhai falvédőkbe pirossal vagy késsel hímezték a gondos leány- és asszonykezek bölcsességeiket, vagy épp tréfás, napi robotban is erőt adó szólásaikat, amilyen Eszti nagyanyámé is volt. A falvédőszövegek egy része áhítatos hangulatot árasztott, nem ritkán a teljes Házi áldás vagy annak záró fele díszelgett száröltéses virágfüzerek közt. Hogy történetileg a morális tartalmú, Úrasztala és szószéktakarók világiasodtak-e el a századok során, vagy párhuzamosan történt a dolog, netán más anyagú feliratos faliképek, pl. templomok festett fakazettái az elődei e kései „konyhaművészetnek”, számunkra végül is érdektelen.

Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. kötet Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019.

Pomozsi Péter: Csodálatos Felvidék. In: Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019. 5–6.

Pomozsi Péter: A magyar nyelv a nagyvilágban. In: Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019. 9–20.

Pomozsi Péter: Nyelvi örökségünk. In: Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019. 21–48.

Pomozsi Péter: A magyar nyelv a Felvidéken. In: Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019. 49–58.

Pomozsi Péter: Nyelv, család, közösség. In: Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. kötet Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019. 59–64.

Pomozsi Péter: A végvári vitézség lírikusa, Balassi Bálint. In: Pomozsi Péter (szerk.): Magyar nyelvű otthon 4. Felvidék. Anyanyelvpolók Szövetsége, Budapest, 2019. 72–73.

A Magyar nyelvű otthon negyedik kötetét Felvidéknek szenteltük. Egy olyan történelmi tájnak, mely minden magyar kultúrájának és hagyományának meghatározó része, szülőhelyétől függetlenül. Könyvünk főképp mégis azoknak szántuk, akik mindennapi életükkel, családjukkal is kötődnek ehhez a páratlan világhoz.

Felvidék valóban sokkal több, mint Kárpát-medencei nagytáj. A magyar kultúra bölcsőinek egyike. Történelmi viharokban a régi Felső-Magyarország nem egyszer a Magyar Királyság, a magyar művelődés folytonosságát jelentette, nemcsak karddal és pennával, hanem lélekben is.

Csaknem egy évezreden át megférték itt egymással különböző-nyelvű kultúrák, ám ennek a huszadik század hajnalán vége szakadt. Jött két nagy világégés, és új, a magyarság számára tragikus tapasztalatok. De ha veszteségekkel is, túléltük a viharokat, megértük a márt. Itt a Felvidéken egy ma is csaknem félmillió kisebbség, és egy nagy kárpát-medencei nyelvközösség tagjaiként. Ma elsősorban rajtunk múlik, beszélünk, dalolunk, táncolunk-e holnap magyarul, mint ahogy az is, hol, hogyan szerzünk érvényt sokszor nem is eléggé ismert nyelvi jogainknak. Kötetünk e kérdésekre is megpróbálja felhívni a figyelmet.

Éljük meg hát magyar nyelvünket a maga teljességében, és csodáljuk meg, fedezzük fel újra közös hazánkat, a Felvidéket! Járjuk be Pozsonytól Kaszáig, az Ipoly folyásától a Magas-Tátra folyóvölgyeiig, ódon városkákön és várakon keresztül a régi parasztok, polgárok, kapitányok, várkisasszonyok, lovagok nyomaiig.

Pomozi Péter et al.: Genetic history of Bashkirian Mari and Southern Mansi ethnic groups in the Ural region. *Molecular Genetics and Genomics*, 294. (2019) 919–930.

According to genetic studies, the Hungarian Y-chromosomal gene pool significantly differs from other Uralic-speaking populations. Hungarians possess a significant frequency of haplogroup R1a-Z280 and a low frequency of haplogroup N-Tat, which is common among other Uralic-spea-

king populations. Based on this evidence, we further worked to define the links between the linguistically related Hungarian, Mansi and Bashkirian Mari populations. Samples were collected from 45 Bashkirian Mari and 36 Southern Mansi males in the Ural region. We analyzed male-specific markers including 23 STRs and 36 SNPs, which reflect past and recent paternal genetic history. We found that the haplogroup distribution of the two population samples showed high genetic similarity to each other except for the N-Tat* and R1a-Z93 haplogroups in the Bashkirian Mari males. On the MDS plots constructed from Fst- and Rst-genetic distances, the Bashkirian Mari and Southern Mansi population groups showed close genetic affinities with the Khanty, Northern Mansi, Mari, and Estonian populations. For phylogenetic studies, networks were constructed for the most frequent haplogroups in both populations together with other Eurasian populations. Both populations shared common haplotypes within haplogroups R1a-Z280 or N-L1034 with Hungarian speakers, suggesting a common paternal genetic footprint that arose in prehistoric or historic times. Overall, the Hungarian, Mansi, and Bashkirian Mari populations have a much more complex genetic history than the traditional linguistic model or history would suggest. Further studies are needed to clarify the common genetic profiles may have been acquired directly or indirectly during the more or less known their history.

Pomozi Péter: A legkorábbi észti bibliafordítások és hatásuk az észti írott norma alakulására. In: Pusztay János (szerk.): *A Biblia finnugor nyelveken*. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest, 2019. 127–143.

A bibliafordítások számos európai nyelvben erőteljes hatást gyakoroltak az írott nyelvi norma, s ezen keresztül a nyelvi-kulturális identitás (ki)alakulására is. Hatványozottan igaz ez az észti írott nyelvváltozatok történetében, s itt máris hangsúlyozandó, hogy nem egyetlen standard változatról, hanem standard változatokról, helyesebben talán standardvál-

tozat-csírákról beszélhetünk. Mindenekelőtt tehát érdemes néhány szót ejteni az észti nyelvjárasterület jellegzetességeiről az írott nyelv kezdetei előtt, ill. annak hajnalán, hogy láthassuk miben és hogyan határozta meg a nyelvi helyzet a születő bibliafordításokat, ill. azok hogyan hatottak vissza erre a történetileg többközpontúnak tekinthető balti finn nyelvre.

Pomozi Péter (szerk., ford.): *A szív hullámai. Mai lív líra.* FVK MNSz, Budapest, 2019.

Pomozi Péter: *A szív hullámain. Egy ősi európai nép nyelvéről és mai lírájáról. Mai lív líra.* In: Pomozi Péter (szerk.): *A szív hullámai. Mai lív líra.* FVK MNSz, Budapest, 2019. 5–14.

A líveket, akik a XIII. század folyamán még kisebb-nagyobb tömbökben lakták a Lív-öböl kiterjedt partvidékét, kétezer éves történelmük viszsztatérő viharai koptatták őket apró néptöredékké a Baltikum színpadán. A hajdani Lívöld Rigától északra eső része már a XIX. században letté vált, Kurland lakóit azonban csak a sztálini kitelepítések, a halászokat ősi tengerüktől elzáró birodalmi szögesdrót törte meg. A lív lét-nemlét lírai élményét, az újjászületés reményét tolmácsolja a mai lív líra három elismert alkotója. A szív hullámai a lét-nemlét lírai élményén túl az újjászületés reményét is elhosszák, a valaha elzárt tenger immár valóságos lív hullámaivá lesznek. Egyben példázzák, apró hétköznapi csodákat tenni bárhol, bármikor lehet. Ez az első lív válogatás, mely önálló kiadványként jelenik meg Magyarországon. A bilingvis szöveggondozás, beleértve a magyar műfordítást is, Pomozi Péter munkája.

Pomozi Péter: *I. A Palóc nyelvjárásról. Útmutató a könyv használatához.* In: *Uő.* (szerk.):

***Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 5–38. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 10.)**

Az útmutató és a palóc nyelvjárást ismertető fejezet úgy törekszik palóc nyelvjárástörténeti, nyelvjárási, ill. magyar-szlovák kapcsolattörténeti szempontból újszerű tudományos észrevételek közzétételére, hogy azt egyúttal a közoktatás felsőbb évfolyamain tanuló diák-célközönség számára jól érthető, képileg is élvezetes módon tolmácsolja. Ebben nagy segítségére voltak a szerzőnek Karácsony Fanni és Vargha Fruzsina Sára térképei is.

A fejezet a palóc nyelvjárásterület történeti változásait, valaha volt legnagyobb lehetséges kiterjedését ugyanúgy közérthetően mutatja be, ahogy a palóc hangjelölés, a palóc írás lehetőségeit, a legjellemzőbb nyelvjárási jegyeit is. A „standard palóc” kísérlet az MKI Magyar Nyelvtörténeti Kutatócsoportjának munkája, melyet a teljes kötettel együtt abban a reményben tesz közzé, hogy ezzel hozzájárulhat a felvidéki és az észak-magyarországi nyelvi és kulturális hagyományok hatékonyabb őrzéséhez, kulturális kincseink fennmaradásához.

Néprajzi és Népzenei Kutatóközpont

Bebes Árpád: Tárgy és Identitás kapcsolata: Egy őrségi parasztember tárgygyűjteményének története. *Vasi Szemle*, LXXIII. (2019) 1. sz. 32–46.

A tárgyak és eszközök nem csupán részei az ember életének vagy életmódjának kifejezői, hanem identitásának tükröi és annak meghatározói is. A tárgyakhoz kötődő személyes és társadalmi kapcsolatrendszerek befolyásolhatják vagy akár át is alakíthatják az emberek identitását, különösképpen az egyéni és mikro-társadalmi szinteken. A kapcsolt emlékek és kötődések folyamatosan változtatják a tárgyak értékét és betöltött szerepét hasonlóan egy nyelvi rendszerhez. A tárgyak elveszthetik jelentőségüket, vagy korábban értéktelen eszközök új szerepet kapva ismét központi helyre kerülhetnek, míg egyes tárgyak generációkon át képesek értéküket tartani. Tanulmányomban ezeket a jelenségeket egy őrségi parasztember hagyatékában és történetének alakulásában vizsgáltam meg, és arra kerestem a választ, hogy néhány generáción belül milyen változások jöhetnek létre egy család eszközkészletében és az ezzel együtt járó identitásban. A kutatás előzménye Gaál Dezső szattai parasztember tárgyainak vizsgálata volt, amelyhez az immár a lányához és annak férjéhez került tárgyak identitásképző szerepe kapott megvilágítást. A tanulmány a bajánsényei „Kétszáz éves az Őrség első leírása: Tisztelgés Nemes-Népi Zakál György emléke előtt” című konferenciára készült előadás bővített változata.

Bebes Árpád: 'Plaza'Múzeum: A tradicionális múzeumi szerepek újradefiniálása a közönségi szokások figyelembe vételével. Tudományos konferencia poszter, ICOM-Kyoto 2019.

Témája a 2018-ban Granadában bemutatott 'Plaza'museum elmélet felvetéseire irányuló kvantitatív kutatás eredményeinek bemutatása és az ebből leszűrt konklúzió volt. A kutatás során azt a kérdést tettem fel, hogy

a múzeumokba látogatók milyen attrakciókat figyelnek meg, milyen preferenciákkal rendelkeznek, és ezt a jelenséget a múzeumok (különösen a kisebb regionális múzeumok) milyen módon tudják felhasználni a jövőben. Több mint 1000 kérdőív került feldolgozásra. Kutatásom igazolta azt a tényt, hogy a múzeumnak nem egyfajta új szórakoztatóközponttá kell válnia, hanem a műtárgyak jelentőségét kiemelve kapcsolja be a helyi közösségeket a múzeum életébe. A kutatás felfedte, hogy a látogatók továbbra is a műkincseket tartják fontosnak és látogatásuk célja is egybeesik ezzel az eredeti múzeumi funkcióval, míg a digitális attrakciók az ideológiák és a szórakoztatás csak segédszerepet töltenek be. A múzeumi közönség jelentős része érdektelen a fontosnak tulajdonított multimédiás, interaktív, oktató jellegű látványelemekre, és megelégszik a pusztán báméskodással. Ez azonban nem hátrány, hanem egy kihasználható előny, amelyet erősíteni kell a jövőben, hiszen az egyediség az egyik kulcsfontosságú pillére a múzeumoknak.

Berta Péter: *Materializing Difference: Consumer Culture, Politics, and Ethnicity among Romanian Roma*. Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press, 2019. ISBN: 9781487520403

Az elsősorban Erdély magyar többségű régióban élő gábor romák több mint 150 éve vásárolnak különböző beszerzési források – régiségkereskedők, aukciós házak stb. – segítségével antik ezüstből készült, a XVII. században vagy azután szász vagy magyar ötvösmesterek által előállított poharakat és fedeles kupákat. Tulajdonosként céljuk az, hogy e tárgyak apáról fiúra öröklődjenek saját családjukban, ily módon a családi és az apai ági történelem szimbólumaivá váljanak. Az ezüstpoharakra és fedeles kupákra etnikai identitás-szimbólumokként és – az értékesebb darabok esetében – nagyra becsült vagyontárgyakként tekintenek. E tárgyak a gábor roma etnikus történelembe ágyazottságuk és az anyagi tulajdonságaik egy részéhez társított, etnicizált esztétikai érték miatt műtárgypiaci árak sokszorosáért cserélnek gazdát az említett roma csoportban.

A kötet azt vizsgálja, hogy a gábor romák milyen szempontok alapján társítanak gazdasági, érzelmi, és identitásértéket e tárgyakhoz, ez utóbbiak milyen szerepet töltenek be a gáborokra jellemző intraetnikus politikában és különbségteremtésben, illetve hogyan szerveződnek az értékesebb darabok körül kialakuló tulajdonlási versenyek.

Nyelvtervezési Kutatóközpont

Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén (szerk.): *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4-5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 9.) ISBN: 9786156117069*

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet (MANYSI) 2018. december 4-5-én konferenciát rendezett *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben* címmel. Az Intézet a magyar nyelvjárásokra vonatkozó stratégiát a nyelvjáráskutatók és a dialektológiához kapcsolódó további tudományterületek művelőivel együttműködve kívánta kidolgozni. Ezért a MANYSI olyan tanulmánykötet megjelentetését tervezte, amely a mai magyar nyelvjárásokkal kapcsolatos problémák megoldására cselekvési terveket sorakoztat fel. A konferenciát követő tanulmánykötetben a tudományterület jeles szakemberei publikáltak, köztük határon túli kutatók is. Javasataik között szerepel például a kutatások intézményi háttérének biztosítása, a dialektológiához kapcsolódó kutatások támogatása, az informatikai háttér biztosítása, az oktatáshoz kapcsolódó javaslatok, melyek az alap, közép és felsőfokú oktatást is érintik, kiadványok megjelentetése (mint például tájszótárak, nyelvjárási atlaszok, segédkönyvek), a média bevonása a nyelvjárások presztízsének növelésére, a hagyományörző tevékenységek ösztönzése és támogatása, a vidéki emberek helyben maradásának ösztönzése, a történeti nyelvjáráskutatások folytatása, továbbá svájci és németországi példák megismertetése a nyelvjárások szélesebb körű használatára vonatkozóan. Emellett a határon túli magyarok által beszélt nyelvjárásokat külön is tárgyalták, és szóba került a környező országokban lakó magyarok helyzete is.

Fehér Bence: Egy avar kori rovásírásos felirat Aquincum–Szőlő utcából: Az ószláv nyelv korai emléke. In: Fehér Bence – Kovács Péter (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica X. Felirattani kutatások 2018-ban.* Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2019. 16–22. ISBN: 978-615-5702-03-7

1964-ben Aquincumban, a Szőlő u. 60–64. alatti avar temető ásatásán szórványként egy agyagkulacs került elő, amelyen írásjelek találhatók (BTM ltsz. 69.2.2.). A tárgy datálása problematikus, mert szórványként került elő, és a koraavar kulacsok közt elég egyedi típus; azoknak talán a későbbi példányaihoz áll közelebb, 7. sz. második – 8. sz. első fele? Harmatta János az ótürk írás alapján négy török nyelvű rovásírásos feliratot rekonstruált rajta. Valójában csak az egyik jelcsoport bizonyosan szándékos írás (az előlap dudora felett égetés előtt jobbról balra bekarcolva), ez pedig összesen két jeltől áll. A jelek elvileg a nagyszentmiklósi és a jánoshidai rovásírástípus jelkészletébe is beillenek; az első esetben az eddigi egyik megfejtési kísérlet alapján sem kapunk értelmes szöveget, a második esetben azonban valószínűleg a székely rovásírás elődjéről van szó. Ennek hangértékei alapján világosan olvasható egy helyzethez illő, azonban ószláv nyelvű szöveg: PJ пийъ 'igyál'. Az avar kori írásbeliség poliglossziáját eddig is okkal feltételezhattük, így az ószláv nyelv használata teljesen hihető.

Fehér Bence: A Kárpát-medence első ókori feliratcsoportjának meghatározásához. In: Fehér Bence – Kovács Péter (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica X. Felirattani kutatások 2018-ban.* Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2019. 5–15. ISBN: 978-615-5702-03-7

Római kor előtti írásbeliségre a Kárpát-medence területén kevés nyom van (leszámítva jónéhány hamisítványt és tévesen feliratosnak gondolt tárgyat, amelyek miatt a kérdést csak nagy elővigyázattal lehet kutatni). Az első egyértelmű és körülhatárolható feliratcsoport a

szkítakorból származik, elsősorban agyagedényekre írott jelekből áll. Tipikusan az edények füle alatt felbukkanó, utólagos jelölések, amelyek egyetlen jelet tartalmaznak: nem szöveg, hanem szimbólumok. Néhány jellemző jel többször ismétlődik. Mindebből valószínűsíthető, hogy funkciójukat tekintve számjelölések, de bizonyosan nem az edények űrtartalmát mérik (előfordul különböző méretű tárgyon ugyanaz a jel). I, Λ, X alapelemeket feltételezve egy lehetséges számsor nagyjából rekonstruálható. Igen kevés eltérő jelölés van, amely égetés előtti, vagy pedig több jelből álló, szövegszerű sorozat. Bár ezekben is többször előfordulnak a feltételezett számszimbólumok, a csekély mennyiségű anyag miatt e feltételezett „szövegek” megfejtése egyelőre lehetetlen.

A cikk 15 feliratos tárgy katalógusát és felirataik leírását is tartalmazza.

Fehér Bence: Rovásírással – latinul. *Antikvitás & Reneszánsz*, 1. (2019) 4. sz. 119–130. ISSN: 2677-0903

A magyar rovásírás (vagy más terminológiával élve: a székely írás), melyet a 10–14. századokban csak ritkán használtak, a reneszánsz korban népszerűbb lett. A fennmaradt írásoknak gyakran megfogható a kapcsolata a katolikus egyházzal, így úgy tűnik, használata inkább a művelt rétegben volt divatos. Ezt erősíti, hogy van néhány példa arra is, hogy az eredetileg a magyar nyelv számára tervezett betűket latin szavakra használták vagy azokkal kombinálták. Így pl. a sepsikilyéni unitárius templom falgraffitójának szerzője azt írta: X ꝛribꝛit ◦ ← BNDK2 I[[L]]`Ly`ES, vagyis Benedek Illyés scripsit (írta). Valószínűleg van egy másik hic fuit-graffito is Berekeresztúron 1581-ből, amelyet részben rovással írtak; egy rövid spontán szöveget pedig Marsigli rovásbotja leírásának végéhez jegyzett az ún. B írnek. A leghíresebb példa Szamosközy István latin epigrammája 1604-ből, egy gúnyvers Rudolf király és császár ellen, amelyben a rovásírást titkosírásnak használta. Ehhez a szerzőnek helyesírási szabályokat kellett felállítania a latin nyelv rótt formájára, és részben a grafotaktikai jellegzetességeket is a

latin szokásokhoz igazította. (A kézirat egyébként eltérő kéz utólagos javításait is tartalmazza, amelyet sajnos nem tudunk datálni.)

Fehér Bence: Menandrosz protector és műve. In: *Menandrosz protector töredékei* (fordította: Fehér Bence) Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 179–192. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 4.) ISBN: 9786156117014

Menandrosz protector a 6. század harmadik nagy bizánci történetírója, aki Mauricius császár uralkodása alatt írta meg a század második felének történetét. A nagy lélegzetű műből csak töredékek ismertek, ezeket jórészt Bíborbanszületett Konstantin császár három forrásgyűjteménye őrizte meg. A szerző írásművészete és szellemi függetlensége nem érte el Prokopioszét és Agathiászét, és nehézkes görögségét néha nagyon nehéz megérteni. Viszont, bár a korszak történetét sokan megírták, Menandrosz bizonyos szempontból egyedülálló és éppen ezért nagyon fontos a magyar őstörténet számára is: ami fennmaradt belőle, döntő többségben a külpolitikára vonatkozik, a diplomáciára és az ezzel összefüggő hadműveletekre. Ebből következik, hogy minden kortársánál részletesebben és remélhetőleg pontosabban ír a korabeli barbárokról, más, így a Kárpát-medencei avar birodalom megalapításáról és a türk birodalom fénykoráról pótolhatatlan adatokat hagyományozott ránk. A szerző élete alig ismert, de a császár támogatásával, mai szóval ösztöndíjával dolgozott, és ez is segítette hiteles adatok összegyűjtésében – mondhatjuk akár, hogy udvari történetíró volt.

Fehér Bence – Puskás-Kolozsvári Frederic: A múzeumban lévő két tászok-tetői kő. In: Puskás-Kolozsvári Frederic – Neculai Bolohan (szerk.): *A tászok-tetői írott kövek. Pietrele scrise de pe culmea Tasoc*. Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós, 2019. 105–124.

A Tarisznyás Márton Múzeumban két tászok-tetői írott kő található, ezeket 1962-ben szállították be a hodosi iskola udvaráról (ahová 1943-ban kerültek). Ezek azonosak Kovács István 1913-ban talált III. és V.

kövével. A III. kő felső lapján és négy oldalán is láthatók (részben mára teljesen elmosódott) rajzos vésetek: egyvonalas ábrák, kétvonalas ábrák, nyugati oldalfalán egy kerek tamgaszerű jel, valamint csillagalakok – és a felső lapon néhány modern véset is. A kisebbik V. kő szabálytalanabb alakú, eredetileg hasonló ábrázolásokkal, ezeket azonban 1943–1962 közt keletkezett modern vésések nagyrészt tönkretették. A jelek több időbeli réteget alkotnak, ezek közt jelentős időbeli különbség lehet. A modern vésetek metszik a csillagalakokat, azok pedig a többi, régebbi ábrázolást. Ezek nagy többségében képi ábrázolások, egy részük valószínűleg tulajdonosjel vagy irányjelző, egy-két rövidebb jelcsoportról azonban feltehető, hogy valamilyen írást alkot (nyilván ugyanazzal a funkcióval). Határozottan nem állítható, hogy rovásírás lett volna rajtuk. Az andezittufa kövek anyaga puha, felszínük ezért sérülékeny, a rájuk vésett jelek ezért nem túl hosszú életűek.

Fehér Bence: Modern filológiai teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül. In: Sudár Balázs – Türk Attila (szerk.): *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16.* BTK MÖT – Martin Opitz Kiadó – PPKE, Budapest, 2019. 43–44. ISBN: 978-963-9987-57-9

A magyar őstörténet görög forrásai középgörög nyelvállapotúak. Ekkor klasszicizáló irodalmi nyelv és nagyon eltérő népnyelv élt: ennek a hatása nem csak abban mutatkozik meg, hogy egy kifejezést hogyan értsünk, hanem abban is, hogy pl. egy idegenből átírt nevet hogyan ejtsünk. Görög feliratos források is vannak Kelet-Európában, a Kárpát-medencében is. Közismert a nagyszentmiklósi kincs görög felirata: erről is kétszáz év után még többféle olvasat forog. Ezek közül részben közel állhat a valósághoz Fehér Gézáé és Vékony Gáboré – nem a publikált, hanem egy bővebb, meg nem jelentetett kéziratban olvasható! Ez, ha igaznak fogadjuk el, kapcsolódik a magyar őstörténethez, de nem úgy, ahogy Vékony gondolta, nem a kincs magyar tulajdonlását, hanem a kincs tulajdonosai és honfog-

laláskori utódaik közti kontinuitást valószínűsíti. E korszakban volt köznépi görög írásbeliség is, ezt két eddig félreértelmezett avar temetőlelet példájával illusztrálhatjuk.

A szépirodalmi források közt Bíborbanszületett Konstantin a legfontosabb, de életműve csak történelmi szöveggyűjteményeivel (*Excerpta*) együtt teljes. Ezek régebbi fontos írók töredékeit őrizték meg. Az egyenetlen szövegek szinte megoldhatatlan problémákat vetnek fel, egyes mondatok jelenthetnek valamit és annak az ellenkezőjét is. Konstantin egyenletesebb szövegében is vannak többértelmű szerkezetek. Fontos feladata lenne a kutatásnak e szövegrészek összegyűjtése, és annak megállapítása, hogy hol lehetséges a valószínű értelem feltárása.

Paulus Orosius (ford. Fehér Bence): *Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2019. ISBN: 9786155601828

Fehér Bence: Utószó és térkép Paulus Orosius világföldrajzához. In: Paulus Orosius: *Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2019. 343–353. ISBN: 9786155601828

Paulus Orosiusnak, a fiatal ókeresztyén történetírónak történelemfilozófiai alapvetése körülbelül 1600 éve látott napvilágot, magyarul viszont mostanáig nem olvashattuk; e művet fordította és magyarázta most Fehér Bence. A művet a modern korban általában – nagyon igazságtalanul – felszínesnek és elavultnak tekintik, kétségtelen hibáit azonban főleg a szerző fiatalsága magyarázza, de ez nem kisebbíti a maga korában abszolút újszerű nézőpontjának értékeit. Ez az első ismert egységes történelemelméleti monográfia és az első mű, amely koherens keresztyén szempontból, a pogánysággal vitatkozva ír a történelemről. Nem a tényanyag az érdekes benne, ami hiányos és néha téves, hanem az értelmezés: Orosius a történelemben világos fejlődést lát a régi korok embertelenségéből a nagy birodalmak kegyetlen háborúin át a római császárkor jogállama

és az ezzel párhuzamosan kibontakozó keresztyén társadalom felé. Sajat korát egyébként sokkal vázlatosabban és kevésbé hitelesen írja le, de a régi korokban főleg a hibák és bűnök bemutatása meggyőző; legmeglepőbb a jövő objektív és optimista szemlélete: szerinte a Római Birodalom esetleges pusztulása is csak átmenet egy fejlettebb és békésebb jövőbe, a majdan megvalósuló keresztyén jogállamok felé.

A szerző földrajzi bevezetőjében egy részletes térképmelléklet is segít eligazodni.

Fehér Bence – Kovács Péter (szerk.): *Studia Epigraphica Pannonica vol. X. Felirattani kutatások 2018-ban. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2019. ISBN 978-615-5702-03-7*

A tanulmánykötet hat magyar kutató felirattani írásait tartalmazza, azzal a céllal, hogy a 2018-as év Pannoniára és előterére vonatkozó friss epigráfiai kutatásainak eredményeit magyar nyelven a nagyközönség elé tárja. A tanulmányok sorát Fehér Bence két „barbár” írásokat elemző írása nyitja. A többi szerző római feliratokat elemez. Kovács Péter két cikkében már régebben közölt feliratokat értelmez újra Rákoscabáról, illetve a későrómai Valerius Dalmatius bronztablába vésett beremendi feliratát; egy további írása távolabbról kapcsolódik a felirattanhoz, a 4. századi Szent Anastasia mártír feliratokkal is dokumentált sirmiumi kultuszát tárgyalja. Prohászka Péter (Kovács Péter társszerzőségével) két elveszett feliratot rekonstruál a 19. századi, illetve 1914-es dokumentáció alapján. Mathédesz Lajos (társszerzőivel) a Felvidék római emlékeiből közöl két újdonságot: bélyeges téglákat Ószönyből és egy újraértelmezett kőemléket Oroszváról. Szabó Ádám tanulmánya egy szinte ismeretlen municipiumot lokalizál Környére, és a municipális élethez kötődő feliratokat elemzi. A kötetet egy fontos archív anyagot közlő sorozat következő darabja zárja: Tóth Istvánnak Aquincum vallási feliratait összegyűjtő korpusza a szerző halálakor kéziratban maradt, Fehér Bence szerkesztésében ez az anyag most jelenik meg részletekben, ezúttal a negyedik folytatásban.

Fehér Bence: *Trója I. Holnap* Kiadó, Budapest, 2019. ISBN: 978-963-3492-89-5

A történelmi regény a bronzkor eseményei közé viszi vissza az olvasót, abba az eseménysorba, amely az európai történelemszemlélet és irodalom közös mitikus alapja: a trójai háború korába. Arról az időszakról ad egységes képet, hűen a mondai örökséghez, de a modern kor számára is megvilágítva a szereplők gondolkodását és cselekedeteit, amelyről a klasszikus irodalom egybefüggően nem beszél. Homérosz az Íliasz történetét befejezi ott, amikor Trója ostromának tizedik évében Akhilleusz párviadalban megöli a védők vezérét, Hektort; a fonalat tíz évvel később ott veszi fel, hogy Odüsszeusz már hazafelé tartó útja eseményeit meséli. Mi történt közben, hogy vette be Odüsszeusz a várat, mi lett a trójaiak és akhájok sorsa, hová lett a világszép Helené királyné elrablója, az istennők felett ítélkező Parisz, és hová lett maga Akhilleusz? A háromrészes regénysorozat első kötete odáig követi az eseményeket, hogy Akhilleuszt utolsó dicső csatái után Parisz megöli, társai eltemetik, és örökségét botrányos módon osztják el, újabb hősök halálát okozva ezzel – a trójaiak pedig már-már győztesen maradnak a harctéren.

Ferenczi Gábor: Gyökszótár és nyelvjárás: a gyökrendre építő szótáraknak a tájnyelvekhez való viszonya. In: Horváth Katalin – H. Tóth Tibor – Ferenczi Gábor (szerk.): *Czuczor–Fogarasi-tanácskozás A magyar nyelv szótára pótkötetének megjelenése alkalmából. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 13-án rendezett tanácskozáson elhangzott előadásokból.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 145–162. 2019. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 8.)

A magyar nyelvtudomány történetének szótárírói hagyományát vizsgálva rögvest világossá válik, hogy Czuczor Gergelynek és Fogarasi Jánosnak A magyar nyelv szótára című munkája nem előzmény nélküli a gyökrendre építő szótárak sorában. Elemzésem alapjául további két olyan szótári munka szolgált, amely a Czuczor–Fogarasi-szótár közvetlen előzményének te-

kinthető: Kresznerics Ferencnek a Magyar szótár gyökérrenddel és deákotával című műve, valamint Kassai Józsefnek a Származtató, s gyökerésző magyar-diák szó-könyv, a mely a magyar szókat gyökeröknél fogva nyelvtanítólag, s itéletesen adja elé című szótára. A szerzőknek az anyanyelvjárásukkal, illetve egyéb, a nyelvhasználatukat potenciálisan alakító nyelvjárásokkal való kapcsolatának – életrajzi-tudománytörténeti szempontú – rövid áttekintése után a fent említett három szótári munkát egymás mellé állítva vizsgáltam. Tanulmányomban azt vázoltam fel, hogyan viszonyulnak a szerzők a tájszavakhoz, tehát hogy az általuk összeállított szótári anyagban országos viszonylatban milyen mennyiségben és milyen elméleti-módszertani megfontolás alapján szerepeltetnek tájnyelvi elemeket.

Ferenczi Gábor: Nyelv(járás)i tudat és nyelv(járás)i attitűd vizsgálata felső tagozatos tanulók körében. In: Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén (szerk.): *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 195–237. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 9.)

Tanulmányom a nyelvi tudatosság és a nyelvi attitűd kérdéskörével foglalkozik. Azt igyekszik feltárni, hogy az ostffyasszonyfai Petőfi Sándor Általános Iskola 5. és 8. osztályos tanulóinak körében milyen mértékű a nyelvjárás tudatosság, vagyis az anyanyelvjárásra vonatkozó ismeretből mennyi hozható felszínre; illetve miként viszonyulnak a tanulók e tudásukhoz. A megkérdezettek a helyi tizenegy és tizennégy éves korosztályt képviselik. A helyi nyelvjárás sajátosságokat különböző nyelvi szintek szerint – a hangtan, az alaktan és a szókészlet területén – vizsgálom, a köznyelv és az általuk beszélt és írott nyelvváltozat tükrében. E kérdések taglalása után térek ki a helyi anyanyelv-oktatási sajátosságokra – mint a nyelvhasználatot alakító tényezők egyikére – a tanulókat tanító magyartanár bevonásával.

Horváth Katalin – H. Tóth Tibor – Ferenczi Gábor (szerk.): Czuczor–Fogarasi-tanácskozás A magyar nyelv szótára pótkötetének megjelenése alkalmából. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 13-án rendezett tanácskozáson elhangzott előadásokból. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 2019. (A Magyarágkutató Intézet kiadványai 8.)

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet (MANYSI) 2018. december 13-án Czuczor–Fogarasi-tanácskozást tartott A magyar nyelv szótára (1862–1874) pótkötetének megjelenése alkalmából. A Toldalék. Fogarasi János szótári jegyzetei címmel 2018-ban először publikált, a nagyszótár javításait és kiegészítéseit tartalmazó pótkötet azt a kéziratban maradt, befejezetlen jegyzetanyagot tartalmazza, melyen Fogarasi János Czuczor Gergely halála után (1866) haláláig (1878) dolgozott. Tanulmánykötetünk a konferencia előadásaiból készített dolgozatokat fogja egybe. A tanulmányok sorát a Toldalék kéziratoss jegyzetanyagának gondozását, a pótkötet szerkesztési munkálatait bemutató írás nyitja meg. Az ezt követő tanulmányok többféleképpen kapcsolódnak Czuczorék korához, a romantika meghatározó irányzatához, a bölcséleti nyelvészethez és ennek kiemelkedő teljesítményéhez, a nagyszótárhoz. A nyelvtudomány- és eszmetörténeti vonatkozású dolgozatokat a nagyszótár és a szaknyelvek, illetőleg a gyökszótárak és a nyelvjárások viszonyát vizsgáló írások követik. A sort a nagyszótár központi témájára, a szókincs belső rendszerére, a nyelvi variabilitás kérdéseire, az alakváltozatoknak a magyar szócsaládokban betöltött alapvető szerepére összpontosító értekezések zárják. Kötetünket annak reményében bocsátottuk útjára, hogy – az utóbbi évek Czuczor–Fogarasi-konferenciaköteteinek anyagához hasonlóan – sikeresen járul hozzá a nagyszótárnak és korának régóta várt elfogulatlan, tárgyilagos, korszerű újraértékeléséhez, méltányos és hiteles recepciójához.

Katona József Álmos: A nagy székely mesemondó – Jobban oda kellene figyelni Benedek Elek életművére. Megjelent nyomtatott formában a vidéki napilapokban, 2019. szeptember 28.

Az ismeretterjesztő újságcikk Benedek Elek születésének 160. évfordulójára készült, és az ország összes helyi, megyei napilapjában megjelent. Rávilágít arra, hogy „Elek apó” mennyire sok oldalú volt, hogy foglalkozott a mesegyűjtés mellett verseket, regényeket, mesedramákat és saját meséket is írt, sőt gyakran elő is adta egyiket-másikat, tehát igazi mesemondó volt. Többek között hatást gyakorolt Tamási Áronra, Dsida Jenőre, Áprily Lajosra és Reményik Sándorra is.

A cikk további részeiben olyan kérdésekre adok választ, mint például, hogy miért jelentős Benedek Elek fő műve, a Magyar mese- és mondavilág, milyen egyezések és különbségek vannak egyes népek mesevilága között (így például a német és a magyar között), keletkeznek-e manapság újabb mesék, mennyire fontos az önazonosság szempontjából a mesék hallgatása főként gyerekkorban, és hogy összességükben – a közhiedelemmel ellentétben – miért nem csak a gyerekeknek szólnak a mesék?

A fenti kérdésekre a válaszokat Benedek életművének rövid áttekintése, felvillantása révén adom meg, egy egészen más tudományos, mégis a laikusok számára is könnyen befogadható nézőpontot érvényesítve.

Katona József Álmos: Miért nem kellene lájkolni? Megjelent nyomtatott formában a vidéki napilapokban, 2019. november 17.

A cikk a magyar tudományosság hónapjához, azon belül is elsősorban a magyar nyelv napjához kapcsolódóan íródott. Alapfelvetése, kérdésköre a magyar nyelv sorsa a 21. és az elkövetkezendő évszázadokban. Ez a cikk lényegében nemcsak nyelvművelési kérdésekre, de magára az egész nyelvi tervezésre is rávilágít, pontosabban annak mibenlétére. Ugyanis a nyelvi tervezés – mintegy a nyelvtörténet kontinuumaként – az adott nyelv vagy nyelvek jelenlegi állapotaival, tendenciáival és jövőjével foglalkozik, a felvetődő problémákra, kérdésekre igyekszik szakmai választ adni a tudományosság, a racionalitás és a gyakorlatiasság keretein belül.

Az írásban kifejtem, hogy a magyar nyelv alapvetően egyelőre nem veszélyeztetett az UNESCO által alkalmazott nyelvi vitalitási mérce szerint,

azonban a határon túli magyar nyelvhasználat, tehát az őshonos magyar kisebbségek nyelvhasználata meglehetősen az. Ez számunkra (nemzet) közösségként azért is jelenthet problémát, mert számos nyelvváltozatot találni határainkon túl is, ezek megőrzése pedig a magyar nyelv gazdagságának, ezáltal szó szerint vett gazdasági versenyképességének egyik záloga. Mindemellett a magyarországi nyelvhasználatot is érik olyan hatások, amelyek nem feltétlen garantálják utóbbiakat, így például az angol nyelvi hatások. Ha az angol szavakat indokolatlanul és válogatás nélkül vesszük át, akkor hosszabb távon számos olyan nyelvi jelenség is kilátásba helyeződik, amelyik az egységet megbontja, az egységen belül meglevő változottságot pedig leépíti. Ezért nem kellene lájkolni és kommentelni, amikor tetszikelni és hozzászólni is lehet.

Katona József Álmos: A határon túli nyelvhasználat és a határon túl használt tankönyvek nyelvezetének összefüggései. Új Pedagógiai Szemle, (2019) 5-6. sz. 78–94.

E rövid tanulmány alapja az az előadás, mely azonos címmel hangzott el 2018. november 21-én Az anyanyelvi nevelés közös lehetőségei és dilemmái konferencián, mely konferenciát a Magyar Nyelvstratégiai Intézet és az Eszterházy Károly Egyetem – Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet közösen szervezett.

A tanulmány első felében általában szólok a nyelvről és a nyelvhasználatról, leginkább nyelvfilozófiai, illetve kognitív szempontból. Ezután kitérek azoknak a kérdőíveknek a bemutatására, melyek egy próbakutatás részeként lettek megküldve a Külhoni Magyar Oktatási Tanács tagjainak. A cél az volt, hogy betekintést nyerjünk a határon túl használt tankönyvek anyanyelvi neveléshez kapcsolódó legaktuálisabb problémáiba, kezdve olyan alapvető dolgokkal, mint például a tankönyvek összeállításának, beszerzésének lehetőségei, jogi háttere, majd pedig konkrét nyelvészeti kérdések, mint például a terminológiahasználatra vonatkozók. Zárásul olyan nyelvi, nyelvhasználati összefüggésekre kívánok rávilágítani, melyek – re-

ményeim szerint – mind a szakma, mind a közigazgatás számára hasznosak lehetnek, s így további kutatásoknak, felméréseknek adhatnak teret.

Pál Helén: A nyelvjárások visszaszorulása és a magyarországi falvak. In: Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén (szerk.): *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 343–383. (Magyarságkutató Intézet Kiadványai 9.) ISBN: 9786150074887.

A magyarországi falvak jelentős részét érinti a lakosság csökkenése. Ez a csökkenés az apró- és törpefalvakat illetően (is) probléma, hiszen e települések esetében a legszembetűnőbb az elvándorlás, a születések számának csökkenése vagy az elöregedés. A dolgozat annak a hat megyének az apró- és törpefalvaival foglalkozik, amelyekben a legtöbb ilyen település található. A Központi Statisztikai Hivatal legújabb adatai is alátámasztják a már eddig is tapasztalt tényeket, miszerint a kistelepülések a csökkenő lakosságszám miatt legtöbbször nem tudják gazdaságosan működtetni (később pedig egyáltalán nem) az alapellátást nyújtó intézményeiket, ezek megszűnése pedig a fiatalok és a még aktív korosztályok elvándorlását is eredményezheti. A nyelvjárások szempontjából is vizsgálendő ez a jelenség, mivel a kutatások szerint a nyelvjárások használata elsősorban a vidékhez köthető. A kistelepülések elnéptelenedése pedig akár nyelvjárások eltűnését is okozhatja. A dolgozat második része olyan javaslatokat sorakoztat fel, amelyek előmozdíthatják e kistelepülések fennmaradását. Az adatok azt mutatják, hogy a kistelepüléseket érintő problémák megoldása összetett feladat.

Pál Helén: Humor a bukovinai székely népmesékben. *A VI. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai és előadói.* (Absztraktfüzet.) Líceum Kiadó, Eger, 2019. 43. ISBN: 978-963-496-130-7.

A bukovinai székelyektől számos népmesét feljegyeztek, ezek közül több is a hallgatóság megnevettetésére törekszik. Az előadásomban előkerülő mesék egy részét évtizedekkel ezelőtt gyűjtötték, a bennük lévő humor egy korábbi, elsősorban a paraszti életformához kapcsolódik. Ezekből a mesékből az adott falusi közösségről is képet kapunk. A példaként előkerülő történetek között leányoktató mese és emberi gyarlóságokat kifigurázó történet is lesz, ezek humorát is tanulmányozom. Azonban a népcsoport tagjai körében ma is népszerű a mesélés, az anekdotázás, és manapság új közegben, a hagyományos mesélési helyszíneken kívül is hallhatók mesék. Például Sebestyén István kakasdi mesemondó, népművész előadói stílusa akár széles közönség számára is szórakoztatóvá teszi ezt a néphagyományt. Tabunak számító témákat, pajzán történeteket remek humorral ad elő, a meséit pedig könyvben is megjelentették. A pajzán történetekben a tiltott, titkos, nem kimondható cselekedeteket vagy ilyen testrészek neveit írja körül, nevezi meg humorosan, majd tanulságos mesét kapcsol hozzá. Előfordul, hogy az előadó a mesemondás során több szinten is humort alkalmaz. A példaként hozott mesékben egy-egy abszurd eset is lehet a humor forrása. Említést kell tenni a bukovinai székely népmesékben megjelenő élvezetes tájnyelvről is, a mesékben gyakran a tájszavak is a humor szolgálatában állnak.

Régészeti Kutatóközpont

Gulyás Gyöngyi – Gallina Zsolt – Türk Attila: Újabb régészeti adatok a Duna-Tisza köze honfoglalás kori településtörténetéhez és a 10. századi bolgár-magyar kapcsolatok kérdéséhez egy tázlári sír kapcsán. In: Sudár Balázs – Türk Attila (szerk.): „*Hadak útján*”. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. 115–121.

2018 februárjában Tázláron egy templom körüli temető területén honfoglalás kori sír került elő. A NyÉNy–KDK-i tájolású sírgödörben egy 50 év feletti nő csontváza feküdt, lábvégei előtt és felett, lóbőr nélküli részleges lovastemetkezéssel.

A sírban összesen 94 db melléklet volt. A két ezüst karikaékszer mellett a ruházata mell- és a has tájékán egy-egy apró bronz fülesgomb zárta, annak alját keskeny, vékony ezüstlemezek díszítették. Az elhunyt a bal kezén ezüst pántkarperecet, ujján ezüst pántgyűrűt figyeltünk meg, míg mellkasán egy vasár feküdt. Lábbelijének fejrészét összesen 61 db apró, félgömbfejű ezüstverettel varrták ki. Az elhunyt nő feje alá helyezték a nyerget és a lószerszámzatot, köztük a kisméretű, aszimmetrikus, körte alakú vaskengyeleket, valamint az oldalpálcás zablát. Továbbá a szíjazatot is, amelyet háromféle méretű rozettás, ónozott bronz verettel (összesen 12 db) és egy szintén rozettás mintájú nagyszíjvéggel díszítettek.

A rozettás lószerszámveretek a korszak régészeti hagyatékának egy jellegzetes csoportját alkotják. A Duna-Tisza közére kifejezetten jellemző a tárgytypus. A Kiskunság szívében napvilágra került sír a kiskunhalasi pusztában nem egyedülálló, ugyanis Balotapusztán és Kiskunhalas–Dénes Marcell utcában is találtak egy-egy, a tázlárihoz hasonló női sírt. E sírok hazánk egész területén előfordulnak s egy zárt, a hagyományaihoz jól kivehetően ragaszkodó, feltehetően rangos társadalmi csoport tagjai lehettek. Elterjedésük talán összefüggésben áll az egykori nemzetségek el-

helyezkedésével, nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy rendre 10–15 km-re kerülnek elő egymástól.

A tázlári temetkezés legérdekesebb lelete a bal felkar mellett fekvő, nyújtott tojásdad testű korsó, fehér alapon vörös rácsmintával festve. A lelet a honfoglalás kori régészeti hagyatékban egyelőre teljesen egyedül álló. Az edény legközelebbi párhuzamát az Első Bolgár Cárság 10. századi fővárosából, Preszlavból. E lelet biztosan új fejezetet nyit a 10. századi Kárpát-medence és Bulgária kapcsolatrendszerének vizsgálatában. A két térség 10. századi anyagi műveltségének összefüggései tehát új szempontból is megerősítést nyertek.

A tázlári temetkezés radiokarbon kormeghatározásának eredménye alapján a sírt 10. század első kétharmadában, a legnagyobb valószínűséggel a 10. század közepe táján ásták meg. Ez összhangban áll a régió 10. századi településtörténetéről eddig ismert adatokkal, s a leletek tipokronológiai eredményeivel.

Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi: Pillanatképek Északkelet-Magyarország őskorából. 15 éves az Ásatárs Kft. *Magyar Régészet online magazin*, 2019 ősz, 12–19.

A 15 éves Ásatárs Kft, eddig 16 megyében végzett régészeti munkát, 1,5 millió m²-en önálló ásatást, és 2,5 millió m²-en folytatott régészeti bontómunkát. Hazánk meghatározó és mindenkitől független régészeti szervezete voltunk és vagyunk, és e függetlenségünket szeretnénk megőrizni a jövőben is.

A cikkben három olyan lelőhelyet mutatunk be, melyek az elmúlt két évben szervezetünk meghatározó munkái voltak.

Késő rézkori állat- és embertemetkezések Gyöngyösön

2017-ben a Gyöngyös határában épülő ipari park területén, a mintegy 8 hektárt érintő feltárás során szinte kizárólag a Pécel-Badeni lelethorizont (Kr.e. 3600/3500–2800/2700) településének maradványai, több mint

1300 objektum, kerültek felszínre. Ezzel a legnagyobb felárt késő rézkori magyarországi lelőhelynek tekinthetjük.

Több mint 100 gödörben főleg szarvasmarha, kisebb részben kiskérdő vagy kutyavázat figyeltünk meg. A sötét képet tovább árnyalta, hogy az agrárritust képviselő állati áldozatok (ún. *bothrosok*) mellett számos objektumban leltünkemberi maradványokat és 3 sírt is.

Nagy kérdés, hogy ezek a jelenségek egy, a fiatal egyedeket feláldozó véres szertartás részeiként vagy a közösséget ért ismeretlen krízishelyzetre (háborúra, járványra stb.) adott válasznak tekinthetjük e cselekvés-sorozatokat? A csoportokban elhelyezkedő állat- és embertemetkezések, illetve egész edényeket tartalmazó áldozati gödrök rituális helyszínekként is értelmezhetőek. A maradványok azonban csak az áldozatokra utalnak, az „elkövetők” és pontos indítékaik még homályba maradnak.

A Pilinyi-kultúra urnatemetője Szikszó határában

2018-ban az M30-as gyorsforgalmi út megelőző feltárásakor, a borsod megyei Szikszó–Gémesküti-nyomás lelőhelyen több mint 63.000 m²-t kutattunk meg, mely során 1061 őskori jelenségkerült feltárássra. A területen két késő bronzkori temetőrészlet, összesen 50 sírja is feltárássra került.

A késő Pilinyi-kultúra (Kr.e. 1500–1200) hagyatékának tekinthető sírgödrökben a halotti máglyán elhamvasztottak maradványait viseleti- és/ vagy használati tárgyaikkal együtt urnákba helyezték, melyeket általában egy-egyállal fedtek le. Az emberi hamvak között rendre találtunk bronz ékszereket és több, a halotti máglyán kissé eldeformálódott bronz tört.

Szkíta település Halmajról

A Halmaj–Kiskinizsi-dűlő lelőhely a Hernád-folyótól Ny-ra terül el. Az általunk feltárt lelőhelyrészen 2018–2019-ben 43.864 m²-en 1197 jelenség került napvilágra. Ebből egy szkíta települést (Kr. e. 6-5. század) emelhetünk ki, mely nagysága alapján a legnagyobbak közé sorolható a Kárpát-medencében.

Különböző típusú és csoportokba szerveződő, több mint 100 szkíta kori földbe mélyülő struktúra, oszlopos szerkezetű épület, alapozóárok, kerekded és szögletes alaprajzúgödör- és veremépület került elő. Az összetett szkíta közösség tagjai helyhez kötöttebb formában állatot is tartottak, de földet is műveltek, a helyi nyersanyagot feldolgozták (csontművesség, szövés-fonás, gabonaőrlés), azaz komplex gazdálkodást végeztek a Hernád mentén.

Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi: Vaskori aprójószág madártávlattól. Egy szkíta kori település a Hernád völgyében. *Határtalan Régészet*, IV. (2019) 3. sz. 52–57.

Kr. e. 7–4. század között a Tisza-vidékének alföldi és hegyvidéki részein, így Hernád völgyében is szkíta népcsoportok telepedtek le. 2018–2019. során, e középső vaskori kultúr-csoport igen nagy kiterjedésű településének részletét tártuk fel az M30-as autópályát nyomvonalába eső Halmaj település határában (Kr. e. 6–5. század). A Hernád völgyéből kiemelkedő dombon és annak keleti lejtőjén, több mint 4 hektárnyi területen elnyúló, több mint 1100 jelenségből álló, falusias jellegű települést tártunk fel. Ezzel a Kárpát-medence egyik legnagyobb ilyen korú település részlete került napvilágra.

A lelőhelyrészen különböző típusú és csoportokba szerveződő, százánál több szkíta kori földbe mélyülő struktúra, oszlopos szerkezetű épület, alapozóárok, kerekded és szögletes alaprajzúgödör- és veremépület került elő.

A település D-i részén meghatározó volt az állattartásra utaló, ahhoz szorosan kötődő objektumok rendszere. É-i felét árokrendszerek tagolták, itt inkább kötöttebb állattartáshoz kapcsolható veremépületek, (sertés) ólak, kerekpásztorkunyhók, valamint tároló építmények, műhelyek határozták meg a képet. Az összetett szkíta közösség tagjai azonban földet is műveltek és a helyi nyersanyagot is feldolgozták (csontművesség, szövés-fonás, gabonaőrlés).

Az utóbbi időben feltárt lelőhelyek alapján láthatjuk, hogy a „szkíták” több lábon álló gazdálkodást folytattak a Hernád-völgyében, településenként is eltérő hangsúlyokkal. Az a kérdés, hogy az adott település volt-e „komplex” gazdálkodású, netán a téli-nyári szállások még nem elkülönített rendszerében látjuk változatosságot vagy voltak egymástól független, kifejezetten vándorló állattartó és földműves csoportok

A Hernád-völgyében, a folyó közelében nagyobb szkíta települések 10-20 km ként ismétlődő láncolata figyelhető meg. Talán ennek kijáratí részét uralhatta a Kárpát-medence egyik leghíresebb kincsének, a Mezőkeresztes–zöldhalompusztai aranyszarvas alakot formáló fejedelmi hatalmi jelvénynek a tulajdonosa.

Horváth Ciprián: *Régészeti tanulmányok a Bodrogeköz 10–11. századi településtörténetéhez. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 1.)*

A kötet a Bodrogeköz 10–11. századi településtörténeti folyamatait mutatja be az olvasónak, a területről napjainkig előkerült temetők és sírleletek elemzése alapján. A régészeti forrásbázis vizsgálata azonban nem csupán a címben jelzett településtörténeti folyamatok rekonstruálását teszi lehetővé, hanem a társadalom szerkezetének, a hatalmi struktúrák modellezésének, vagy a közösségek gazdasági és kulturális kapcsolatainak, illetve hitvilágának vonatkozásában is releváns információkat tartalmaz. Mivel a hasonló kérdéseket fókuszába állító kutatás elsődleges feladata természetes módon forrásbázisának feldolgozása és közzététele, ezért a kötetben elsőként a terület öt temetőjének részletes ismertetésére kerül sor. Ezekről a lelőhelyekről a kutatás mindeddig nélkülözöte az összefoglaló közlést, vagy a részleteiben több alkalommal megkutatott lelőhely egészéről nem állt ilyen rendelkezésre, illetve az újabb kutatások jelentősen bővítették ismereteinek az adott lelőhelyről. Mindez már megalapozza a részletes településtörténeti elemzést, mely a mikrorégió teljes forrásbázisát – mintegy 42 lelőhelyet – figyelembe véve ismerteti a településtörténeti

kép változásait, a régészeti leletanyag mellett természetesen a társtudományok eredményeire is támaszkodva. Ennek során rámutat a fejedelmi központ 10. század közepén történő megszűnését követő változásokra, a települési tömb átrendeződésének folyamataira, egyben keresve a választ egyes 11. századi közösségek eltérő szokásainak okaira is.

Kiss P. Attila: Waffengräber der Mitte und zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts im östlichen Karpatenbecken. Die männliche Elite zwischen Gepidenkönig und Awarenkagan? In: Vida Tivadar – Quast Dieter – Rác Zsófia – Koncz István (Hrsg.): *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches*. Budapest, 2019. 471–294.

Jelen tanulmány egy átmeneti korszakba sorolható jelenséggel, azaz a 6. század második felében a Kárpát-medence keleti felében megjelenő minőségi mellékletekkel eltemetett fegyveres sírokkal és azok értelmezésével foglalkozik. A 6. század dereka és második fele között több olyan temetkezést is ismerünk a régióból, melyek egy átmeneti korszak idején kerülhet földbe. Ezek közül a férfiak közül valószínűsíthetően több is a bűvös 567-es évszám, azaz a Gepida Királyság bukása utáni időszakba hunyhatott el, immár az új politikai formáció, az Avar Kaganátus tagjaként. Az egyes új fegyver és tárgytypusok megjelenése mellett a közös jellemzője ezeknek a lokális elit temetkezéseknek a ló sírok megjelenése, illetve a lószerszámok mellékelése is. A teljes fegyverzettel (esetenként díszfegyverekkel is), több tagból álló övekkel, bronz és üveg edény mellékletekkel, valamint lószerszámokkal eltemetett férfiak a meroving kultúra keleti felén, illetve Skandináviában is ugyanebben az időszakban jelennek meg és feltűnésük mögött a kutatás általában az elit hatalmának reprezentáción keresztül történő megerősítését és legitimitációját látja. A hasonló jelenségek magyarázataként több lehetőség is kínálkozik a régészeti kutatásban: 1. A túlzott reprezentáció a bizonytalan helyzet (háborúk, dinasztia váltás stb.) miatt a régi vagy új elit hatalmának megerősítése céljából, 2. gazdasági lehe-

tőségek és kapcsolatok 3. az elitek közötti kommunikáció. Jelen esetben valószínűleg a 6. század derekán jelentkező válságjelenségek lehetnek a fő indikátorok. Az avar főség alá kerülő gepida csoportok körében minden valószínűség szerint a vezetőréteg egy része lecserélődött, ami maga után vonhatta a hasonló, temetkezések szintjén is megnyilvánuló „erődemonstrációt”.

Attila P. Kiss: Between Wotan and Christ? Deconstruction of the the Gepidic belief system based on the written and archaeological sources. In: Vida Tivadar – Quast Dieter – Rácz Zsófia – Koncz István (Hrsg.): *Kollaps – Neuordnung – Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches*. Budapest, 2019. 369–407.

Jelen tanulmány a Kárpát-medence keleti felét a hun és az avar korszak között uraló gepidák hiedelemvilágával és vallásával foglalkozik, melyet az írott és régészeti források összevetése alapján kísérlehetünk meg leírni. Az írott kútfők hiányos és csekély volta ellenére a legtöbb utalás a 6. század időszakában a gepida királyi család és az uralkodó elit ariánus keresztény hitére vonatkozik. Azonban ennek ellenére leszögezhető, hogy a töredékes forrásanyag alapján nem lehet meghatározni, hogy az ariánus egyház milyen mértékben és milyen főség (osztrogót?) alatt lehetett jelen a régióban. Központja és követőinek jelentős része valószínűleg az egykori császárvárosban, Sirmiumban lehetett. A kereszténységnek azonban a régészeti leletanyagban szinte csak minimális lenyomatát fedezhetjük fel. A néhány személyes vallásosságra utaló tárgy mellett egyelőre nem találhatóak az elit központjaiban az áttérés fázisában más esetekben (frankok, angolszászok) megjelenő épített emlékek sem. Az írott forrásokkal ellentétben a régészeti hagyatékek főként a korábbi hiedelemrendszerek szívós továbbélését tükrözi. A klasszikus régi germán istenekhez köthető hiedelmek leggyakrabban Skandináviában készült tárgyakon találhatóak meg. Ezek nagy számban kerültek a 6. század folyamán déli germánokhoz is, mely valószínűleg az elitek közötti szoros kapcsolatokkal magyarázható. Az egyes hiedelmek, is-

tenek és természetfeletti a lények alapvetően hasonlóak lehettek a germán közösségek között, bár egyes esetek rámutatnak arra is, hogy természetesen léteztek regionális különbségek. Egyes germán törzsek uralkodó rétege viszonylag gyorsan kapcsolat került a római és későbbi keresztény kultúrával, vallással, ami rendkívül sok átvételt eredményezett és jelentős hatást gyakorolt már korábban is az egyes törzsek hiedelemrendszerére. Az ilyen jelenségek különösen a nagyobb, különböző helyről származó emberek közösséggé szerveződése folyamán gyorsultak fel. Sok esetben a korszak régészeti anyagában nehéz szétválasztani, a tipikus germán a késői antik pogány vagy akár keresztény elemeket is egy-egy jeleség értelmezése kapcsán. Egyes tárgyak (amulettek), amelyekről a korabeli ember úgy gondolta, hogy meggátolják a gonoszt, könnyen a keresztény közösségekben is használatban lehettek, ugyanis ekkoriban a keresztény egyház még nem szabályozta minden téren az emberek hétköznapjait.

Makoldi Miklós: A tokaji Rákóczi-vár régészeti kutatásának főbb eredményei (2007-2018) In: Makoldi Miklós (szerk.): Tokaj-hegyaljai és Tisza-menti várak régészeti és turisztikai lehetőségei napjainkban c. konferenciakötet. Tokaji Múzeum, Tokaj, 2019. 13–26. (Tokaji Múzeum kiadványai I.)

A szerző szerkesztésében megjelent konferenciakötet a Tokaj-hegyaljai és Tisza-menti, Tokaj vonzaskörzetében lévő nagyobb várak régészeti és turisztikai lehetőségeit tárgyalja napjainkban. Ugyanis több környéki vár feltárása, sőt jó esetben felújítása is megkezdődött az elmúlt években, melyek jó példával járnak előre a többi vár turisztikai attrakcióinak fejlesztési lehetőségeiben. A kötetben a szabolcsi, a tokaji, a regéci, a sárospataki és a füzéri vár régészeti feltárásai és turisztikai fejlesztései kerülnek bemutatásra.

Mivel a szerző régészként a tokaji vár feltárója is egyben, ezért a kötetben önálló tanulmányban ismerteti a Tokajban 2007-óta zajló feltárások eredményeit, melyek során előkerültek a hajdan nagy területű, 40 000m²-

es vár főbb alapfalai és egykori járószintjei is. Ezek alapján, illetve a tokaji Rákóczi-várról ismert korabeli metszetek tanulságai alapján, mára egész pontosan lehet rekonstruálni a XV. századtól a XVIII. század elejéig álló vár építéstörténetét. Az előkerült számos értékes és érdekes lelet, pedig bizonyítja a tokaji vár hajdan volt hírnevének igazát: azt, hogy egyes időszakokban az építmény királyi szintű rezidenciaként, erősségként is funkcionált. A szerző kitér arra is, hogy feltárások szebb leletei és eredményei a Tokaji Múzeum állandó kiállításán tekinthetők meg, illetve, hogy a teljesen elpusztult vár területének milyen hasznosítási lehetőségei vannak. Ezekről bővebben Tokaj város főépítésze, Rudolf Mihály értekezik, szintén ezen kötetben megjelent tanulmányában.

Makoldi Miklós: Feltámadhat Tokaj vára? *Váarak Kastélyok Templomok*, 2019. június. 4-7.

A szerző a tokaji Rákóczi-vár feltárását végzi 2007 óta. A hajdan volt 40 000m² alapterületű vár régészeti kutatása meglepően érdekes eredményeket hozott. Kiderült például, hogy a teljesen elpusztultnak hitt erősség alapfalai helyenként még az első emeletig állnak és jelenleg is megvannak a föld alatt. Továbbá a kutatások eredményeképpen sikerült bizonyítani, hogy az alapvetően föld-fa szerkezetesnek gondolt várnak jelentős kőépületei, ágyúkazamatái és lakószárnyai voltak. Az előkerült leletanyag is felülmúlta a várakozásokat, igazolta, hogy a vár például a Szapolyai korban (XV-XVI. század fordulója) igenis királyi rangú várként működött, szépen díszített gótikus stílusban kiépítve, gazdagon berendezve és felszerelve.

A szerző a vár régészeti feltárásainak ismertetése után kitér az eddigi eredményekre alapozható turisztikai hasznosítás lehetőségeire, kihangsúlyozza, hogy Tokaj-Hegyalja névadó településén mekkora jelentőségű turisztikai attrakcióként jelenhetne meg a részben rekonstruálható vártérület régészeti parkká alakítása. Ugyanakkor felhívja arra is a figyelmet, hogy a turisztikai hasznosításhoz vezető út mennyire rögös és sok esetben mennyire gátolja azt például pályázati rendszerek bürokratikus volta.

Makoldi Miklós – Simon Zoltán: A tolcsvai Kisboldogasszony templom. *Várák Kastélyok Templomok*, 2019. december. 80–85.

A tolcsvai római katolikus plébánia, a település központjában lévő dombon álló Kisboldogasszony templom felújítását tervezi. Melyhez elkészítette az épület örökségvédelmi kutatási dokumentációját és az erre alapozott építészeti terveket, melyek alapján a templom felújítása történni fog. A műemléki falkutatást Makoldi Miklós régész közreműködésével, Simon Zoltán műemléki szakértő végezte el. A szerzőpáros ezen munka főbb eredményeit ismerteti jelen írásában, illetve Simon Zoltán az ismert források alapján körvonalazza Tolcsva település középkori birtoklástörténetét is.

A templom korábbi műemléki felújításakor a déli homlokzaton meghagyott kisméretű gótikus ablak és a ma is használatban lévő nagyméretű gótikus ablakok egyértelműen utaltak rá, hogy a templomnak már a középkorban több építési periódusa lehetett, nem beszélve a későbbi nagy arányú barokk, klasszicista, majd XX. századi átalakításokról.

Mindenesetre a templom külső oldalán végzett roncsolásos falkutatás legnagyobb eredményeként az jegyezhető meg, hogy a mai templomhajó középső, 14m hosszú része egy igen korai, román stílusban épített, kváderköves templom falait őrizte meg, melynek építését a 13. század elejére datálhatjuk.

Makoldi Miklós – Makoldi Sándorné (szerk.): *Szemtanúk Tokajról 1918, 1945. Tokaj*, 2018–2019. (Tokaji Tanulmányok 6.)

A Makoldi Miklós és Makoldi Sándorné által szerkesztett kötet a Tokaji Múzeum történeti adattárában lévő anyagok, visszaemlékezések feldolgozásával és közlésével ismerteti egy vidéki kisváros, Tokaj életét az első világháború után kialakuló tanácsköztársasági viszonyok közepette, illetve a második világháború előtt és után.

A kötet talán legértékesebb elemét az a dokumentum adja, melyben Dr. Nemes Andor a Tokaji Járásbíróság tisztviselője emlékezik vissza a

Tanácsköztársaság éveinek történéseire Tokajban. Az eredetiben fennmaradt dokumentumot (1920) Barabás György őrizte meg az utókornak és ajándékozta a Tokaji Múzeumnak. A szövegűen, teljes egészében közölt visszaemlékezésből megtudhatjuk, hogy micsoda értelmetlen intézkedésekhez és szörnyűségekhez vezetett egy olyan kisvárosban is mint Tokaj, az 1918-19-es kormányzás.

Tokaj két másik híres szülöttjének, Dr. Horváth Zoltánnak, illetve Münnich Ferencnek jegyzeteiből pedig az 1945 előtti és utáni helyi eseményekről kaphatunk hírt, melyek hasonlóan szomorúak, mint a Tanácsköztársaság évei.

Szenthe Gergely: The ‘Late Avar Reform’ and the ‘Long Eighth Century’: A Tale of the Hesitation Between Structural Transformation and the Persistent Nomadic Traditions (7th to 9th Century AD). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 70. (2019) 215–250.

A tanulmány egy hosszú távú kutatási program első, bizonyos részterületeken elért eredményeit közli, miközben kérdéseket és hipotéziseket vet fel a következő időszak kutatásai számára.

Az elmúlt néhány évtized késő antikvitás és korai középkori világ társadalmi, gazdasági és kulturális folyamataira irányuló nemzetközi kutatásai mára az ismeretanyag bővülése és új elméleti modellek révén is lehetővé tették, hogy a Kárpát-medencei kora középkori történetét is újraírjuk. A Kárpát-medence késő avar kora pontosan egybeesik azzal az időszakkal, amelyet a nemzetközi kutatás „hosszú nyolcadik századnak” nevez. A kontinensen a gazdasági súlypont észak, illetve északnyugat felé tolódása ekkoriban új hatalmi centrumok felemelkedését eredményezte. A Kárpát-medence tekintetében közülük legfontosabb a Karoling frank királyság, de ugyan ekkor, a 7. század második felében kezdődik a Kazár kaganátus története is. Mellettük több, regionális jellegű hatalom, az itáliai longobárd királyság és az Al-Dunánál a dunai bolgár kánság teszi teljessé a képet: ezek sorába tartozik a késő avar kori kaganátus is.

Míg a késő avar kor katonai és diplomáciai aktivitásáról alig vannak ismereteink, a régészeti hagyaték a medence művelhető területeire nagyrészt vagy egészen kiterjedő, sűrű településhálózatról, a központi hatalom és az elit működéséről, mi több, egy rendkívül sűrű, az egész makrorégiót behálózó kommunikációs rendszerről vall. Valószínűleg e rendszer létrejöttének kísérőjelensége az, hogy a 7. század második felétől-végétől a tárgyi kultúrából, illetve a temetőkből szinte teljesen eltűntek a nemesfém tárgyak. Ez nagy valószínűséggel a középkori értelemben vett paraszti társadalom kialakulási folyamatának kísérőjelensége, amelynek jeleit a régészeti források más csoportjaiban, így a településrendszerben, a táplálkozásban és a termelési mód (életmód) rekonstruálható átalakulásában is azonosíthatjuk. Az átalakuló rendszerben a társadalmi hatalom jelenlétét bizonyos kulturális jellegekben lehet azonosítani. A Kárpát-medencei avar településterület külső sávjában, különösen bizonyos pontokon olyan temetők jelenléte jellemző, amelyekben a lovas temetkezések aránya 10 % fölé van, szemben az egykorú temetőkben jellemző 3–4 %-kal. Ugyan ezekben a temetőkben a férfiak nagy részét fegyverekkel, sőt, gyakran hatékony fegyverkombinációkkal temették. A lovas-fegyveres temetők csoportosan és rendre ott helyezkednek el, ahol a Kárpát-medencéből kifelé vezető utak ellenőrzése, illetve ahol, mint az Erdélyi-medencében, valamint Kaposvár környékén azt stratégiai jelentőségű nyersanyagok – vas, só, réz – termelése, illetve nyilván főleg elosztásuk ellenőrzése ezt indokolhatta. E temetőkben nyugvó militáns csoportok csak tágabb értelemben tartozhattak az elit körébe; a korszak elitje sokkal inkább a ritkán előkerülő, kiváló minőségű nemesfém ötvöstárgyak segítségével fogható meg.

Történeti Kutatóközpont

Babucs Zoltán: *Jászmagyar honvédek albuma (1921-1945) II. kötet.* Tortoma Kiadó, Barót, 2019. ISBN: 9789738995789.

Jászberény az 1870-es évektől az 1989-es rendszerváltozásig pezsgő életű katonaváros volt. Manapság a Jászság fővárosának első és második világháborús hősi emlékművei, valamint a magánkézbe került honvédségi objektumok tanúskodnak a régi időkről, s úgy tűnik, mintha a város megfeledkezett volna honvédeiről. Ezt a tényt támasztja alá az is, hogy örvendetesen szaporodnak a jászsági települések múltját megörökítő képes albumok, ám azok többségében szinte alig, vagy egyáltalán nem foglalnak katonai múltunkkal.

Ezért is született meg ezen hiánypótló munka I. kötete 2017-ben. Babucs Zoltán hadtörténész közel három évtizede foglalkozik jászkun ősei hadi tetteivel, s kutatásai során száznál is több egykori második világháborús jászberényi és jászsági tiszttel, altiszttel és honvéddel készített interjút és gyűjtött be több ezer, a jászsági honvéd alakulatokkal kapcsolatos fényképfelvételeket. Az I. kötetben 975, a II. kötetben 250 db archív fotó található, amelyek Jászberény megyei város honvéd helyőrségének békebeli és háborús hétköznapjait, valamint a frontszolgálat poklát mutatják be.

Babucs Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma.* Heraldika Kiadó, Budapest, 2019. ISBN: 9786155592102

„Halottak napjára készült a város, és a ködben fehér őszirózsákat árultak az utcák szegletén. Bódult, fekete tömeg sodra vitte magával a virágokat. Ez évben nem marad belőlük a temetőknek. Magukra tűzdösik az élők azt, ami a halottakat illeti.” – írta a történelmi Magyarország 1918-as összeomlásakor Tormay Cecille Bujdosó könyvében. Aztán eltelt húsz esztendő, amikor a Nagy Háború után első ízben mozgósított Magyar Királyi

Honvédség katonáinak Bocskai-sapkáira és rohamsisakjaira ismét felkerültek az őszirózsák, de nem a nemzetvesztő forradalmi téboly, hanem a hazatért felvidéki magyarság szeretetének és ragaszkodásának jeleként. Az isteni gondviselés, a magyar politikai és katonai vezetés céltudatossága, s persze a kedvező külpolitikai konstelláció eredményeként 1938. november 2-án született meg az első bécsi döntés, miáltal a trianoni igazságtalanság egy része nyert jóvátételt, és a magyar Szent Korona fennhatósága alá tért vissza a Felvidék és Kárpátalja déli része. Nyolcvan évvel ezelőtt, amikor a Trianonban összetákolta Csehszlovákia először tűnt el a térképről, 1939. március 15-18. között honvédeink fegyverrel vették vissza Kárpátalja északi és keleti részét. E kötet az országgyarapítás nyitányát mutatja be, így a hadtörténeti események ismertetésén túl bepillantást enged a honvédek és a felszabadult magyarság gondolataiba, érzéseibe, nem csupán visszaemlékezés részletek közlésével, hanem felvidéki, kárpátaljai és anyaországi családok, gyűjtők féltve őrzött fotóalbumaiból előkerült ezer fényképfelvétel segítségével, amelyek hűen ábrázolják a „magyar feltámadás hajnalhasadását” és az akkori délibábos magyar világot.

Babucs Zoltán: Az elfeledett román-magyar háború. In: Somogyi Bontond (szerk.): Erdélyi Református Kalendárium 2020. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2019. 26–133.

A Nagy Háború alatt, az 1916. augusztusi erdélyi román betörést a központi hatalmak csapatai sikerrel állították meg és űzték vissza a betolakodókat. Románia 1917. december 9-én volt kénytelen fegyverszünetet kötni, majd 1918. május 7-én aláírta a bukaresti békét, ám Románia első világháborús szereplése ezzel nem ért véget. Miután az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlott, Románia újból mozgósított és 1918. november 9-én hadat üzent Németországnak, a francia segítséggel valamelyest felfegyverzett mezítlábas román királyi hadsereg az antant jóváhagyásával expanzióba kezdett, így lett a megalázott vesztesből a Nagy Háború egyik legnagyobb területrablója, nagyhatalmi bábásko-

dással ekkor látott neki az általa vízionált Nagy-Románia összetakolásának. A tanulmány az 1918-1919-es román-magyar háború eseményeivel, a román királyi hadsereg megszálló tevékenységével, harácsolásával és kivonulásával foglalkozik.

Babucs Zoltán: Szemtanúi beszámolók a felvidéki bevonulásról. In: Dr. Ligeti Dávid (szerk.): *Rés a falon. A Felvidék déli része és Kárpátalja visszatérése Magyarországhoz, 1938–1939.* VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest, 2019. 67–81.

2018-ban az első bécsi döntés nyolcvanadik évfordulója alkalmából két – korabeli és utólagos visszaemlékezéseket is tartalmazó – kötet jelent meg a témában. Simon Attila felvidéki magyar és szlovák szemtanúk, míg Babucs Zoltán felvidéki magyarok és az országgyarapításban részt vevő honvédtisztek naplójából, visszaemlékezéseiből közölt részleteket. Horthy Miklós kormányzó mellett az 1938. november 5-10. közötti felvidéki bevonulásról több tábornok is írt a második világháború után megjelent visszaemlékezésében. Így tett vitéz lófő nagybaczoni Nagy Vilmos altábornagy, a budapesti I. hadtest parancsnoka vagy éppen vitéz Hennyey Gusztáv tábornok, a komáromi 6. gyalogdandár parancsnoka. A Ludovika Akadémia tanára, második, majd első segédtsztje, nyárád-gálfalvi Kádár Gyula vezérkari alezredes is értekezett ezen időszakról, természetesen oly módon, ahogy az akkori rendszer elvárta. Dr. Mathia Károly százados, a Ludovika Akadémia főtanára az intézmény hallgatóinak kassai bevonulásának mámoros fogadtatásáról még 1938-ban írt, pilismaróti Bozóky Gyula nyugállományú vezérkari ezredes pedig verses kötetet szentelt a történelmi eseménynek. A fenti személyek munkáiból, valamint felvidéki civil visszaemlékezésekből, községi és iskolai krónikák tudósításaiból közöl részleteket a tanulmány.

Borvendég Zsuzsanna: *A kádári Magyarország titkos élete.* Kárpátia Stúdió, Köröstárkány–Kápolnásnyék, 2019. ISBN: 9786155374340

„A hidegháború időszaka a kémjátszmák története volt, és Magyarország mindebben nagyon fontos szerepet játszott. Magyar titkosügynökök nyüzsögtek a világ legfontosabb ipari létesítményei körül, megszerezve akár a legérzékenyebb technológiákat, de sikeres tevékenységük fedésében egy rejtélyes pénzügyi-gazdasági hálózat is kiépült a hetvenes-nyolcvanas évekre: létrejött a vadszocialista offshore-birodalom. Borvendég Zsuzsanna történész tavaly a Magyar Idők hasábjain izgalmas cikksorozatban fedte fel a kommunista diktatúra haszonélvezőinek, az ország kirablásában és eladósításában szerepet játszó személyek, esetek hátterét.” – olvasható a kötet hátoldalán. A könyv a 2018-ban a Magyar Idők kulturális mellékletében, a Lugasban megjelenő cikksorozat szerkesztett változatát tartalmazza, és magában foglalja a 2015-ben a Nemzeti Emlékezet Bizottsága által kiadott Újságírásnak álcázva című kismonográfia bővített, átdolgozott változatát is. A könyv több éves levéltári forrásokon alapuló kutatás eredményeit tartalmazza olvasmányos, közérthető formában.

Borvendég Zsuzsanna: Rés a falon. Magyarország, mint gazdasági összekötő a két világháború között. *Rubicon*, (2019) 12. sz. 72–81.

Magyarország sajátos geopolitikai helyzetének köszönhetően már közvetlenül a második világháború befejezését követően a lezáruló vasfüggöny kiskapuja lett, amelyen keresztül a tőke áramlását továbbra is biztosítani tudták. Magyar és amerikai titkosszolgálati iratok alapján lehet felrajzolni azt a különös hálózatot, amelyet a háború idején Magyarországon szolgálatot teljesítő náci tisztok és diplomaták, karöltve a magyarországi kommunistákkal – akik közül sokan a nácizmus üldözöttjei voltak kevéssel korábban – alakítottak ki a negyvenes évek második felétől kezdve. Külkereskedelmi cégek alapításával, monopóliumok adásával a hatvanas–hetvenes évekre a hidegháború Velencéjévé tették hazánkat, a nemzetközi kereskedelem egyik kiemelt tranzitútvonala lett Magyarország. A Kádár-rendszerre felemelkedő külkereskedelmi lobbis országot kifosztó, nemzetpusztító tevékenysége a nácizmus és a kommunizmus követőinek

titkos együttműködésével kezdődött, amihez a demokratikus Nyugat asz-szisztált. Ezt a bizarr kollaborációt a mutatja be a cikk néhány konkrét példán keresztül, hangsúlyozva, hogy Kádár János nyugati nyitásra irányuló politikája azért lehetett olyan sikeres, mert már 1945-től kezdődően épült az a hálózat, amelynek talapzatára fel lehetett építeni a „gulyáskommunizmus” illúzióját.

Borvendég Zsuzsanna: A Portrait of Communist Hungary – Illusion or Reality? In: Jan Draus–Maciej Szymanowski (eds.): *Before the Berlin wall fell. Hungary, Czechoslovakia and Poland towards the Refugees from the Communist GDR in 1989.* Wydawnictwo Sejmowe, Varsó, 2019. 89–97.

Borvendég Zsuzsanna: Portret komunistycznych Węgier – iluzja czy rzeczywistość? In: Jana Drausa–Macieja Szymanowskiego (szerk.): *Zanim upadł mur Berliński. Węgry, Czechosłowacja i Polska wobec uchodźców z komunistycznej NRD w 1989 r.* Wydawnictwo Sejmowe, Varsó, 2019. 85–93.

A lengyel országgyűlés által összeállított, két nyelven (angolul és lengyelül) megjelent kötet a berlini fal leomlásának harmincadik évfordulója alkalmából emlékezik meg a kelet-közép-európai országok rendszerváltásáról. A Magyarországról szóló fejezet (Before the walls fell down. Hungarian-Austrian border; Zanim runęły mury. Granica węgiersko-austriacka. In Jana Drausa–Macieja Szymanowskiego) tanulmányait Borvendég Zsuzsanna és Szekér Nóra írták. A fejezet bevezető tanulmánya Illúzió vagy valóság? címmel foglalja össze a kádári gulyáskommunizmus ellentmondásos világát. Képet kaphatunk a „baráti országok” állampolgárai által csillogónak látott és irigyelt világ sivár valóságáról: a gulyáskommunizmus kirakatba helyezett, Nyugatról importált, de menetközben valahol kicsorbult csillogása egy tökéletesen megkomponált hazugságrendszer volt csupán, amelyről a statisztikai adatok híen

árulkodtak már akkor is: a várható élettartam csökkenése, a születések számának visszaesése, az alkoholizmus és az öngyilkosságok számának drasztikus növekedése mind azt jelezte, hogy a nemzet egészséges szövete felfeslett valahol. A tanulmány igyekszik külföldiek számára is érthető módon bemutatni a „legvidámabb barakk” ellentmondásait és annak máig ható következményeit.

Borvendég Zsuzsanna: The Lifting of the Iron Curtain in the Spring of 1989. In: Jan Draus–Maciej Szymanowski (eds.): *Before the Berlin wall fell. Hungary, Czechoslovakia and Poland towards the Refugees from the Communist GDR in 1989.* Wydawnictwo Sejmowe, Varsó, 2019. 97–108.

Borvendég Zsuzsanna: Likwidacja żelaznej kurtyny wiosną 1989 r. In: Jana Drausa–Macieja Szymanowskiego (szerk.): *Zanim upadł mur Berliński. Węgry, Czechosłowacja i Polska wobec uchodźców z komunistycznej NRD w 1989 r.* Wydawnictwo Sejmowe, Varsó, 2019. 93–104.

A tanulmány a nyugati határsáv 1989-es felszámolásának történetét mutatja be. Magyarország nyugati határa a szovjet érdekszféra határát is jelentette egyben, vagyis birodalmi határterületről beszélhetünk. Ilyen értelemben a Magyarországot és Ausztriát elválasztó vonal védelme elsősorban nem magyar érdek volt, és ezt a hetvenes évektől kezdődően a gyakorlati tapasztalatok is egyre inkább megerősítették: az 1970-es évektől kezdve ugyanis az illegális határátlépések döntő többségét nem magyar állampolgárok követték el. A helyzet visszasságát csak fokozta, hogy 1988. január 1-jén bevezették Magyarországon a világútlevelet, amelynek birtokában a magyarok szabadon utazhattak a nyugati országokba is, vagyis végképp értelmetlenné vált a határkerítés üzemeltetése. A nyugati gyeplőn működő védelmi rendszer ettől kezdve kifejezetten más országok állampolgárainak korlátozását szolgálta csupán. Hiába terhelte a vasfüggöny fenntartása az országot aránytalanul nagy költséggel, annak lebontása kényes politikai kérdéseket vetett fel. A szovjet megszálló haderők jelenléte,

a környező szocialista országok kormányainak elvárása, hogy Magyarország megakadályozza állampolgáraik menekülését, mind akadályozta a fal lebontására irányuló szándékot. Az érdeklődések és politikai manőverezések történetét lehet végig kísérni az írásban.

Borvendég Zsuzsanna: The Pan-European Picnic and the Opening of the Border. In: Jan Draus–Maciej Szymanowski (eds.): *Before the Berlin wall fell. Hungary, Czechoslovakia and Poland towards the Refugees from the Communist GDR in 1989.* Wydawnictwo Sejmowe, Varsó, 2019. 126–140.

Borvendég Zsuzsanna: Piknik Paneuropejski i otwarcie granicy. In: Jana Drausa–Macieja Szymanowskiego (szerk.): *Zanim upadł mur Berliński. Węgry, Czechosłowacja i Polska wobec uchodźców z komunistycznej NRD w 1989 r.* Wydawnictwo Sejmowe, Varsó, 2019. 121–135.

A Páneurópai Piknik a nyugati határnyitás szimbólumaként él az emlékezetben. A szervezők hivatalosan egy baráti találkozót kívántak szervezni a határ ellentétes oldalán lévő két település lakosai számára, demonstrálva, hogy a vasfüggönnyel kettéosztott világnak egyszer s mindenkorra vége. Az esemény azonban váratlan fordulatot vett azzal, hogy a hónapok óta Magyarországon feltorlódott keletnémet menekültek áttörtek az ideiglenesen megnyitott határkerítésen. 1989 nyarára a menekülthelyzet drámaivá fokozódott hazánkban. Nemcsak az NDK-ból érkezők, de a román–magyar határon életük kockáztatásával átszökő – főleg magyar nemzetiségű – menekültek ezrei táboroztak ideiglenes befogadó állomásokon. Komoly politikai egyeztetések folytak a háttérben, ahol a magyar pártvezetés tagjainak lavíroznia kellett az ország érdekei és a szocialista blokk elvárásai között. A piknik azonban felgyorsította az eseményeket: szeptember 11-én hajnalban a Magyar Népköztársaság megnyitotta nyugati határait és ezzel a berlini fal első téglája kiesett. A tanulmány 1989 nyarának eseményeit veszi végig, bemutatja a piknik szervezőinek szándékait és a kormány dilemmáit.

Borvendég Zsuzsanna: Kádár az út szélén. *Magyar Nemzet* – *Lugas*, 2019. május 18. 4.

2019 nyarán a Magyar Nemzet hétvégi kulturális melléklete egy sorozatot indított, amely a rendszerváltás harmincadik évfordulójának alkalmából kívánta több oldalról körbejárni a szocialista blokk összeomlásának okait, eseményeit. E sorozat bevezetőjének megírására Borvendég Zsuzsannát kérte fel a lap szerkesztője. A két részes bevezető a kádári konszolidáció ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet kiemelve, hogy a gulyáskommunizmus jellemzésére nem megfelelő a „puha diktatúra” kifejezés, hiszen Kádár János nem változtatott a diktatúra keretein, csak más hatalomtechnikai eszközöket alkalmazott: „Kádár ugyanis valóban konszolidált, de ez a konszolidáció nem volt más, mint egy »oktrojált kiegyezés«, egy újfajta hatalomtechnikai eszköz a kommunista rendszer jogfolytonosságának fenntartásához. Látszatjólétet és látszatszabadságot kapott a magyar nép, amely hosszú távon hamis biztonságérzetet ültetett el az emberek lelkében.” Az írás külön kitér az állambiztonság megváltozott szerepére és az új hatalomgyakorláshoz alkalmazkodó módszereire: a befolyásolás és bomlasztás mikéntjeire. Ennek keretében egy eddig ismeretlen titkosszolgálati akciót is ismertet, amelyben Kádár és felesége személyesen is részt vállalt.

Borvendég Zsuzsanna: Reggeli jelentések. *Magyar Nemzet* – *Lugas*, 2019. május 25. 6.

A rendszerváltás 30. évfordulója alkalmából indított cikksorozat bevezetőjének második része elsősorban az 1989–90-es események mögött meghúzódó érdekellentétekre és a történések háttérében megfigyelhető ellentmondásokra hívja fel a figyelmet. A legfontosabb kérdése az írásnak, hogy mennyiben sikerült a régi rend híveinek valamilyen formában átmentenie saját privilégiumait: „A politikai rendőrség átszervezésének előkészülete már 1989 folyamán megkezdődött, így az a meglehetősen visszás helyzet állt elő, hogy a diktatúra állambiztonságának vezetői irányították a szerve-

zet átállítását a demokratikus viszonyokhoz. Legfőbb céljuk természetesen a békés átmenet (a modellváltás) volt – lehetőleg az MSZMP primátusának megőrzésével –, hiszen egy forradalmi helyzetben a régi rezsim hasznélvezőinek komoly félnivalójuk lehetett volna a számonkéréstől, különösen, ha az elszabadult indulatok bosszúszomjba csapnak át. Ez nyilván káros lett volna a társadalom szempontjából is, azonban a békés rendezés lehetőséget teremtett az uralkodó elit hatalmának, kapcsolatrendszerének átmentésére.” – olvasható a cikk alapvetése. A demokratikus ellenzék szerepére és az úgynevezett „technokrácia” gazdasági hatalom-átmentésére is kitér a szerző.

Borvendég Zsuzsanna: Szerettünk volna még élni... Egy megrendítő szerelem igaz története az '56 utáni megtorlások idejéből. *Pesti Srácok.hu*. 2019. október 23.

2019 őszén a Magyarorsággkutató Intézet és az M5 kulturális csatorna egy dokumentumfilmet készített az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékére. A film egy sírig tartó szerelem megható történetét meséli el, amelynek aktualitását az adta, hogy 2019 nyarán búcsúzott el a földi élettől Forró Marianna, a forradalom utáni megtorlások egyik áldozata. Utolsó kívánsága az volt, hogy szerelme, Tumbász Ákos mellett nyugodhasson halálában, azonban Ákos a kiemelt nemzeti emlékhelynek nyilvánított 301-es parcellában nyert végső nyugalmat. Az illetékes intézmények összefogásának köszönhetően Marianna utolsó kívánsága teljesülhetett, és a családi körben megtartott búcsúztatása egyben a róluk szóló film forgatásának első napja is volt.

Ákos és Marianna 1956 novemberében találtak egymásra. Szerelmüket a megtorló hatalom kegyetlensége tette tönkre: Ákost egy koncepciós kémkedési per főszereplőjének szemelték ki, amelynek következménye kötél általi halál lett. Marianna a börtönben töltött évek alatt azzal a reménnyel tartotta magában az erőt a nehézségek elviselésére, hogy egyszer még egymáséi lehetnek. Nem mondták meg neki, hogy szerelmét kivégezték. Haláláig gyászolta kedvesét, soha nem ment férjhez.

Borvendég Zsuzsanna: Kominternből homintern. *Magyar Nemzet* – *Lugas*, 2019. december 21. 11.

A cikk a huszadik századi életellenes diktatúrák kollaborációjáról, Hitler és Sztálin színpalak mögötti együttműködéséről és a baloldali hálózatok kiépüléséről szól. A sztálini propaganda kivételes hatékonysággal ontotta a harmincas évek elejétől az antifasiszta szövegeket, magához édesgetve a nyugati „haladó” értelmiség jelentős részét. Miközben a bolsevikok a Komintern égisze alatt világméretű hálózatot építettek ki, a két diktátor a színpalak mögött segítette egymás hatalmi törekvéseit. Stephen Koch: Kettős szerepben című könyve alapján az írás összefoglalja azt a cinikus együttműködést, amelyet Hitler és Sztálin tanúsított a Reichstag felgyújtását kihasználva. Megtudhatjuk, hogyan függ össze a társadalom átalakításának érdekében folytatott kíméletlen harc a szexuális szabadság kivívásával és a szexuális másság felsőbbrendűségének hirdetésével.

A hidegháború beköszöntével a kooperáció és propaganda nem sokat változott. Hiába bukott el a Harmadik Birodalom, a baloldali hálózatok mind a mai napig a fasiszmus elleni küzdelemmel határozzák meg magukat. A hidegháború beköszöntével a kollaboráció résztvevői és az együttműködésük minősége változtak ugyan, de a cikk felhívja a figyelmet arra, hogy az ellenséges világrendek folyamatosan együttműködésre törekedtek, különösen gazdasági síkon.

Borvendég Zsuzsanna: Hogyan lettünk kávénagy hatalom? *Magyar Nemzet* – *Lugas*, 2019. december 28. 11.

„Már 1946-tól magyar kommunista hálózatot működtetett a szovjet titkosszolgálat Svájcban azzal a feladattal, hogy a nyugati kommunista pártok választási kampányait, a francia baloldal sztrájkjait finanszírozza. Nemcsak politikai célokra juttattak el pénzt, de illegális fegyverkereskedelmet is lebonyolítottak, és egy svájci fedővállalaton keresztül közvetítették a szovjet és a román olajat a nyugati piacok felé.” – olvashatjuk a cikk bevezetőjében. A módszer régóta ismert, de az írás nem csak a guruló rubelekről szól, hanem

bemutatja annak a kereskedelmi hálózatnak a kiépítését, amelyből a hetvenes évekre megszületett a külkereskedelmi lobbiként definiálható gazdasági érdekcsoport. A legfrissebb kutatások eredményeit ismeretterjesztő formában közzé tevő cikk beszámol arról, hogy a hatalom kisajátítására törekvő kommunista párt funkcionáriusai miképpen működtek együtt egykori náci tisztekkel a vasfüggönyön átívelő gazdasági csatornák kiépítésében, és miképpen fordulhatott elő, hogy egy sajátos kereskedelmi technikát folytatva Magyarország kávéexportőrként jelenhetett meg a nemzetközi piacokon.

Gulyás László (főszerk.): *A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2019. ISBN: 978-615-80462-9-9*

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Intézet a trianoni békediktátum 100. évfordulójára „A trianoni békediktátum története hét kötetben” címmel egy könyvsorozat megírásába és kiadásába kezdett. Jelen kötet ezen sorozat első kötete. A kötet fejezeteit és alfejezeteit 31 ismert és elismert történész, geográfus (történeti földrajz és politikai földrajz) írta. A magyar történelemtudományban ilyen nagy létszámú szerzői csapat az utóbbi néhány évtizedben nem dolgozott együtt. A kötet nyolc nagy fejezetből áll, ezek áttekintik az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának Nagy Háború előtti előzményeit.

Az első fejezet az Osztrák-Magyar Monarchia strukturális jellemzőit (gazdasági élet, nemzetiségi megoszlás, geopolitikai helyzet mutatja be a Nagy háború előestéjén. A második fejezet az antant és szövetségeseinek (Szerbia, illetve a háborúba területi jutalmak érdekében belépő Románia és Olaszország) a hadicéljaival és azok alakulásával foglalkozik. A harmadik fejezet az emigrációról (csehszlovák, délszláv és lengyel) ad egy széles körképet.

A negyedik fejezet felvázolja a különbéke-kísérleteket és az ezzel szemben felálló monarchiaellenes erőket. Az ötödik fejezet elemzi a Monarchia

belső problémáit, részletesen elemzi a két uralkodó nemzet – osztrákok és magyarok – között feszülő gazdasági és politikai (pl. a hadicélok vonatkozásában) ellentéteket. A hatodik fejezet alaposan körbejárja a Monarchia nemzetiségi mozgalmainak alakulását a Nagy Háború évei alatt. A hetedik fejezet végig kíséri azt a folyamatot, melynek eredményeképpen 1918 nyarán azt antant vezetői meghozták a Monarchia szétzúzásáról szóló döntésüket. A nyolcadik fejezet feltárja a Monarchia végnapjainak történetét, sorra veszi azokat az eseményeket (pl. népgyűlések), melyek kulcsszerepet játszottak a dualista birodalom bukásában.

A kötet egy szintéziskíséret, a főszerkesztőként arra törekedtem, hogy a 31 szerző – akik a békediktátum történetének egy-egy kisebb nagyobb szeletét vizsgálják már hosszú idő óta – legújabb kutatási eredményeit egy szigorú logikai váz mentén rendszerezsem, és ily módon azokból egy nagy áttekintő képet fessek fel.

Gulyás László (szerk.): *Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében.* Szegedi Egyetemi Könyvkiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2019. ISBN: 978-614-5455-97-1

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán, 2018 őszén „Trianon közérthetően” címmel az egyetem bármely hallgatója által felvehető általánosan művelő kurzus indult. A kurzuson elhangzott előadások, írott és szerkesztett előadásait tartalmazza a könyv, egy-egy előadásból egy-egy fejezet lett. Mivel a kurzuson két vendégelőadó is szerepelt a kötet 12 fejezetét három szerző írta: Gulyás László, Szávai Ferenc és Vizi Tamás László. Ennek megfelelően a kötet az alábbi 12 fejezetből áll:

- Gulyás László: Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának előzményei a Nagy Háború alatt. A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása 55-72. old.
- Szávai Ferenc: Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása Szaloniktól Padováig 15-38. old.

- Gulyás László: Jászi Oszkár nemzetiségi politikája és annak kudarca 73-87. old.
- Gulyás László: Hogyan veszett el a Felvidék? 89-103. old.
- Gulyás László: Versailles fényes termeiben 1. A csehszlovák–magyar határ születése a békekonferencián. 105-123. old.
- Gulyás László: Versailles fényes termeiben 2. Szerb–román küzdelem a Bánságért 125-148. old.
- Gulyás László: Erdély elvesztése és a Székely Hadosztály. 149-169. old.
- Gulyás László: A magyar béke delegáció Párizsban, Apponyi beszéde. 170-187. old.
- Gulyás László: A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság. 189-202. old.
- Gulyás László: Hogyan lett Nyugat-Magyarországból Burgenland? 203-222. old.
- Vizi László Tamás: Ki írja alá a békét? Az Apponyi beszédétől az aláírásig 223-238. old.

Mint a fentebbi felsorolásból látható a kötet egy-egy fejezete a trianoni békediktátum megszületésének történetéből egy-egy a kulcseményt mutat be.

Gulyás László (szerk.): *A Délvidék története 5. kötet. Titótól Milosevicig 1944-2000. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2019. (Közép-Európai Monográfiák No 25.) ISBN: 978-615-80462*

A Délvidék története könyvsorozat egy több mint ezer éves időszakot fog át, hiszen Ajtony 10. századi törzsi államától a Duna-Körös- Maros-Tisza Eurorégióig tekinti át a régió történetét. Jelen kötet a sorozat ötödik tagjaként jelent meg. Kezdőpontja 1944 ősze, amikor a Tito által vezetett partizán hadsereg kiszorította a jugoszláv államból a német megszállókat, majd hozzáfogott a kommunista rendszer megteremtéséhez. Ez a kezdőpont kifejezetten negatívan érintette a délvidéki magyarságot: 1944 őszén 20-40 ezer áldozatot követelő magyarirtás zajlott le a régióban. A kötet zárópontja a 2001. április 1, ezen a napon tartóztatták le Milosevicet.

A kezdő- és zárópont közötti történéseket – politikai folyamatok, a gazdasági élet jellemzői, a nemzetiségi kérdés alakulása, a Vajdaság helyzetének alakulása – több fejezetben és alfejezetben az alábbi 5 fős szerzőgárda írta: Bakó Tamás, Forró Lajos, Gulyás László, Nagy Imre, Szombathy Zoltán. A kötet szerkesztése mellett az alábbi fejezeteket írtam:

A Tito-i Jugoszlávia és a Vajdaság 1945-1980. 27-50. old.

Politikai folyamatok Tito halálától Milosevic felemelkedéséig 51-57. old.

A Vajdaság és a széthulló jugoszláv állam 114-130. old.

Gulyás László: Milosevic bukása. In. 131-136. old.

Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940-1941.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2019. ISBN: 978-615-5601-87-3

A Horthy-korszak külpolitikájának történetét egy 2012-ben induló könyvsorozat keretében kívánom feldolgozni. Jelen kötet ezen sorozat hatodik tagjaként jelent meg. A kötet azzal indul, hogy bemutatja milyen helyzetbe került Magyarország az első bécsi döntés következményeként. A további fejezetek Teleki Pál miniszterelnök törekvéseit mutatják be: egyrészt felvázolják a fegyveres semlegesség koncepcióját, másrészt ismertetik azokat a lépéseket, melyeket ezen koncepció megvalósítása érdekében végrehajtott. Ennek során rámutat arra, hogy milyen ellentétek (pl. a magyarországi német kisebbség) feszültek Berlin és Budapest között. Az is bemutatásra kerül, hogy annak ellenére, hogy Teleki arra törekedett, hogy fenntartsa a magyar külpolitika brit vonalát, London nem sok empátiát mutatott a magyar revíziós törekvésekkel kapcsolatban. Önálló fejezet foglalkozik az 1940. december 12-én aláírt magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés történetével.

Ezek után a kötet rátér annak elemzésére, hogy az 1941 tavaszán bekövetkező nemzetközi és hazai események hogyan vezettek el Teleki Pál tragikus öngyilkosságához. A kötet zárófejezete pedig a Délvidék visszacsatolásának diplomáciatörténetét, illetve hadtörténetét tárja fel.

Gulyás László: Amikor a csehek csinálták a geopolitikát: A Masaryk-Benes emigráció szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia széttűzéséről szóló antant döntés meghozatalában. In: Pap Norbert – Domingo Lilon – Szántó Ákos (szerk.): *A tér hatalma – a hatalom terei. Tanulmánykötet a 70. éves Szilágyi István professzor tiszteletére.* Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara, Pécs, 2019. 119–128. ISBN: 978-963-429-371-2

A bécsi kongresszustól (1815) a Nagy Háború (1914-1918) kitöréséig az európai államrendszer működését a Bibó István által „öthatalmi koncertnek” nevezett rendszer határozta meg. De az antant 1918 tavaszán azt a döntést hozta, hogy szakít az „öthatalmi koncert” koncepciójával, annak egyik nagyhatalmát az Osztrák-Magyar Monarchiát széttűzza. Ez a döntés és annak végrehajtása gyökeresen átírta Közép-Európa politikai földrajzát: eltűnt a térképről a térség sorsát több mint 400 éven át alapvetően meghatározó Habsburg állam, és helyét a Baltikumtól az Égei-tengerig a „kis nemzetek zónája” vette át.

A tanulmány geopolitikai és politikai földrajzi szempontokból tárja fel ezen folyamatot. Egyrészt megvizsgálja, hogy milyen geopolitikai megfontolások miatt döntött az antant a Monarchia széttűzése mellett. Másrészt felvázolja, hogy 1918-1919-ben milyen Közép-Európa jövőjét alapvetően meghatározó foratókönyvek – a brit „Peace Handbook”, az amerikai „Inquiry”, a csehszlovák „New-Europe” – merültek fel és vetélkedtek egymással. Bemutatja, hogy az antant szakértői és döntéshozói hogyan képzelték el a háború utáni Közép-Európa politikai földrajzát (tér- és államszerkezet) és jövőbeli geopolitikai szerepét.

Gulyás László – Szávai Ferenc: Wilson elnök szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia széttűzéséről szóló geopolitikai döntés megszületésében. *Geopolitikai Szemle*, I. (2019) 1. sz. 165–176. ISSN: 2631-0775

A magyar történeti szakirodalomban axiómának számít, hogy a háború kitörésekor sem Franciaország, sem Nagy-Britannianem kívánta

szétzúzni az Osztrák-Magyar Monarchiát. A háborúba belépő USA elnöke Wilson sem fogalmazott meg ilyen hadicélt 1918 júniusáig. Jól mutatja ezt, hogy az 1918. január 18-án megfogalmazott 14 pontjának 10. pontja az alábbiakat rögzítette: „Ausztia-Magyarország népeinek, amelyeknek helyét a nemzetek között megoltalmazni és biztosítani kívánjuk, a legelső alkalommal lehetővé kell tenni autonóm fejlődésüket.” Úgy véljük, hogy ezek a sorok nem a Monarchia szétzúzásáról, hanem föderatív átszervezéséről szóltak.

Ezzel szemben néhány hónappal később – 1918. június 26-án – Wilson egy memorandumban immár azt fejtegette, hogy egyértelműen szükségesnek tartja a Monarchia felszámolását.

Jelent tanulmány azt vizsgálja, hogy hogyan alakult Wilson elnök Osztrák-Magyar Monarchiával kapcsolatos álláspontja a 14 pont meghirdetésétől 1918 júniusáig. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen folyamatok és események vezettek el Wilson (és az antant) Monarchia-ellenes döntéséhez.

Gulyás László: Csonka-Magyarország kitörése a kisantant gyűrűből – Belépés a Népszövetségbe. *Trianoi Szemle*, XI. (2019) 1-2. sz. 83–90. ISSN: 2060-2502

Az első világháborúban győzedelmeskedő antant hatalmak győzelmük eredményeit több oldalú és minden nemzetre érvényes szerződéssel is szavatolni akarták, ezért 1919. április 28-án a párizsi békekonferencia teljes ülésén megalakították a Nemzetek Szövetségét. A trianoni békediktátum, illetve a kisantant megszületése Magyarországot gyakorlatilag elszigetelte a nemzetközi politikai élettől, így a magyar államnak létérdeke volt, hogy felvételt nyerjen a Népszövetségbe.

A tanulmány részletesen bemutatja az első sikertelen (1921.május-szeptember), illetve a második sikeres (1922. augusztus-szeptember) belépési kísérlet történetét. A konklúzió részben rámutat arra, hogy a felvétel egyet jelentett a politikai rehabilitációval, Magyarország „háborús

bűnösből” – akinek jelentős szerepe volt az első világháború kirobbantásában – ismét szalonképes európai állammá vált.

Gulyás László – Csüllög Gábor: Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 7. A magyar állam kísérlete a visszatért Délvidék (1941-1944) etnikai képének átalakítására. In: Gál Zoltán – Ricz András (szerk.): *A környezet és határok kutatója. Tisztelet kötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2019. 243–252. ISBN: 978-86-86929-07-5*

A 19. század végén a 20. század elején a Délvidék, a dualista Magyarország egyik legfejlettebb gazdasági régiója volt. A trianoni békediktátummal a régiót három állam – Jugoszlávia, Románia és Magyarország között osztották fel. A jugoszláv államhoz került terület, az ún. Vajdaság egy jelentős része (Bácska) 1941 áprilisában – a jugoszláv állam összeomlása után – visszakerült a Magyarországhoz.

A visszacsatolt Délvidéken a magyar állam komoly állam- és nemzetépítésbe kezdett, annak érdekében, hogy a területet visszaintegrálja az anyaországba. A tanulmány ezen folyamat egy fontos elemét, az etnikai kép átalakítása mutatja be. Megvizsgálja, hogy a magyar állam milyen lépéseket tett a szerb uralom (1918-1941) alatt lezajlott a délvidéki magyarság számára kifejezetten hátrányos etnikai folyamatok (magyarság arányának csökkentése, a szerbek arányának növelése) megfordítása érdekében. Ennek megfelelően tanulmány három részből áll: egyrészt bemutatja a dobrovoljácok kitelepítését, másrészt felvázolja a bukovinai székelyek betelepítését. Harmadrészt megmutatja, hogy ezen lépések, milyen eredménnyel jártak az 1941 októberében megrendezett népszámlálás tanulsága szerint.

Gulyás László: Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 8. A magyar-szlovák határszületése a versaillesi békekonferencián különös tekintettel a Csallóköz kérdésére. *Történeti Földrajzi Közlemények, VII. (2019) 3-4. sz. 116–128. ISSN: 2064-390X*

Jelen tanulmány szerzője „Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz” címmel egy olyan hosszú távú projekten dolgozik, mely bemutatja, hogy földrajztudomány, pontosabban a földrajztudósok által kidolgozott érvek és érvrendszerek milyen szerepet játszottak a trianoni határok megszületésében a versaillesi békekonferencián (1919-1920), továbbá hogyan merültek fel újra ezek az érvek és/vagy további újabb érvek a területi revíziók előkészítése és megvalósulása során. 2019 őszéig hét tanulmány jelent meg ezen projekt keretében.

Jelen tanulmány – a sorozat nyolcadik tagjaként – a szlovák-magyar határ megszületéséről szóló történet egy fontos szakaszát mutatja be: jelesül, hogy azt, hogy az 1919 februárjában és márciusában ülésező un. Csehszlovák Bizottság milyen vitákat folytatott a szlovák-magyar határra vonatkozó javaslatának megfogalmazása során. Mivel ezen viták egyik kulcskérdése a Csallóköz hovatartozása volt, az ezzel kapcsolatos vitákra részletesen kitérünk. A tanulmány a konklúziójában rámutat arra, hogy a magyar-csehszlovák határ vonalának megalkotásában a legfontosabb szerepet a Csehszlovák Bizottság játszotta, hiszen felettes szervei (Külgyminiszterek Tanácsa, illetve Négyek Tanácsa) gyakorlatilag változtatás nélkül fogadták el javaslatát.

Illik Péter: *A történelemszínház alkonya. Tanulmánykötet. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 2019. ISBN: 9786155084676*

A kötet a szerző elmúlt 10 évben megjelent tanulmányaiból válogat, azokat kiegészítve, javítva, illetve újabb írásokkal megtoldva egy egésszé gyúrja össze. A kötet három pillérből áll.

Az első rész történetelméleti problémákat tárgyal, mint amilyen a posztmodern történetfilozófia létjogosultsága. A második rész a szerző eredeti szakterületével, a kora újkori magyar történelemmel foglalkozik. Egyrészt bemutatja a hazai 16-17. századi történelmi értékelési problémák (például a Habsburg-magyar együttműködés vagy Szapolyai János, Bocskai István, Bethlen Gábor etc. tevékenysége) különböző narratíváit és azok

párhuzamos együttélését, másrészt megvizsgálja ezek (nem) megjelenését a középiskolai tankönyvekben. A kötet záró része a középsőhöz hasonlóan áttekinti a Horthy-korszakra vonatkozó néhány értékelési vita jelenlegi állását, illetve a Horthy-korszak megjelenését a középiskolai tankönyvekben. A Horthy-korszak vizsgálatát az indokolja, hogy számos kora újkorra vonatkozó történeti vita itt volt a csúcsponton (érdemes például a Szekfű Gyula munkásságát övező vitákra gondolni).

A kötet végkövetkeztetése, hogy 1945 óta teljes paradigmaváltás a haza történettudományban a könyv által tárgyalt kérdésekben nem történt.

Kanász Viktor: Girolamo Martinengo apát, pápai nuncius élete és magyarországi tevékenysége. In: Tötös Áron – K. Markaly Aranka – Koloh Gábor – Horváth Illés (szerk.): *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra*. Kolozsvár, 2019. 92–106. ISBN: 978-606-739-123-7

Fráter György 1551. december 17-ei meggyilkolása a kor egyik legnagyobb botránnyának számított, s a lassan széthulló Orbis Christianus egész területén megdöbbenést keltett. Mindezen nem is csodálkozhatunk, hiszen V. Károly császár testvére, I. Ferdinánd római, cseh és magyar király saját keresztény katonáival ölette meg az általa nemrég III. Gyula pápánál a bíborosságra felterjesztett főpapot. A gyilkosságra válaszul a pápa egy évekig tartó vizsgálatot indított el, melynek fő feladata Fráter bűnösségének vagy ártatlanságának, s ezáltal a gyilkosság indítékainak a tisztázása volt. A bíboros élete és annak drámai befejezése, valamint az azt követő események már régóta foglalkoztatják a magyar történészek újabb és újabb generációit, ám a szentszéki vizsgálatot többnyire csak a fennmaradt tanúvallomások magyar vonatkozásai miatt hasznosították. Pedig a tanúvallomásokon kívül további gazdag forrást jelent a vizsgálat fennmaradt iratanyaga, amely a korabeli Habsburg pápai diplomácia működésének megismerésére is remek lehetőséget nyújt. A részletek rekonstruálásához és megértéséhez azonban szükséges a vizsgálatban részt vevő egyes személyek életének pontosabb megismerése, s ezáltal habitusuk, döntéseik

motivációjának jobb megértése. Mindez különösen igaz a vizsgálat vezetőjére, Girolamo Martinengo apátra, I. Ferdinánd mellé rendelt pápai nunciusra. Éppen ezért jelen írásomban e fontos pápai diplomata életpályáját kívánom közelebbről bemutatni.

Kanász Viktor: The Life and Work of the Abbot and Nuncio Girolamo Martinengo in Hungary. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis*, 10. (2019) 211–230. ISSN: 1558–8002

On the 17th December 1551 the mercenaries of Ferdinand I murdered one of the most influential politicians of the Kingdom of Hungary, Cardinal George Martinuzzi, the Archbishop of Esztergom and the Voivode of Transylvania in the castle of Alvinc. This action created a huge scandal not only in Hungary but throughout the whole Christendom, leading to one of the most acute crises in the Habsburg-papal relations. According to canon law, those who were responsible for the crime became automatically excommunicated (only King Ferdinand I was dispensed temporarily by Julius III), and a long investigation began. The inquiry was led by Count Abbot Girolamo Martinengo, the nuncio to Ferdinand. In this paper, I aim to discuss the significance and importance of Martinuzzi's figure in contemporary papal diplomacy. Among other elements, the followings will be elucidated: his origins and youth, his work as a nuncio in Poland, England and to Ferdinand I, and his activity in the Papal Curia.

Kanász Viktor: Miklós Oláh's Testimony Given During the Investigation of the Murder of György Fráter. In: Szilágyi Emőke Rita (szerk.): *Nicolaus Olahus 450. Proceedings of the International Conference on the 450th Anniversary of Nicolaus Olahus' Death*. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien – Balassi Institut Collegium Hungaricum, Wien – Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 2019. 51–63. ISBN: 9789636312800

1551. december 17-én az erdélyi Alvincban Sforza Pallavicini és Giovanni Battista Castaldo zsoldosai uralkodójuk, Habsburg I. Ferdinánd egyetértésével meggyilkolták Fráter (Martinuzzi) György esztergomi érseket és primást, erdélyi vajdát. A gyilkosság miatt az elkövetőket kiközösítette III. Gyula pápa, a király pedig csak ideiglenes feloldozást kapott. Az eset jogosságának kiderítése ügyében egy több éves vizsgálat indult, amelyet Girolamo Martinengo, a pápának Ferdinánd mellé rendelt nunciusa vezetett. A vizsgálat során több tanúvallomást vettek fel, köztük a későbbi esztergomi érsekét, Oláh Miklósét. Írásomban az ő vallomását mutatom be, elemezve a Fráterről alkotott véleményét, s információinak forrását. A tanulmány végén Oláh tanúvallomásának latin szövege is megtalálható.

Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum* 22. (2019) 1-2. sz. 79–92. ISSN: 1787-1093

Az 1600-as és az 1664-es hadi eseményekhez képest Kanizsa várának 1601. évi ostroma erősen alulreprezentált a történeti köztudatban és a tudományos munkákban is. Pedig a meglehetősen rosszul szervezett ostrom menetének dokumentálására, a hadi események és azok mozgatórugóinak feltárására kivételes lehetőség nyílik, ugyanis a császári és királyi katonaság, az oszmánok, valamint a harcokban részvevő itáliai hadak révén is jelentős mennyiségű és felettebb változatos iratanyag maradt fenn, mindezt pedig kiegészítik különböző képzőművészeti alkotások is. E már kiadott és még kiadatlan források összessége pedig megfelelő lehetőséget nyújt nem csak a hadmozdulatok pontos rekonstruálására, hanem az ostrom kortársak általi megítélésének, jelentőségének bemutatására is. Bár e dokumentumok Európa-szerte fellelhetőek, többségük Itáliában található. Jelen írásomban – a teljesség igénye nélkül – eme itáliai források és emlékek jellegzetességeit, sokszínűségét, használhatóságát kívánom röviden bemutatni, valamint néhány konkrét példával illusztrálni.

Kanász Viktor: Egy füstbe ment terv. Gianfrancesco Aldobrandini szobra és a kanizsai Hősök ligete. *Kanizsai antológia* 20. (2019) 246–268.

Korunkban Thury György kapitány és Zrínyi Miklós költő hadvezér alakja versenytárs nélkül uralja Nagykanizsa történelmi emlékezetét, s a várost évszázadokig birtokló Kanizsai család és Nádasdy Tamás nádor csak igen szűk (el)ismertségnek örvendhet. VIII. Kelemen pápa unokaöccsét, az oszmán-ellenes harcok híres hadvezérét, a kanizsai ostrom során 1601-ben elhunyt Gianfrancesco Aldobrandinit és a vár felszabadításáért küzdő keresztény katonákat viszont méltatlanul elfeledte Kanizsa, az ostrom emlékét nem őrzi egyetlen művészeti alkotás sem. Mindez viszont alakulhatott volna máshogyan is. Ugyanis Krátky István polgármester az 1930-as évek második felében a vár helyén létre szeretne hozni a Hősök ligetét és benne jelképesen újjáépíteni a Salm bástyát. A ligetbe először Gasparich Márk Kilit és Zrínyi Miklós szobrát szeretnék volna felállítani, ám a híres történész, Banfi Florio javaslatára végül Aldobrandininek a római Capitóliumi Múzeumokban lévő szobrának másolatát kívánták felavatni. A munkálatok megindultak, és országos figyelem övezte a készülődést. Aldobrandini szobrát először 1937-ben tervezték leleplezni, azonban az idő rövidsége és az anyagi problémák miatt a felavatást 1940-re, a vár visszafoglalásának 250. évfordulójára halasztották. Ekkora azonban a világháború elsodorta e kezdeményezést is, s végül az országos ünnepség és szoboravatás helyett helyi szinten is alig emlékeztek meg e történelmi esemény évfordulójáról.

Kanász Viktor: *Fenyvesek és Pagonyok. Pagony (Petrzilka) Károly és családja Surdon. Pilisart Kft., Budapest, 2019. (Somogyország-Zalamente I.) ISBN: 978-615-81377-0-6, ISSN: 2676-945X.*

A könyv a somogyi és zalai fenyőtermesztés atyjaként ismert Pagony (Petrzilka) Károly életét, valamint a korabeli Surd falu történetét dolgozza fel eddig ismeretlennek számító primer források segítségével. A kötetben

külön fejezet mutatja be Pagony Károly származását és családját, ifjú éveit, majd az első világháborús szibériai hadifogságát. Részletekbe menően olvashatunk az újkorban artikuláris helyként működő Somogy, majd 1950 után Zala megyéhez tartozó Surd község katolikus és evangélikus egyházainak és földesurainak, a Zichy grófoknak a történetéről, valamint az országos hírűvé vált fenyőfatermesztés kezdeteit. A könyv végén több mint száz darab, a 20. század első feléből származó, többek közt a korabeli Surdot, Nagykanizsát, Körmentet és Zákányt bemutató fotó található.

Kása Csaba (szerk.): *Nemzetpolitika a hegyvidéken. Darányi Ignác – Egán Ede – Bartha Miklós.* (A 2017. november 3-án Székelykeresztúron, a Molnár István Múzeumban tartott konferencia szerkesztett előadásai.) MOMDIF Egyesület, Budapest, 2019.

A konferenciakötet három tanulmányt és két esszét tartalmaz. Dr. Botlik József PhD, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának ny. docense összefoglalja a hegyvidéki akció történetét, bemutatja Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök és Egán Ede miniszteri megbízott szerepét. Ismerteti Bartha Miklós Ruténföldön tett látogatását, az útja tapasztalataiból született kitűnő szociográfiáját, a Kazár földönt és példákcal igazolja könyvének állításait.

Sebestyén István Elemér tanár, PhD. doktorandusz hallgató Erdély ki-egyezés utáni oktatási, kulturális helyzetét áttekintve egyetért Bartha Miklós felismerésével: a magyarságot és az állami egységet veszélyeztető dákoromán eszme ellen a nemzeti művelődés kiterjesztésével kell küzdeni.

Barabás Csaba rugonfalvi református lelkész Bartha Miklós példáján mutatja be, hogyan ad magyarázatot a szülőfalu, a gyermekkori háttér a felnőttkori viselkedésre.

Kása Csaba történész a magyar színjátszás múltjából ismertet egy érdekes epizódot: a Bartha Miklós szociográfiája által ihletett színdarab sorsát.

Gergely István, a Csibész Alapítvány elnöke esszéjében arra a kérdésre keresi a választ, mely tulajdonsága emelte Bartha Miklóst a magyar történelem nagyjai közé?

Kása Csaba: A Kazárföldön a magyar színpadokon. In: Uő. (szerk.): *Nemzetpolitika a hegyvidéken. Darányi Ignác – Egán Ede – Bartha Miklós.* (A 2017. november 3-án Székelykeresztúron, a Molnár István Múzeumban tartott konferencia szerkesztett előadásai.) MOMDIF Egyesület, Budapest, 2019. 123–169.

A tanulmány a magyar színjátszás múltjából ismertet egy érdekes epizódot: 1910. augusztus 6-án mutatta be Janovics Jenő igazgató társulata az alig egy hónapja megnyílt kolozsvári Nyári Színházban (Színkörben) Géczy István Kazárföldön című háromfelvonásos zenés népszínművét. A szerzőt Bartha Miklós kitűnő szociográfiája ihlette meg, mely az Egán Ede által irányított hegyvidéki akcióról szól. Az előadás a zajos siker és a dicsérő kritikák ellenére – a magukat érintve érzők nyomására – hamar lekerült a színház műsoráról. Több színigazgató lekötötte társulata számára a darabot, de a sajtótámadások miatt be sem mutatták, vagy egy-két előadás után levették a műsorról. Végül még a társszerző személyéről sem tudtak 30 évig egyetértésre jutni a hírlapok. A tanulmány szerzőjének sikerült a darab szövegekönyvét és az eredeti kottáit megtalálni, amely alapján a kolozsvári előadás egy-egy rutén és héber dala elhangzott a székelykeresztúri konferencián, melyek meg is hallgathatók.

Kása Csaba: Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. *Együtt*, 17. (2019) 3. sz. 50–62.

A Herman Ottó Intézet kiadásában 2018-ban jelent meg két kötet a 19. sz. végi magyar liberális politika egyik szép, de lehet, hogy legszebb fejezetéről, a Firczák Gyula püspök által 1896-ban felvetett, a következő évre előkészített és a magyar kormány által felkarolt, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter irányításával, Egán Ede miniszteri biztos vezetésé-

vel 1897-től elkezdődött hegyvidéki gazdasági akció történetéről. Az első kötet Botlik József A magyar nemzetpolitika előfutárai Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József című monográfiája, a második Kása Csaba dokumentumgyűjteménye Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért címmel.

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóiratában megjelent tanulmány a dokumentumkötet szerkesztésének érdekességeit mutatja be. Az Ungvári Nemzeti Egyetem Bercsényi Könyvtárában 2019. február 19-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

Köő Artúr: Oktatás és nacionalizmus a XIX-XX. század fordulóján a Magyar- és Román Királyságban. A „Lex Apponyi” és a Spiru Haret-féle oktatásügyi törvények. *Valóság*, LXII. (2019) 1. sz. 31–45. ISSN: 0324-7228

A XIX. század végi, XX. század eleji magyar oktatáspolitikai intézkedésekben mind a kortársak, mind a későbbi történetírás asszimilációs törekvéseket látott. A magyarosítási szándék – mindamelllett, hogy az analfabetizmus felszámolására is törekedtek – megkérdőjelezhetetlen, azonban fontos megvizsgálunk azt is, hogy mindez mennyire mondható általános tendenciának a korszakban. Azonos irányvonalakat követett-e a szomszéd Román Királyság is, vagy mindez magyar sajátosság?

A tanulmány a korszak Román Királyságának oktatáspolitikáját vizsgálja részletesebben – azon belül is leginkább a Spiru Haret-féle oktatási törvényeket – két okból kifolyólag. Egyrészt azért, mert a korszak magyar oktatáspolitikai törekvései ellen az erdélyi románság tiltakozott leghevesebben – így joggal lehetünk kíváncsiak arra, hogy Ó-Romániában az oktatáspolitikát jellemzi-e az asszimilációs szándék – , másrészt meg ennek a vizsgálatnak az eredménye tökéletes indikátor lehet ahhoz, hogy megválaszoljuk a kérdést: Valóban annyira drasztikusak voltak a magyar oktatásügyi törvények – ezen belül is a gróf Apponyi Albert nevéhez köthető törvénycsomag – , mint ahogy azt a kortárs, majd a későbbi román történetírás állítja? A feltett kérdések már csak azért sem másodlagosak,

mert a vizsgált évtizedekben a Magyarországról elvándorlók második legkedveltebb célpontja – Amerika után – Románia volt. Így a román oktatáspolitikai törekvések a korszakban igen nagy hatással voltak a romániai magyar diaszpóra életére.

Köő Artúr: Az 1906. évi bukaresti jubileumi kiállítás és a „Lex Apponyi”. Adalék a nemzetkarakter és az állami reprezentáció viszonyának történetéhez. *Hitel*, XXXII. (2019) 6. sz. 94–114. ISSN: 0238-9908

Apponyi Albert kultuszminiszterként a „magyar nemzeti irányt, az egységes magyar állameszme érvényre juttatását” az oktatásügy minden szektorában hangsúlyozta, s ennek megpróbált érvényt is szerezni. Ugyanez a koncepció azonban már az elődeinek a miniszteri munkáját is jellemezte olyannyira, hogy elődjének, Berzeviczy Albertnek az 1868. évi népoktatási törvény kiegészítését célzó törvényjavaslata-többek között a magyarosító törekvései miatt-szolgált mintául az 1907. évi oktatásügyi törvénycsomag megalkotásához. Mindezeket figyelembe véve joggal tehető fel a kérdés: miért éppen 1907-ben, Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszterségének idején emelkedtek törvényerőre az oktatás fejlesztését célul kitűző, az általános magyar politikai közakarattal egy-bevágó törvényi szabályozók? A válasz-feltételezésünk szerint-nem más, mint az, hogy olyan események történtek, amelyek világossá tették a magyar politikai életet irányító személyek számára, hogy a Magyar Királyság oktatásügyének megreformálása nem tűr halasztást. Ilyen volt az 1906 nyarán rendezett bukaresti kiállítás is, mely kiállításon az erdélyi román tanítók magatartása nagy szerepet játszott abban, hogy egy évvel később megszületett a „Lex Apponyi” névvel ismertté vált törvény-csomag. Mít érdemes tudni a bukaresti kiállításról? Kik vettek részt az eseményen? Milyen volt a sajtóvisszhangja ennek az eseménynek? Miért volt vissza-tetsző az eseményre ellátogató erdélyi román tanítók viselkedése? Miképpen reagáltak a magyar politikusok? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre adunk választ.

Nagy-Luttenberger István: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokainak kutatásáról (1787–1815). *Századok*, 153. (2019) 1. sz. 179–209. ISSN: 0039–8098

A tanulmány császári-királyi hadsereg magyar tábornoki karának kutatási előzményeit, párhuzamait és kutatásmódszertani specifikumait vizsgálja.

A Habsburg Monarchia katonai elitjének, vagyis tábornoki karának teljes körű kutatása még várat magára. A háromezer tábornok csaknem három évszázadon átnyúló története még egy jelentős kutatócsoport lehetőségét is meghaladja. Ez a kutatás azonban korántsem párhuzamok nélküli sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban, mivel több hadsereg katonai elitjének vizsgálata történt már meg a kora újkortól napjainkig. Ezek közül ki kell emelni Michael Hochedlinger tervezetét a Habsburg Monarchia teljes katonai elitjének kutatására, ami sajnos nem valósult meg, de komoly tanulságokat hordoz. Ezen kívül angol, francia, porosz, orosz és magyar párhuzamokat vizsgál a tanulmány.

A kutatás forrásbázisát három nagy csoportra lehet osztani. Az elsőt a szakirodalom alkotja: hadjárattörténetek, alakulattörténetek, katonai képzőintézmények, illetve kitüntetések névjegyzékei mellett néhány átfogó jellegű munka bemutatására kerül sor. A második csoportot a nyomtatott primer források, illetve az adattárak jelentik, amelyek közül Wrede monumentális alkotása, illetve az évente kiadott katonai névjegyzékek emelhetők ki. A harmadik forráscsoport a levéltári primer források. Az ismert levéltári fondok (pl. Wiener Hofkriegsrat, Alte Feldakten) mellett a kutatás főként a Főszállásmesteri Törzs állományába tartozók fizetési és szolgálati adatait tartalmazó Stabsbücher, illetve a csapatszolgálat feltérképezésére szolgáló Musterlisten és Standestabellen kiemelt fontosságú.

A tanulmány harmadik egysége a kutatás célját rögzíti: szeretnénk megismerni a Habsburg Monarchia katonai elitjének társadalmi, nemzetiségi, valamint életkor és katonai képzettség szerinti összetételét, szeretnénk felvázolni az egyes tábornokok szolgálati útját, ezeket elemezve

leszűrni annak a tanulságait, vajon a birodalom vezetésének a katonai elit formálásában milyen kimondott és kimondatlan szempontrendszere működött. Lezárásként a vizsgálandó adatok körét határozza meg.

Raffay Andrea: Szendrey Júlia és Erdőd. *Trianoni Szemle*, XI. (2019) 1-2. sz. 223–226. ISBN: 2060250219018

2018 augusztusában a Két Hollós Kiadó adta ki a „*Megérdemelve vagy ártatlanul...*” – Szendrey Júlia összes költeményei elemző tanulmányokkal című kötetet, amelyben – Magyarországon először – Szendrey Júlia addig ismeretlen versei, valamint azok eredeti kéziratainak másolatai találhatóak. A kiadvány tartalmazza a szintén Szendrey által jegyzett versfordításokat, valamint egyéb, tőle származó verses jellegű prózákat. Utóbbi csoporthoz tartozik Petőfi Sándor feleségének *Erdőd* című írása, melyből az erdődi kastély környezetének korabeli állapotáról, a költőnek és Szendrey Juliának a Petőfi eltűnését megelőző életszakaszáról kapunk visszaemlékező leírást, s melynek eredeti kéziratát, illetve az eredeti kézirat alapján közzétett betűhív változatát e kötetben láthatja először az olvasó. Említett könyvben Szendreynek erről az írásáról *Álom és valóság határán – Szendrey Júlia verses prózái: Erdőd és „Itt vagy tehát végre előttem...”* címmel olvasható elemző tanulmány, melynek átdolgozott változata *Szendrey Júlia és Erdőd* címmel a *Trianoni Szemle* 2019-es számában jelent meg.

Teiszler Éva: Luxemburgi Margit magyar királynévá koronázásának körülményei. In: Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt (szerk.): *Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére*. MTA-Debreceni Egyetem Magyarország a középkori Európában Lendület kutatócsoport – Szegedi Tudományegyetem Középkori és Korai Magyar Történelmi Tanszék Szeged, Debrecen, 2019. 499–521. (Fontes et Libri 3.) ISSN: 2676-8666, ISBN: 978-963-306-709-3.

A Luxemburgi Margit, Károly morva őrgróf (később IV. Károly néven császár) leánya és I. Károly magyar király fia, Lajos herceg közötti eljegy-

zés, valamint a menyasszony Magyarországra kerülése időpontját a szakirodalom általában 1338-ra tette, a jegyespár házasságát, továbbá Margit királynéva koronázását pedig három különböző évben (1344, 1345, 1346) tartotta lehetségesnek. A tanulmány a királynéval kapcsolatos források teljes körű áttekintésére törekedve megállapítja, hogy az eljegyzés a visegrádi királytalálkozó alkalmával tartott tárgyalássorozat eredményeképpen jöhetett létre, első írásos dokumentuma feltehetően 1336-ban kelt, de a gyermek Margit csak 1339-ben érkezett hazánkba. I. Lajossal eredetileg 1342-re tervezett házasságát a magyar király ismeretlen okokból 1345. szeptember végére halasztotta, Margit királynéva koronázása pedig 1345. szeptember 27-én történt. A tanulmány kitér a királyné életének egyéb körülményeire is, többek között arra, hogy a feltételezésekkel szemben nem pestis okozhatta a halálát.

Teiszler Éva: Kinek kellett (volna) megkoronáznia Luxemburgi Margitot, I. Lajos király első feleségét? *Alba Regia*, 47. (2019) 117–130.

A tanulmány röviden ismerteti Luxemburgi Margit és Lajos herceg, a későbbi I. Lajos magyar király eljegyzésének körülményeit, Margit hercegnő Magyarországra érkezését, végül a királyi pár házasságkötésének és a királyné koronázása idejének meghatározását. Margit királyné koronázására a források tanúsága szerint 1345. szeptember 27-én kellett sort keríteni, a korabeli szokások és rendelkezések alapján pedig mind a királyné szent olajjal történő felkenését, mind a koronázás aktusát a veszprémi püspöknek kellett volna elvégeznie. A tanulmány azt a kérdéskört ismerteti és járja körül, hogy pápai megerősítéssel rendelkező, így a hivatalába ténylegesen beiktatott veszprémi püspök éppen ebben az időszakban nem volt, ugyanis bizonyos magyar főpapi székek betöltése miatt a pápa és a magyar király között vita keletkezett, ami többek között a veszprémi püspöki széket is érintette. A csak „választott” titulussal rendelkező veszprémi püspök nem végezhetette el a koronázást, ezért helyette azt a vonatkozó szabályok értelmében helyébe lépő esztergomi érseknek kellett megtennie.

Teiszler Éva: Falutörténeti áttekintés. In: Németh Tibor (szerk.): *Bakonytamási helyismereti kézikönyve*. 36–38.

Bakonytamási Veszprém megyei település 2012-ben ünnepelte első írásos említésének 750. évfordulóját. A faluban akkor erről ünnepélyes keretek között megemlékeztek, és az esemény megörökítéséül emlékparkot alakítottak ki és avattak fel. Az avatóünnepség során több, a településsel és múltjával kapcsolatos beszéd is elhangzott, ezek egyike volt a falu történetét a kezdetektől napjainkig áttekintő rövid összefoglaló, amely írott változatban a település helyismereti olvasókönyvében kapott helyet.

Teiszler Éva: A Hathalmi család középkori genealógiája. In: Németh Tibor (szerk.): *Bakonytamási helyismereti kézikönyve*. 433–445.

A Hathalmi család nevét a jelenleg Bakonytamási közigazgatási határai közé eső Hathalompusztáról vette. Maga a helység nemcsak napjainkban, hanem a korábbi évszázadokban is szoros gazdasági, társadalmi egységben élt jelenlegi központjával. A középkorban önálló birtoknak, falunak számító puszta első írásos említése II. Ottokár cseh király 1273. évi magyarországi hadjáratához köthető, melynek során éppen itt szenvedte első vereségét. A magát e birtokról elnevező középnemesi család a 13. század végétől mutatható ki a településen, melyet egészen kihalásáig, a 18. század elejéig birtokolt. A tanulmány alapvetően genealógiai jellegű, vagyis a család leszármazását fejtí fel, ugyanakkor egykori tagjainak bemutatása által a família életének felívelő időszakát mutatja be: az I. Károly híveiként Veszprém megyében több birtokadományt szerző, s később egyre jelentősebb megyei tisztségeket viselő tagjai hogyan váltak több ágra, milyen birtokokat szereztek, s végül milyen szerepet töltek be a török elleni védekezésben.

Vizi László Tamás: „A kegyetlenül szomorú kötelesség”. A trianoni békediktátum becikkelyezése 3. A ratifikációs vita a Nemzetgyűlésben. 1920. november 13. *Közép-Európai Közlemények*, XII. (2019) 4. sz. 231–254. (No. 47.) ISSN: 1789-6339 (nyomtatott). ISSN: 2676-878X (online)

A tanulmány folytatása a *Közép-Európai Közlemények*, No. 35. és No. 43. számaiban megjelent közleményeknek, amelyek a trianoni békeszerződés becikkelyezése körüli politikai vitákat mutatták be. A ratifikálási folyamat előzményei és a békeszerződés hatályba lépése több mint egy éves folyamat eredménye volt. Az első tanulmány az 1920. június 4-től, a békeszerződés aláírásától 1920. október 26-áig a békeszerződésnek a Nemzetgyűléshez történő betérjesztéséig tartó szakaszt ismertette. A második közlemény részletesen bemutatta a ratifikációs törvényjavaslat tartalmát, valamint annak indoklását. Ismertette továbbá a trianoni békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos további fejleményeket, a vezető magyar politikusok véleményeit és a nemzetgyűlési bizottsági határozatokat, amelyek a Nemzetgyűlés ratifikációs vitájának megkezdéséig meghatározták a magyar politikai életet és befolyásolták a közvélemény mindennapjait.

A sorozat harmadik tanulmánya szerves folytatása az előzőknek és az 1920. november 13-i ratifikációs vita részleteit mutatja be. Kitér a vita előtti sajtóhírekre, a közvélemény várakozásaira, a nemzetgyűlési bizottságok elnökeinek bejelentéseire. Ezt követően ismerteti és elemzi a részletes vitát, a ratifikációt ellenző felszólaló politikusok érveit. Ezeken a felszólalásokon keresztül kirajzolódik a békeszerződés végzetes hibái, a magyarságot a maga brutalitásában immár egy évszázada sújtó intézkedések. A tanulmányt a képviselői felszólalásokra adott miniszterelnöki válasz ismertetése és elemzése zárja.

Vizi László Tamás: „Az alkalmat (...) nem akkor találod, amikor keresed, hanem amikor kínálkozik.” – az 1919-es román megszállás. 2019. október 31.

A Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése által 2018 novemberében életre hívott Székesfehérvári Trianon Centenárium Emlékbizottság, amely a trianoni békediktátum 100 éves évfordulójához kapcsolódóan a helyi események tudományos vizsgálatát, kutatását, azok eredményei alapján kiadványok megjelentetését, konferenciák, emlékülések, kiállítások, megemlékezések megszervezését kapta feladatként 2018 és 2020 között, negyedik tudományos konferenciáját 2019. október 17-én tartotta a székesfehérvári Városháza Dísztermében.

A tudományos konferencia a száz évvel ezelőtti román megszállás nemzetközi diplomáciai, katonatörténeti és különösen a székesfehérvári és az északkelet-dunántúli helytörténeti eseményeire fókuszált. A konferencián a téma szakértői (Gulyás László, Köő Artúr, Anka László, Nagy Szabolcs, Kelemen Roland, Majdán János, Suba János, Vizi László Tamás) tartottak előadásokat. Az ujkor.hu portálon az elhangzott előadások szakmai összefoglalói olvastatóak.

Vizi László Tamás: Az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai végjátéka. Fegyverszüneti delegációk az olasz és a balkáni frontszakaszon. In: Fenyvesi Ottó (szerk.): *Történettudomány – Művészet – Pedagógia. Köszöntő kötet Szabó Péter, a Kodolányi János Egyetem rektora tiszteletére a hatvanadik születésnapja alkalmából.* MTA VEAB, Veszprém, 2019. 75–90. ISBN: 978-963-7385-96-4

A központi hatalmak hadseregei 1918 őszére valamennyi frontszakaszon visszavonulásra kényszerültek. Az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai erőfeszítései a különbéke wilsoni elvei alapján kudarcba fulladtak. A balkáni front összeomlott, Bulgária és Törökország kapitulálni kényszerült. Az antant keleti hadserege a Monarchia határaihoz közeledett. Az olasz hadszíntéren küszöbön állt az újabb antant offenzíva. Ebben a válsá-

gos katonai helyzetben az osztrák-magyar hadvezetés két fegyverszüneti bizottság létrehozásáról és kiküldéséről döntött. Az egyiket az olasz, a másikat a balkáni frontra jelölték ki. A tanulmány ennek a két fegyverszüneti bizottságnak a tevékenységét kíséri figyelemmel, miközben bemutatja az antant fegyverszüneti feltételeinek a kialakulását, a két frontszakasz vonatkozásában kialakult fegyverszüneti feltételrendszert. Kétségtelen, hogy ezek a feltételek rendkívül súlyosak voltak, de még a balkáni frontra vonatkozóan sem írtak elő olyan feltételeket, amelyek Magyarország katonai megszállását tartalmazták volna. Ebben az összefüggésben vetődik fel a jogos kérdés, hogy ennek ismeretében miért kellett ismételt fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményeznie a Károlyi-kormánynak, mely 1918. november 13-án Belgrádban egy jóval kedvezőtlenebb demarkációs vonal elfogadásához vezetett.

Vizi László Tamás: A Monarchia utolsó diplomáciai lépése: a padovai fegyverszünet, 1918. november 3. In: Gulyás László (szerk.): *A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914-1918.* (Szerkesztőbizottság: Csüllög Gábor, Miklós Péter, Majoros István, Nánay Mihály, Olasz Lajos, Szávai Ferenc, Vizi László Tamás.) Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2019. 552–565. ISBN (I. kötet): 978-615-80462-9-9, ISBN (sorozat): 978-615-81261-0-69

A tanulmány a Gulyás László által szerkesztett, „A trianoni békediktátum története hét kötetben” c. munka első kötetének záró közleménye, amely a Monarchia végnapjainak ténylegesen utolsó periódusát, az 1918. november 3-i padovai fegyverszünet megkötésének részeleteit teszi vizsgálódásának és elemzésének a tárgyává. Részletesen ismerteti a fegyverszünet katonai előzményeit, a Monarchia balkáni és olaszországi katonai helyzetét 1918 őszén. Külön vizsgálat tárgyává teszi a fegyverszünet diplomáciai előzményeit, azokat a diplomáciai jegyzékeket és jegyzékváltásokat, amelyek megelőzték az Osztrák-Magyar Monarchia fegyverszü-

neti bizottságának a megalakulását. Ismerteti a fegyverszüneti bizottság összetételét, különös tekintettel annak magyar tagjára, Nyékhegyi Ferenc alezredesre, aki 1922-ben önálló kötetben publikálta személyes tapasztalatait. A tanulmány bemutatja annak az 53 nehéz órának és teljesen kiszolgáltatott helyzetnek a történetét, amelyet az Osztrák-Magyar Monarchia fegyverszüneti delegációja a páduai Villa Giustiban töltött. Miközben részletesen ismerteti a fegyverszüneti egyezmény tartalmát, rámutat két jelentős mozzanatra és tényre. Egyrészt arra, hogy a fegyverszüneti megállapodás első pontjához – mely az ellenségeskedések azonnali beszüntetését írta elő – az olasz fél a helyzetével visszaélve egy 24 órás késleltetési záradékot fűzött, melynek eredményeként a fegyverszünet életbe lépését követő 24 órában megindított offenzívának a következményeként az olasz fél 300 ezer hadifoglyot ejtett és mérhetetlen hadianyagot zsákmányolt. Másrészt pedig felhívja a figyelmet a tanulmány arra, hogy a Páduában megkötött fegyverszüneti megállapodás Ausztria-Magyarország minden frontjára, beleértve a balkánit is, érvényesnek számított. A Károlyi Mihály kormánya által november 13-án Belgrádban aláírt katonai konvenciót ennek ismeretében érdemes vizsgálni és értelmezni.

Vizi László Tamás: Ki írja alá a békét? Az Apponyi-beszédttől az aláírásig. In: Gulyás László (szerk.): *Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében.* Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2019. 221–238. ISBN: 978-615-5455-97-1.

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán, 2018 őszén „Trianon közérthetően” címmel az egyetem bármely hallgatója által felvehető tanegység indult. A kurzuson elhangzott előadások, írott és szerkesztett változatát önálló tanulmánykötetben tették közzé a szerzők. A tanulmánykötet önálló fejezetben tárgyalja az 1920. január 16-tól június 4-ig tartó időszakot. A „Ki írja alá a békét? Az Apponyi-beszédttől az aláírásig.” című fejezet ismerteti a magyar félnek ultimátumszerűen át-

nyújtott békefeltételekre adott magyar válaszjegyzékek tartalmát, a magyar békeszerződés esteleges újratárgyalásáról a Nagykövetek Tanácsában lezajlott vitákat, majd az újratárgyalás lehetőségének az elvetését. A tanulmány ezt követően az 1920. május 6-a utáni magyar dilemmák vizsgálatát helyezi elemzésének fókuszába. Ezek a dilemmák egyrészt arra irányultak, hogy aláírja-e a magyar fél a békediktátumot, vagy megtagadja-e azt. Miután az ország katonai helyzete nem kínált más alternatívát, a magyar politikai elit az aláírás mellett döntött. Ezt követően bontakozott ki az a nem mindennapi vita, amelynek arra kellett választ adnia, hogy ki, illetve kik legyenek az aláírók. Miután a tanulmány ismerteti ennek a vitának a részleteit, bemutatja a Dr. Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter által vezetett delegáció útját, s párizsi és trianoni napjainak, óráinak tragikus történetét.

A kötetet a Magyarágkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarágkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: Europrinting Nyomda, Budapest, printportal.hu

A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019

A Magyarságkutató Intézet 2019-es évkönyvében az intézet nyolc kutatóközpontjának húsz kutatójától olvashatnak egy-egy tanulmányt a történettudomány, a régészet, az archeogenetika, a klasszika-filológia, a néprajz, az anyanyelvi nevelés, a nyelvpolitika és a nyelvtörténet témaköréből. Azon társtudományok eredményeiből, melyeknek a magyarság írott és íratlan múltjának, továbbá nemzeti kulturális kincseink átörökítésének szempontjából döntő jelentősége van. A kötet tanulmányait az intézet kutatóinak 2019-es publikációs jegyzéke teszi teljessé.

